

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1922

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1922

Redaktionsudvalget:

Redaktør P. Eliassen, Kolding (Formand),

Bankdirektør J. F. Klær, Fredericia,

Seminarielærer Marius Sørensen, Jelling.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri - Kolding

INDHOLD

	Side
Vejle Mølle. Af Lektor <i>J. Alsted</i>	1
Præsten Søren Steffensen fra Jelling. Ved Lærer <i>Jens Heltoft</i> . (Med Billede).....	43
Nogle Træk fra Kolding fra Trearskrigen. Ved <i>P. Eliassen</i>	54
Blade af Lilballes Saga. Af <i>H. H. Frydendall</i> . (Med 1 Kort).	73
Smaastykker: En Kagstrygning i Kolding. Af <i>I. O. Brandorff</i> . — Gamle Breve om Fredericia, Vejle og Kolding. Ved <i>P. Eliassen</i> . — Et Kaldsbrev fra en Lærer. Ved <i>J. J. Ravn</i> . — En Landsbyskole i Koldingegnen før Rytterskolerne. Ved <i>P. Eliassen</i> . — Fra Gravurne til Skorstenspipe og Blomstervase. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . — En Rettelse og en Tilføjelse. Af <i>Marius Hansen</i> . — Rejser i gamle Dage over Vejle Fjord. Ved <i>Jens Skytte</i>	81
Regnskab for Vejle Amts historiske Samfund 1921.	96
Valdemars Vej. Af <i>R. Bruun</i> . (Med 1 Kort).	97
Af Jelling Sogns Historie. Af Lærer <i>J. Heltoft</i> . (Med 2 Kort og 1 Billede).....	102
Lindeballe Skov. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	172
Læge Christian Petersen. Af <i>Chr. B. Schjørring</i> . (Med 2 Billeder).	206
En Salut fra Fredericiavold. Af <i>W. Brøchner-Mortensen</i> .	221
Smaastykker: Fredericia i Fest 1767. Ved <i>Hugo Mathiessen</i> . — »Æ Landsmand«. Af <i>H. H. Frydendall</i> . — Den første jødiske Synagoge i Fredericia.	231

VEJLE MØLLE

1699—1814

AF LEKTOR J. ALSTED, VEJLE

I. Vandmøllen.

I ndtil Aaret 1699 var Vejle Mølle kongelig Ejendom og havde været det i hvert Fald i lang Tid; i dette Aar solgte Kongen imidlertid Møllen for 818 Rdl. til „wores Tolder udi Colding Hans Pederssøn og Hans Arfvinger til Ewindelig Arf og Eyendom“; den siges at ligge „udi Coldinghuus Amt Holmands Herredt wed wor Kiøbsted Weyle“ og at være skyldsatsat efter Matriculen af 1688 „af Maaleværcket for Hartkorn 21 td. 2 skp. og af tilliggende Fiskerie¹⁾ med Ørtefang [Ørrefangst J. A.]: 2 tdr. 1 skp.“ „Hwilcken Forskrefne Mølle med ald dessen Eyendom og Herlighed, Møllestrøm og Rættighed, Fiskerie og deslige, Landgilde, Giæsterie, Stedsmaal, Sagefald, Ægt og Arbeid og ald anden Herlighed, Wisze og Uwisze indkomster, Rente og rætte tilleggelse, være sig af Agger og Eng, Skow og Marck, Krat og Heede, Kiær og Moese, Fiskevand og fægang, tørfwegrøft og Liungslet [Lyngslet; Lyngen kom dengang Byen nærmere end nu, f. Ex. paa Dele af Søndermarken J. A.] waadt og tørt, inden Marckeskiæl og uden, aldeeles indtet undtagen i nogen maader, som der nu tillegger og af Arrilds tid der tillegget hafver og bør dertil at ligge med rætte fornt. Hans Pederssøn og

¹⁾ Der tænkes ikke her paa Tenefiskeriet ved det gamle Rosborg, men paa Fiskeriet i Mølleaaen og »Brohøl«, o: Sønderaaen neden for Sønderbro.

Hans Arfvinger maa hafve, nyde, bruge og beholde til Evidelig Arf og Eyendom med lige Rættighed og Herlighed som Wii og fremfarne Konger i Danmark og Norge samme hid indtil nødt [nydt J. A.] og hafft hafver, og Dennem det saa nøttig giøre som Hand og De, best weed og kand. Dog os og woress kongl. Arfve Successorer udi Regieringen Souveranitet, Kongl. Regalier og Høyheder af forn^{te} Mølle, Saasom: Told, Accise, Wrag, samt Jagten udi Wildbahnen, og hvis Contributioner pro Qvota Ordinaire eller Extra Ordinaire, som ofver det heele Land er og worder paabudet Uforkrencket og os aldeeles forbeholden.¹⁾

Det falder straks i Øjnene, at Møllen betegnes som liggende i Holmans Herred ved Vejle, medens den ligger og sikkert alle Dage har ligget paa sin nuværende Plads i Vejle By uden Berøring med Holmans Herred, hvis nordligste Sogn, Vinding Sogn, sikkert alle Dage kun har naaet til Mølholms Bæk („Fiskbæk“). Forholdet er imidlertid ingenlunde enestaaende. I 1807 hørte Gaarden Petersholm lige sønden for Vejle til Slaugs Herred (det nordligste Herred i Ribe Amt), og et Andragende fra Byf. Spies i Vejle om at faa Petersholm lagt under Vejle Bys Jurisdiction afslaaes af Kancelliet i Kjøbenhavn.²⁾ Grunden til at lægge Vejle Mølle under Holmans Herred kan have været den, at den som kongelig Ejendom skulde holdes uden for økonomisk Forbindelse med Byen, ligesom ogsaa den lille Vejle By ikke kunde skaffe den Møllenæring nok, hvad den bedre kunde faa, naar den havde Ret til at faa Møllegæster fra Landsognene sønden for Byen. Holmans Herred havde for øvrigt i gamle Dage været en Del af Jerlev Herred og nævnes første Gang som

¹⁾ Skøde af 23. Juni 1699; Originalen findes i Dir. Hansen Møllers Eje.

— ²⁾ Skr. fra Kanc. til Amtm. Selmer af 19/1 1807.

selvstændigt Herred i 1329; det er derfor muligt, at Vejle Mølle har haft Ret til at modtage Møllægæster ogsaa fra det nuværende Jerlev Herred, og Byfoged Gaarmann i Vejle erklærer da ogsaa i 1775, at Mølleren i Vejle har Møllenæring „ikke alleene af denne heele Bye, mens endog fra eendeel af de omliggende, til baade Holmans og Jerløf Herreder henhørende Landsbyer.“⁴¹⁾

At Møllen skulde have ligget et andet Sted, f. Eks. i et af Holmans Herreds Sogne, saa at det skulde være det oprindelige Privilegium for en Landmølle, der var bleven flyttet ind i Byen, er ikke sandsynligt. I hvert Fald fremkommer der intet, som kunde give Anledning til en saadan Formodning, under en Tingsvidnesag i 1778, hvor der udtrykkelig stilles dét Spørgsmaal „Om Vidnet kand gjøre nogen forklaring om hvad Beskaffenhed det fra gammel tiid har haft med den omstævnte [Vejle] Mølle og om det er dend som siiges at være Matriculeret i Holmands Herred eller om det maatte være nogen anden Mølle og hvor da samme skal have ligget?“ Et Vidne, Jens Elbech, som har boet i Vejle i 40 Aar og har tjent i Møllen i 6 Aar, har vel hørt sige, at „der i gammel Tid skal have ligget een Mølle ved Stokke Broen saavelsom een Synder ud, men viidere vidste Vidnet ikke derom“; Udsagnet er meget ubestemt, og Rygtet kan i sig selv skyldes den ogsaa for Datidens Mennesker besynderlige Ting, at Møllen, som laa fuldstændig omgivet paa alle Sider af Købstadgrunde, var matrikuleret under Holmans Herred. Flere af de andre Vidner i denne Sag ved slet intet at melde herom, selv ikke et Vidne, der havde tjent i Møllen i 4 $\frac{1}{2}$ Aar ved Tiden 1720.

Mølleaaen løb dengang i samme Leje som nu, afgrænset mod Øst af Dæmningen. Hvornaar denne

⁴¹⁾ Promemoria ^{25/12} 1775 til Stiftsbefalingsmand von Levetzau.

Dæmning er bleven anlagt, foreligger der intet om. Under den omtalte Tingsvidnesag (1778) siger flere af Vidnerne, at de har hørt, at Aaen var udgravet til Møllen, men ved intet om, naar dette er sket; det huskedes altsaa ikke i Tiden ved 1720. Dæmningen var dels en Gangsti, som „er det eneste Sted Byens Indvaanere har at forløste sig ved at spasere paa om Sommeren“,¹⁾ dels „en almindelig Kiøre-Vey for dem som har eyet Eyendoms Jorder der ligger bag ved Dæmningen for at hiemkiøre dessen Afrøde — og til at kiøre Riis paa til deres Giærder langs med Weyen;“²⁾ den havde en Tid lang i Mands Minde været afspærret ved en Bom ved den nordre Ende ved Hospitalet, hvortil Kæmneren mentes at have opbevaret Nøglen; foruden Stokbroen var der en Bro ved Nørreport, ligesom der var Overkørsel ved den nuværende Havnebro („de kiørte .. over Mølle-Aaen ved den gamle Præstegaards Hauge“); lige ved Møllen var der *ikke* Overkørsel, men der var fra gammel Tid fri Adgang til at vande Kreaturer samt vaske Tøj ved den nuværende Plads Nord for Møllen, ligesom der var fri Vej for gaende over Mølleslusen, hvilket maaske kan tyde paa, at der har været et Vad i ældre Tid, inden Dæmningen blev anlagt, medens Møllehjulet dreves af selve Strømmen i Aaen.³⁾ Færdselen over Aaen gjaldt udelukkende de Humlehaver, som fandtes langs med Dæmningen, Engene bag disse, og Markerne paa Holmen, som „er et Stykke høyt Pløje Jord“ (Pontoppidans „Danske Atlas“). Derimod var der ikke nogen Færdsel til nogen Havn; Havnepladsen var i de Dage ved det nuværende

¹⁾ Skr. 7/1 1782 fra Byf. Fleischer til Stiftsbfm. v. Urne. — ²⁾ Bertel Bødker under ovennævnte Tingsvidnesag 1778. — ³⁾ Paa Kortet i Pontoppidans »Danske Atlas« 1767 betegnes Dæmningen som »Jomfrugangen«; jeg har imidlertid ikke truffet dette Navn i noget af de Dokumenter fra den Tid, som jeg har haft Lejlighed til at se; Stedet omtales altid som Dæmningen.

Gammelhavn, og Søfarten maa have været yderst ringe; der klages i 1760¹⁾ over, at Sønderaaens Udløb er saaledes tilsandet, at ved lavt Vande ingen Baad kan flyde over.

Efter en Tegning af Vejle By i „Frederik den Femtes Atlas“ af 1755 (findes kun i haandskrevet Tilstand paa Det kongelige Bibliotek) kunde Dæmningen synes at have været beplantet; saa vidt jeg kan skønne, menes der dog med de paa Billedet angivne Træer Skovene norden for Byen, som for Tegneren har forskudt sig lovlig meget. I Datidens Dokumenter staar Træerne aldeles ikke omtalt.

Derimod omtales som en vigtig Ting Vedligeholdelsen af Dæmningen og Rensningen af Aaen. Hvad Vedligeholdelsen angaar, siges det i Tingsvidne 1778, at Ejerne vedligeholdt de Stykker, der laa ud for deres Lodder, og at den holdtes saa bred, at der kunde køres paa den „undtagen paa det Stæd liige for Farver Gaarden hvor Mølle Aaen har bortskyllet Veyen saaledes at Folk næppe kand kiøre der“ (Bertel Bødkers Vidnesbyrd); det samme svage Sted ved Farvergaarden (hvis Plads jeg ikke kan angive; jeg gætter paa Grundene norden for Volmersgades Skæring med Dæmningen; der var i hvert Fald i min Barndom flere Farverier) nævnes ogsaa af Vidnet Jens Elbech, som forklarer, at han har været paa Stedet sidste Sommer og „i Vinter“ og kunde nok gaa over Stedet.

Hvem der var mest interesserede i Dæmningens forsvarlige Vedligeholdelse, Lodsejerne eller Mølleren, er maaske vanskeligt at sige; men sikkert er det, at Mølleren var stærkt interesseret, og det forundrer da ikke, at Møller Jens Sørensen ⁸/₇ 1805 havde belavet sig paa at køre Ler fra Storbjerg (ved Fredericiavej, Sonden

¹⁾ Indberetning til Amtet fra Nellemann paa Lerbæk

for Byen) for at „istandsætte Spadseregangen eller Dæmningen østen for Mølleaaen“; han blev imidlertid standset af Politibetjenten, og i sin Klage over denne Behandling fremsætter han den Formodning, at det er Guldsmed Bøegh (Jens B.), som har standset ham, fordi han mener at have Eneret til at køre Ler fra Storbjerg til sit Teglværk paa „Windinge Byes Grund“. ¹⁾ Amtmand Selmer resolverer, at Mølleren maa tage Ler i Storbjerg „siden de forrige Ejere stedse skal have vedligeholdt den omforklarede Dæmning“, som ogsaa bruges af Byens Indbyggere; dog maa han ikke tage Leret i den af Guldsmed Bøegh sidste Sommer anlagte Lergrav, for hvilken Bøegh betaler Byen 4 Rdl. aarlig.

Om Rensningen siges i Tingsvidnet 1778 (af Bertel Bødker, der kendte Forholdene i det mindste fra Tiden ved 1720), at den besørgeades af Mølleren selv, dog at „Byens Mølle Giester leverer ham hver een Mand, naar der skal renses, til at forrette samme“. At bortskaffe Sne og Is fra Aaen bliver efter Amtets Resolution (af 1814) kun Borgernes Sag, for saa vidt det gælder at hindre Oversvømmelse; de har altsaa ingen Forpligtelser i den Retning over for Mølleren.

Hvorledes selve Møllen, Bygninger og „Maaleværk“, saa ud i 1699, kan jeg ikke oplyse. Efter et Syn paa Møllen, som foretoges ^{30/10} 1665 af 3 Bønder fra Vinding og Bovballe Møller, ²⁾ var den paa den Tid yderst brøstfæddig, men angives at have to Hjul; i 1760 nævnes det i en Indberetning, at Møllen drives af Grejsaaen, som driver „4re Wand-Møller foruden denne Byes“, og at den har et „Værk af 2de Giænger eller Vandhiul“. I 1794 hedder det i Gaarmanns Beskrivelse af Vejle By, at „den har 2de Qværne,

¹⁾ Der menes formodentlig Teglværket paa Vindingland. — ²⁾ Meddelt af Lærer J. J. Ravn efter Oplysninger, han har fundet i Viborg Landsarkiv. — Bovballe Mølle i Nærheden af Børkop.

een til Rug, hvorved tillige er anbragt et Grubbeværk til alle Slags Gryn, og een til Malt og Sigtning“, saa at selve „Maale-Værket“ synes at have holdt sig paa omtrent samme Stade lange Tider igennem; hvorledes Møllerne søgte paa anden Maade at udvide Bedriften, skal nedenfor fortælles.

Ligesom Møllehjulet har klapret i Aaen paa omtrent samme Sted, hvor nu Turbinen snurrer, har Mølleren aabenbart boet paa det Sted sønden for Møllegaarden, hvor der nu ligger et to-Etages Hus, som nu for største Delen er taget ind under Møllevirksomheden. Det Beboelseshus, der laa der i 1665 (og vel ogsaa i 1699 og senere; de gamle Bindingsværkshuse var ofte forunderligt sejge), beskrives ved den ovenomtalte Synsforretning som meget brøstfældigt: „Møllehuset i sig selv med Lofter, Fjæl og Skælværk: Paa det øverste Loft fandtes ingen Fjæl uden paa Møllesvendens Kammer, Skælrumdøre og andet derpaa fandtes at være brøstfældige. En stor Del Tagsten er affalden og borte og ingen Skælning findes under nogen af de paa Huset liggendes.“¹⁾

Af det Hus, som laa der i 1720, mentes 2 Fag at ligge paa Byens Grund (altsaa udover Møllens oprindelige, under Holmans Herred hørende Grund); i 1777 tales der²⁾ om en ny opført to Etages Bygning, som Mølleren bor i, og som endnu er ført nogle faa Alen videre ind paa Byens Grund.

Foran Møllehuset (mod Nord) var der dengang som nu en aaben Plads, der brugtes som Vandings- og Skulleplads af Byens Indbyggere. Nord for denne — lidt længere tilbage — laa der et Hus med Stald og Lade (Mølleren var efterhaanden bleven Ejer eller

¹⁾ Efter Lærer Ravns Afskrift. — ²⁾ Skr. fra Byfoged Fleischer til Stiftsbm. Levetzau.

Bruger af nogle af Byens Jorder); mellem den østre Ende af dette Hus og Aaen var der et Gærde („et Torn Gærde“ (Hendrick Bærentsen)) „med nogle gamle Piile udi“ (Anders Jensen Kleinsmed), i hvilket der var en Laage („et leed eller Port“ (Søren Fisker)) ind til Pladsen norden for. Vest for den sidstnævnte Plads laa der et Hus paa 8—9 Fag — maaske det samme, der ligger der endnu med Forsiden til Møllegade — hvori i 1775 en Møllerenke boede i den ene Ende, mens Byens Skoleholder havde den anden Ende til Leje.

Ved den vestre Ende af det sønden for Møllegaarden liggende Beboelseshus stod der i 1720 et Gjærde, „nogle Staver til Hegn, hvorigennem Rændesteens Vandet havde sit Løb fra Gaden (Fiskergade) need i Bags Vandet“ (Søren Fisker i det ofte omtalte Tingsvidne fra 1778); det hed sig, at der tidligere havde været en Forte eller Gang ned til Bagvandet, men ingen af de i 1778 udspurgte Vidner kan huske, at det har været saaledes. —

Om de Mænd, der som Ejere eller Fæstere har boet i Vejle Mølle i Tiden 1699—1814, kan oplyses følgende:¹⁾

1699. I det kgl. Skøde nævnes som Beboer af Møllen *Hans Enevoldsen*, som altsaa havde Møllen i Fæste. — Hans Pedersen i Kolding, som købte Møllen i 1699, døde i 1724. (V. A. Aarb. 1915, S. 112.)
- 1741 var Møller *Jess Simonsen* Kæmner i Vejle. Samme Aar (¹⁹/₁) aflagde han Borgered i Vejle, „erklærede at ernære sig af den ham i Fæste havende Mølle og andet Huus Næring“.

¹⁾ En Del af Oplysningerne skyldes Hr. Landsdommer Asmussen i Viborg, andre hidrører fra en Udskrift, som i 1778 er foretaget af .cst. Skriver: Anders Roesteen Lindved, efter Vejle Raadstueprotokol.

- 1746, 24. Marts, aflagde Møller *Niels Busch* Borgered, „som erklærede at ernære sig af Øll, og Brændevins sal [Øl- og Brændevinssalg J. A.], med Anden Huus Næring hvad Gud vil forleene, erlagte til Byen 4 Mark“. Samme
- 1747 Niels Busch var i 1747 udmeldt til at være Stokkemand [Retsvidne J. A.]. Om han fra først af har ejet Møllen, ved jeg ikke, men i 1778 vidner hans Enke, at hun og hendes Mand har ejet Møllen.
- 1775, $28/4$ udsteder Ingeborg Marie Sall. Busches (Enke efter ovennævnte Niels Busch) Skøde paa Møllen til hendes Svigersøn „Velædle Sr [Seigneur, en finere Titel end „Hr.“ i vore Dage J. A.] *Hans Christian Berg*, Consumptions Forpagter“ i Vejle. Han ejede Møllen til sin Død i Dec. 1785, og hans Enke, der lige som Moderen hed Ingeborg Maria (Busch) giftede sig d. 16. Juni
- 1786 med *Niels Andreasen Kraft*, som saaledes blev Ejer af Møllen.
- 1799, 24. Okt., findes Købekontrakt, hvorved Niels Kraft sælger Møllen (Skøde 28. Juni 1802) til *Niels Christensen*, som ved Købekontrakt af
- 1804, 14. Febr. (Skøde $27/6$ 1807) sælger Møllen til *Jens Sørensen*, som atter i
- 1814 (Købekontrakt $4/11$, Overtagelse $1/11$) sælger Møllen til *Poul Langballe*.

Om de fleste af disse Ejere findes kun ganske faa og tørre Bemærkninger i de fra den Tid bevarede Dokumenter; dette gælder dog ikk Sr Berg, om hvem der kan berettes en Del.

Hans Christian Berg er født i Aaret 1735. Han er i

1771 Consumptionsforpagter¹⁾ i Vejle. I dette Aar faar han fra Byfoged Gaarmann en Skrivelse (af 20. Febr.), hvori han anmodes om at give en Opgørelse over, hvor meget Korn der var indført i Vejle i Aaret 1770; hans Svar paa denne Anmodning er betegnende for Manden og i det hele oplysende; den lyder saaledes:

„Af Derisz Welædele Velvished udj forrestaaende begierte oplyssning, er mig ikke muelig at give; thi som ieg Eene uden Interessentskab, har Weile Byes Consumptions Forpagtning, har ieg naar en Maanet er til ende, brugt det Papiir til tutter og deslige som Kornet til Mølle Maling kunde være antegnet paa, indtil Kornet fra Møllen var afhendt, og det saa meget mere, som ieg ikke har andre at gjøre Rigtighed til end min Pung, hvilke[n] ieg des være, alt for ofte maae gribe til, for at befordre Consumptions Qvartalernes betaling siden afgiften er Stoer, forblivende med største Weneration

Velædle og Velvise her Byefogets

ærbødigste og skyldigste
tienere

H. C. Berg.

Weyle Consumptions Contoir

d. 6 Martj 1771.

Paa en Liste fra 1772 over, hvad de forskellige Borgere har indavlet i samme Aar, findes Berg *ikke* anført; men paa den tilsvarende Liste fra 1773 (²⁵/₉) findes "Sr Berg" indskudt mellem et Par af de paa Listen oprindelig optegnede, saa at det synes, som om han op-

¹⁾ Consumptionsafgiften, oprettet 1671, forhøjet gentagne Gange, var en Afgift til Staten af de Varer, der indførtes og forbrugtes i Købstæderne. Consumptionsforpagteren betalte Staten et bestemt aarligt Beløb og indkasserede derefter selv Consumptionen; denne indkrævedes ved Portene; den beløb sig i 1767 til 2220 Rdl. — Hvis Kornet atter udbragtes af Byen, viste man en Seddel, man havde faaet ved Indkørselen i Byen, og slap saa for Consumptionen.

træder som ny Mand i denne Sammenhæng; han avlede i 1773: 1 Td. 3 Sk. Byg og 8 Td. Boghvede. I 1775 avlede han: 1 Td. Hvede, 2 Td. Rug, 4 Td. Byg, 2 Td. Boghvede (Havre nævnes slet ikke), og efter en anden Liste (Ligning over Græspenge for 1775) synes han at have ejet 3 Køer. Det er i dette Aar, at han er bleven Ejer af Møllen, og dermed begyndte en lang Række Stridigheder med Byen.

I det halve af Bergs Hus ud mod Møllegade boede Byens residerende Kapellan og Skoleholder, Hr. Peder Christiansen Winther, som tillige var Præst ved Hospitalet og Sognepræst til Vinding.¹⁾ Fra denne Hr. Winther modtog Sr Berg ²⁸/₅ 1775 en Skrivelse, hvori W. paa egne og fleres Vegne udtrykker Frygt for, at de Reparationer, B. har paabegyndt ved den ham en Maaned før tilskødede Mølle, skal blive til Hinder for Naboernes frie Adgang til at hente Vand og vande Kreaturer i Aaen, og beder ham sørge for, at dette ikke sker. Brevet er meget venligt og høfligt; Svaret kom straks samme Dag fra Sr Berg, som i det hele gør Indtryk af at være en hurtig og beslutsom Mand:

Velærværdige og Højlærde
 allerhøystærede Hr. Winther.

Paa Deres meget Høytærede af dags dato Og hvad De derudi paa Egne og fleere af Dem ei benævnte følgelig mig ubekjendtes Vegne [„anfører“ ell. lign. er udeladt. J. A.] har ieg den Ære herved udi ærbødigst og kierligst Giensvar at melde at saalænge ieg ikke lader mit Gaardsrum indbygge eller indplanke, kand Deres Folk gierne have min tilladelse at hente Vand og at Vande Deres Egne Kreaturer udi Aaen som paa een

¹⁾ I 1803 blev det residerende Kapellani nedlagt, og Vinding blev Annex til Gauerlund (Wibergs Præstehistorie).

side indhegner mit Gaardsrum, men længere ikke ej heller som nogen Rettighed, imidlertid imod Dem som en Ven og brav Mand i alle muelige og billige tilfælde Gjør mig en fornøjelse af at kunde føye; Men saadan en indvilgelse tilstaar ieg ingen anden thi ieg er ingen den pligtig; Men altid gjør mig en ære og fornøjelse af at kunde viise med hvad Obligance og tienlig hengivenhed ieg er

Deres

Velærværdige og Høytærede

Allerhøystærede Hr Winther

Ærbødigste og allerpligtskyldigste

tiener

H. C. Berg.

Weyle Mølle

d. 23 May 1775

opskrift

Velærværdige og meget Høylærde

Hr Peder Winther til hænde.

Dette Svar tilfredsstillede næppe Hr. Winther og endnu mindre de andre, som havde fælles Sag med ham, og næste Dag sendte han derfor en Skrivelse til Byfoged Gaarmann, hvori han beder ham haandhæve den frie og uforment Adgang for Borgerne til Aaen „som en Byens offentlig Herlighed og Rettighed“, idet han blandt andet gør opmærksom paa, at dette kan have sin Betydning „i paakommende Ildstilfælde“. Da Gaarmann ikke svarede paa dette, men nøjedes med ved mundtlig Samtale med Berg at søge Tvisten hilagt, sendte Winther 18. Juli en ny Skrivelse til Gaarmann, hvori han paa ny fremfører sine Anker og meddeler, at „den ommeldte Gadeplads til og ved Aaen ligger endnu nesten op-

fyldt med træe og Andet, og Aabredden, hvor Vandestædet var, er baade med iord-fylding og bolværk saaledes forhøyet, at ingen Creaturer nu kand vandes der.“ Denne Skrivelse blev af Gaarmann straks sendt til Berg, som samme Dag giver et hvast Svar: Møllen sorterer slet ikke under Byen, men under Amtet; Pladsen foran Møllen er ikke Gade, men Møllens Gaardsrum; hvad han har liggende paa Pladsen af Træ, Tømmer eller andet „ligger ingen anden i veyen end mig Selv; thi andre har der ikke nogen passagie uden mine Mølle gæster. — — Det skulle være mig en sær hiertelig fornøielse, om ieg uden total skade og hinder, kunde føye den Brave og goede Mand Her Winther, med at overlade omskrevne Plads og Maalekarm; men det er ikke at begiære, thi ieg har betalt min Eiendom og Rettighed, som ieg ikke troer nogen skal fra tvinge mig og give til priis; Og naar udgifterne af Møllen og dens Rettigheder er forfalden maa ieg som Eyere betalle, følgelig og holde mig til mine Rettigheder, og lovlig at forsvare samme imod hvem som derudij vil giøre mig Indgreb.“

Gaarmann fortsatte med sine mundtlige Forhandlinger og tilskrev d. $31/7$ Hr. Winther, at han i det væsentlige var enig med ham, men haabede at faa Tvisten bilagt; hvis Hr. Berg imidlertid afspærrede Pladsen, vilde han gaa videre med Sagen til højere Myndigheder; dette synes dog ikke at være sket.

Et halvt Aar efter blusser en ny Strid op, idet Berg nægter at betale nogle ham af Byen paalignede Skatter; desværre findes ikke Bergs motiverede Nægtelse, men af en Skr. ($15/12$ 75) fra Gaarmann til Stiftsbefalingsmand von Levetzau i Ribe fremgaar det, at der er Tale om en saakaldet Extraskat og Brandskatten, og at Berg holder bestemt fast paa, at hans Mølle ikke er en Del

af Vejle By. Til Gengæld gør Gaarmann opmærksom paa, at han under alle Omstændigheder ogsaa ejer Jorder og Huse paa selve Byens Grund, og det er paa disse, at Skatten er lignet, hvilken Skat hans For-gængere ogsaa har betalt til Byens Skattekræver uden Paaanke. Da Gaarmann erklærede, at han maatte pante hos Berg for Extraskatten, gik Berg dog ind paa at be-tale den; Amtet resolverede, at det ikke havde Ret til at „frietage ham meere end de forrige Eiere fra at svare Weille Byes onera [Byrder. J. A.] af hans paaboende Stæd og Mølle, der skal ligge i Weille Bye“,¹⁾ og Kan-celliet fastslog,²⁾ at da Møllen i Virkeligheden ligger inde i Byen, saa man ikke kan komme til den uden at passere „ikke alleene giennem een af Byens Porte, men endog nogle af Byens Gader og Stræder“, skulde Møl-lens Bygninger fremdeles „lige saavel som forhen“ hen-høre under Vejle i Henseende til Brandforsikrings-væsenet, „uanset at den skal ligge under Holmands Herred og følgelig burde inddrages under Amtet“. Da Berg fik dette meddelt, betalte han øjeblikkelig Brand-skatten, 6 rd. 1 mk. 13 sk. — Han var altsaa bleven nødt til at betale de to Skatter, som Byfogden forlangte det; men han havde opnaaet at faa slaaet fast, at Extraskatten kun skyldtes af de Ejendomme, han ejede og brugte af Byens Jorder, og at Møllen i Virkeligheden sorterede under Holmans Herred. Han havde samtidig opnaaet at lægge sig ud med den vistnok lemfældige og fredsommelige Byfoged Gaarmann, som i et „Promemoria“ af 29/2 1776 siger: „I øvrigt forbeholder ieg mig min Ret til Sr Berg for ald den Grovhed og Usandfær-dighed hand har været saa dristig at angive imod mig baade i denne Stævning [Berg havde stævnet Byfogden

¹⁾ Svar 19/12 fra Stiftsbm. v. Levetzau paa Gaarmanns Skr. af 15/12. —
²⁾ Skr. 2/3 1776.

for Retten, for ad denne Vej at faa slaet fast, at han ikke var pligtig at betale Skat som Indbygger i Vejle. J. A.] og ellers, ia endog til det kongel. Danske Cancellie.“

Da det imidlertid var klart, at han ikke kunde undgaa at betale af de Ejendomme, han havde af Byens Jorder, foretog han et nyt Skridt, idet han — som han i et Promemoria af ¹²/₁₁ 76 meddeler Byens eligerede Borgere¹⁾ — i Sommeren 1776

1) sælger sine fleste Ejendomme til Chr. Christensen i Harboehus,

2) overlader Avlen af sine „Stubbe eller Humle Hauer“ til Borger Søren Carstensen i Vejle, og

3) „Hvad de 9 Fag ringe Huus Bygning angaaer som ieg Eier paa Weyle Byes Grund, da svarer Leieren Skoleholder Sr Winther alle Publique [offentlige] Afgifter som for samme 9 Fag Huus kand blive paalagt og skal betales“.

Hvad de eligerede og Byfogden har sagt til dette, ved jeg ikke; men 5 Maaneder senere (²⁶/₄ 1777) kom der en Skrivelse fra Kancelliet, som slog fast, at i det Øjeblik Berg „aldeeles afhænder og ikke herefter bruger eller betiener sig af nogen denne Kiøbstæds Jorder eller anden borgerlig Næring, bør han aldeeles være frie for Byens Onera [Byrder] og ingen Nærings eller Grund Skatt svare til Byen af Møllen eller Fiskeriet, siden ingen af disse findes i Weille Byes Grund Taxt, men han af begges Næring svarer Kongelige Skatter til Amtsstuen“.

I dette Foraar afgik Byfoged Gaarmann; hans Efterfølger blev i Sommeren 1777 Cancelliraad Fleischer, som synes at have været mere krigerisk end sin For-

¹⁾ Et Slags Byraad; paa den Tid var der 12, senere indskrænkedes Tallet til 4.

gænger, og som straks gjorde et — rigtig nok ikke vellykket — Forsøg paa at slaa fast, at Møllen hørte under Byen i retslig Henseende.

22. Septbr. indfandt Fleischer sig i Møllen og fordrede udleveret en Violin, som tilhørte Møllerens „Karl og Betjent Peder Nisseborg, som derpaa spiller for Husfamilien og nogle der i Arbejde hafte Haandværksfolk under Foregivende, at Musikant Bang i Vejle derved fandt sig fornærmet, i hvis Navn ogsaa en Politisag blev anlagt i Vejle, men Mølleren og hans Betjent exciperede forum [paastod, at Sagen skulde paadømmes ved en anden Ret, naturligvis Holmans Herreds Ret i Fredericia. J. A.], Sagen des uagtet antaget og paadømt d. 8de næsteften.“¹⁾ Bang var Byens Musikant og mente derfor, at han var blevet gaaet i Næringen. Dommen blev indanket for Viborg Landsting [Overret. J. A.] og ved Landstingsdommen blev Dommen i Politisagen rent omstødt; Violinen skal afleveres, og Bang betale Nisseborg 16 Rdl. i Procesomkostninger og 2 Rdl. til Landstinget. I Dommens Præmisser siges udtrykkeligt, at Møllen er Byen — altsaa ogsaa Byens Musikant — uvedkommende i Henhold til kgl. Skøde af 26/6 1699. Møller Berg syntes altsaa at have hævdet sin Selvstændighed inden for og i Forhold til Byen; hans eneste saarbare Punkt var det Par Fag af hans Beboelseshus, der var bygget ud over den gamle Møllegrund og ind paa Byens Grund..

¹⁾ Efter Afskrift af Landstingsdom 21/11 1781 ved Evald Tang Kristensen.

II. Stivelse- og Pudderfabrikken.

Da Sr Berg overtog Vejle Mølle (i 1775), tog han straks fat paa (som ovenfor nævnt) at istandsætte Maleværket og at bygge et nyt Beboelseshus. Men han havde ogsaa Tanken henvendt paa at udvide selve Virksomheden, og til dette fik han en Forbundsfælle i Kammerraad Fogh i Vejle.¹⁾ Disse to Mænd indsendte $\frac{8}{7}$ 1777 en Ansøgning til det Danske Kancelli:

„Da her i Jylland ikke er nogen Stivelse- og Pudder-Fabrique, som aarsager at et anseligt Quantum af disse vahre fra fremmede stæder maae ordenes og indføres, hvorved anseelige Penge Summer her af Landet aarlig udgaaer, allerhelst de faae i Danmark oprettede og Etablerede Stivelse- og Pudder-Fabriquer ikke er i stand til atournere [forsyne. J. A.] heele Riget med den behøvende og forbrugende quantum, Og derimod her i Egnen paa mange og adskillige stæder avles en anseelig deel Hvede, hvoraf forn^{te} vahre Fabriqueres, som aarlig meere tiltager, og saaledes beqvemmelig for en Stivelse- og Pudder-Fabrique at anlegge, saa have vi som begge er indfødte Danske undersatter Resolveret til almindelig Nytte og for at afhjelpe den havende mangel, at indrette en Stivelse- og Pudder-Fabrique paa den mig Hans Christian Berg tilhørende Weyle Møllens grund beliggende i Holmans Herred udi Coldinghuus Amt i Nørre-Jylland; Thi falder herved vores allerunderdanigste bøn og begjæring, Deres Kongelige Majestæt allernaadigst ville forunde os allernaadigst Privilegium at anlegge og fortsætte en Stivelse- og Pudder-Fabrique paa fornevn^{te} Wejle Møllens Grund i Hollmanns Herred udi Coldinghuus

¹⁾ Kammerraad Søren Fogh, som i 1796 stiftede en Friskole for 20 fattige Børn.

Amt for os og vore Arvinger samt efterkommende Ejere af Fabriquen med alle de Beneficier som andre Stivelse- og Pudder-Fabriquer her i Riget allernaadigst ere forundte, med allernaadigst frihed, ubehindret at maae selge og forhandle de paa bemelte Fabrique forarbejdende vahre over alt i Deres Kongelig Majestæts Riger og Lande som vi best veed og kand, da vi allerunderdanigst forsikre at bestræbe os, ikke alleene at fabriquere gode og forsvarlige vahre, Men og at levere og sælge samme for saa billige Priiser som mueligt er.

Vi anholde allerunderdanigst om allernaadigst Bøn-hørelse.

Allerunderdanigst

Søren Fogh.

Hans Christian Berg.

Ansøgningen blev af Kancelliet sendt til Stiftsbefm. v. Levetzau, der atter ($\frac{8}{8}$ 1777) æskede Byfoged Fleischers Erklæring. Denne lader Sagen gaa videre til de eligerede Mænd, som afgiver en Erklæring af $\frac{10}{8}$ 1777, hvori det hedder, at i Anledning af nævnte Sag „Da have vi samtlige Byens Elegerede Mænd tillige med S. T. Hr. Cancellie Raad og Byfoged Fleischer beseet Stædet hvor Grunden til bemte Fabrique allerede er lagt¹⁾, og finde vi, at samme til deels er paa Byens almindelige Gade-Jord, og deels paa en Grund som fra Byen Anno 1702,²⁾ er solgt og Skiødet til Møllens da værende Ejere. Følgelig er vores tjenststærbedigste Begiering det S. T. Hr Cancellie Raad og Byfoeged Fleischer som Byens Forsvar, behagelig ville see derhen

¹⁾ I en Skr. af $\frac{14}{8}$ 1777 til Byen udtaler Fogh og Berg, at de har set, at de bliver nødt til at bygge ind paa noget af Weyle Byes Grund Norden for Mølle-Grunden beliggende, og hvoraf ieg Hans Christian Berg er Eier, samt paa noget af Foghs Enghave østen for Aaen, og tilbyder i den Anledning at betale Byen 2 Rdl. i aarlig Skat, et Tilbud som dog ikke blev modtaget. — ²⁾ Af daværende Borgmester Claus Swane.

ved Allerunderdanigst Forestilling, at bem^{te} intenderede Fabrique maa efter sin Beliggenhed blive under Weyle Bye sorterende og tage deel i Byens Onera, da vi ej tvivler at Anlægget joe i saadan Fald kand være Byen til Nytte, saavel i Henseende til det derfra sælgende som og Consumptionens Forbedring. Weyle den 16de Aug. 1777.

Jens Fæveil. J. Torp. Mathias Winge.
Søren Carstensen. Hendrich Bærentzen. R. Eyelsdorff.
M. Bierring. Jochum Evesen. J. Elbech. Thomas Ørum.
Peder Jensen Bager.

Denne Erklæring giver Fogh og Berg Anledning til at indsende en lang Skrivelse af $\frac{8}{9}$, 1777 til Fleischer, som de ønsker sendt med til v. Levetzau. De erklærer at have handlet af ren Patriotisme, da de ingen Livsarvinger har, som vilde kunne høste den Fordel, som Fabriken med Tiden vilde kunne give. Fabrikken vil sysselsætte adskillige af Byens mange Betlere, den vil fremme Hvededyrkning og Tobaksavl, da Tobak vides at være en fortrinlig Forfrugt for Hvede; de erklærer, at de aldeles ikke har i Sinde at standse „den Gang, Drift og Fart som Weyle Bye hidtil lovlig har haft over Mølle-Gaarden“; for ridende og kørende har der kun været Vej til selve Møllen. Fabrikken vil blive 13 Fag Hus eller 30 Al.; $6\frac{1}{2}$ Al. af den vil komme til at ligge paa den af Byen tilskødede Grund. Ogsaa Fleischer selv afgav en Erklæring (Sept. 1777), i hvilken han søger at bevise — hvad der stadig for ham og Byens Borgere var Hovedsagen — at Møllen, naar undtages selve Maleværket, hører under Byen; han anfører bl. a., at Ejeren af Møllen bestandig har maattet betale Indkvarteringsskat og andre Skatter ligesom Byens andre Borgere. Han erklærer bl. a.: „Det er ellers lættelig at indsee, hvorfor Berg gjør denne usandfærdige Angi-

velse, at denne omdisputerede Grund skulle ligge i Holmands Herred som saadant er alleene blot for at han derved kand spare at svare Consumptionen, naar hand ei længere bliver Consumptions Forpagter, og hvad vil da vel ikke Hans Majts Casse i Særdeleshed, foruden Byen i Almindelighed, derved tabe?“

Foreløbig beroede Sagen nu hos Kancelliet; men ingen af de stridende Parter kunde holde sig i Ro. For Fleischer gjaldt det stadig om at bevise, at Møllen hørte under Vejle, dels for Byens Skatters Skyld, dels for at retfærdiggøre sin Adfærd overfor Peder Nisseborg (se ovenfor) og Bergh og Fogh byggede roligt løs paa deres Fabrik, aabenbart i sikker Tillid til, at de vilde opnaa det ønskede Privilegium. Følgende Dokument af ^{20/a} 1778 — aabenbart skrevet og rimeligvis forfattet af medunderskrevne Købmand Jens Fæveil — giver et lille Indblik i Sagens Forløb:

Pro Memoria!

I anledning dend af os af S. T. H.s Cancellie Raad og Byefogedt Flejsker Communicerede Pro Memoria fra S. T. Hr Stifts Befahlings Mand og Ridder Hr von Levetzau og S. T. Hr Conference Raad og Amt Mand Hr de Hoffmand¹⁾ under Dato Odense og Fredericia 22. Februarij sidst afvigte, angaaende Grunden ved Weylle Mølle, hvor det af S.T. Hr Cammeraad Fogh og Mølleren Sr Hans Christian Berg anlagte Pudder og Stivelse Fabrique allerede er og findes opbyggit og om hvilken Grund, der befalis os at afgive vores udførlige ærklæring, har vi agtet høyst fornøden paa Weylle Byes

¹⁾ Den bekendte Amtmand Hans de Hofman, f. paa Skjærrildgaard 1713, Jurist, Ejer af Skjærrildgaard 1743—60 (i hvilket Tidsrum han havde meget at gøre med at hjælpe Regeringen, f. Eks. med de tyske Nybyggere paa Heden), 1760 Præsident i Fredericia, 1773—93 Amtmand over Koldinghus Amt med Bopæl i Fredericia.

vegne derover at lade føre et ordentlig og Lovlig Tingsvidne, og disformedelst er herved ydmygst bedende S. T. Hr Cancellie Raad Flejsker, behagelig vilde indberette dette paa sine vedkommende Stæder med Begiering, at det maatte have henstand for os med at give nogen ærklæring derover, indtil forbemeldte Tingsvidne er erhvervit, da vi formoder samme skal kunde give den beste oplysning,

Weylle dend 10 Martj 1778

Jens Feeveil J. Torp Mathias Winge
 S. Carstensen R. Eyelsdorff M. Bierring
 Jens Elbech Thomas Ørum Peder Krag
 Henrich Berendtsen

Til Velædle og Velbyrdige Hr. Cancellie Raad Flejsker udi Weyle.

Allerede $^{20}/_3$ giver Levetzau Fleischer Meddelelse om, at det kan have Henstand med den affordrede Erklæring, men at han gaar ud fra, at Fleischer vil gøre sig Umage for („lade sig være angelegen“), at det paa-tænkte Tingsvidne bliver ført „uden mindste Forhaling“. Allerede d. $^8/_3$ havde v. Levetzau (efter et gennem Fleischer fra 11 af de eligerede Borgere under $^{28}/_2$ indsendt Promemoria) givet Tilladelse til, at Byskriver Baggesen i Kolding skulde fungere som Sættedommer ved Vejle Byting i den forlangte Tingsvidnesag.

Tingsvidnesagen gik derefter sin Gang; der findes en Protokol over den paa 155 Folioblade, hvor den er optegnet i alle Enkeltheder, og som giver adskillige Oplysninger af Interesse om Møllens og hele Byens Stedforhold (en Del af dem er anvendt ovenfor). Men Resultatet gik ikke ud over det allerede tidligere oplyste: At Møllehuset (det tidligere) og Mølleværket samt en Plads foran Møllehuset hørte under Holmans Herred,

medens den ene Ende af det nyopførte Møllehus og Dele af den nyopførte Fabrik laa paa Byens Grund; *at* Møllens tidligere Ejere havde været Ombudsmænd i Byen (Kæmner, Stokkemand), *at* de uden Indvending havde svaret Skat til Byen, og *at* Møllens Konsumptionsfrihed ikke altid havde været hævdet af Ejerne inden Bergs Tid. — Det sidste Møde i denne Sag afholdtes $^{14}/_5$ 1778; der var til Brug under Sagen af Landinsp. Bie bleven udarbejdet et Situationskort over de omstridte Steder; dette har jeg desværre hidtil ikke kunnet finde. —

Berg — som i hele denne Sag havde ladet sig og Fogh repræsentere først af Raadmand og Procurator Grundahl fra Horsens, senere af Hr. Albrecht Fughl fra Oxviggaard (som Grundahls Fuldmægtig) — havde imidlertid arbejdet videre med det nye Anlæg — stadig i Forventning om at faa sit Privilegium fra Kancelliet — og i Juni 1778 er det første Hvedestivelse til Tørring ved Møllen, saa at enhver kan se det. Dette blev berettet til Byfogdens Fuldmægtig A. Baar, som paa den Tid var konstitueret i Embedet i Fleischers Fraværelse, og efter at samme Baar ved Selvsyn har faaet dette bekræftet, afæsker han højtideligt D'Hrr. Fogh og Berg en Forklaring, „hvad Rettighed eller Privilegium i saa Maade maatte være allernaadigst forundt, hvorefter denne paabegyndte Stivelses Forarbejdning foretages. — Herom udbeder ieg Deres Velbyrdigheds og Velædelheds positive Svar til efter Omstændighederne udfordrende Afbetienning.“¹⁾ Svaret fra Fogh og Berg er dateret $^{15}/_6$ 1778 og er ret ejendommeligt:

¹⁾ Skr. til Fogh og Berg af $^{11}/_6$ 1778.

tiensl. Svar.

Opmuntrede af det Høy-Kongelige Biefald, Hvilket Majestæten allernaadigst har værdiget i sær De Anlæg, som sigte til at forarbejde Landets Egne Producter, har vi med betydelig Bekostning indrettet forommældte Stivelse- og Pudder Fabriqve. — Forlængst har vi allerunderdanigst indberettet sligt, og lige underdanigst søgt Kongelig allernaadigst Bevilling derpaa. — En, Hoved Sagen og Fabriqven i sig selv uvedkommende Disputte, neml: angaaende alleene dens Beliggende :| har hidtil udsatt bem^{te} kongelig allernaadigst Privilegii Udstædelse. — Fabriqven var imidlertid mestendeels kommet i Stand, Forraad af Hvede indkiøbt, og den til Værkets Drift beqvemme Aarets Tiid kunde ikke forømmes, vi har derfor gjort en Begyndelse dermed, og det saameget desmeere, som Vi veed intet fra Monarchens høye Haand, der forbyder, men meget, som Aller-mildeligst og -Naadigst understøtter og haandhæver slige Foretagender. I Øvrigt kand vi have den ære at tilmælde; Det vi ikke [at vi ikke] agter at debitere eller afsætte det ringeste af de Fabriqverede Vare forinden det allerunderdanigst søgte kongelig allernaadigst Privilegium bliver os meddelt.

Wejle og Wejle-Mølle den 15. Junij 1778.

S. Fogh. H. C. Berg.

Sagen gik videre til v. Levetzau, som henstillede til Fleischer (Svarskr. af ²⁸/₆ 1778) at forvare dette Dokument „om De formeener at den i Tiiden kunde være til nogen Nytte og Afbetjening; Thi for Haanden seer Jeg efter Omstændighederne ikke, at noget herved kan være at foretage.“ Hvis altsaa Fleischer og hans Fuldmægtig havde haabet at faa Stiftbefalingsmanden til at standse Virksomheden, havde de slemt forregnet sig.

Straks efter Tingsvidnets Afslutning appellerede Fogh og Berg Sagen til Landstinget i Viborg; i en Skrivelse af $17/6$ bestrider Fleischer denne Appels Gyldighed, paa staar Foghs og Bergs Stævnamaal mod Fleischer paa Byens Vegne afvist og forlanger sig tillagt Kost og Tæring; dette skete ikke, og 7 Maaneder senere ansøger de eligerede i Vejle — med Fleischers anbefaling — Kongen om fri Proces i denne Sag, som Fogh og Berg „som Hoved Riige Mænd imod denne fattige Bye“ har anlagt ved Landstinget. Denne Ansøgning gik til v. Levetzau, som svarede, at han ikke foreløbig kunde give Erklæring, men raadede Borgerne til at forlange 8 Ugers Udsættelse ved Landstinget. Sagen var den, at Kancelliet havde overdraget v. Levetzau og H. de Hofman at tage til Vejle og faa Tvistigheden afgjort og de stridende Parter forligte; der berammedes et Møde til Fredagen $16/4$ 1779, hvor alle de i Sagen indviklede var tilstede,¹⁾ og de stridende Parter aabenbart blev bragt til at nærme sig hinanden, og inden $11/6$ er v. Levetzau og de Hofman i Stand til at forelægge et bestemt Forslag for Kancelliet, hvorefter der d. 6. Okt. 1779 afgaves følgende kongelige Resolution:²⁾

„Da Os elskelig Kammer Raad Søren Fogh og Hans Christian Berg allerunderdanigst have ansøgt om Privilegium at anlegge en Pudder og Stivelse Fabriqve paa den Berg tilhørende Weyle Møllens Grund, beliggende i Holmans Herred og Coldinghuus Amt, men Weyle Bye derimod formeente, at den Grund, hvorpaa Fabriqven skal anlægges, henhører under Byens Jurisdiction, og at altsaa deraf burde svares alle Onera, som med Rette kan tilkomme Byen med videre; og I

1) Paa v. Levetzaus Vegne mødte Cancelliraad Junghans fra Kolding.
 — *) Jydske Tegnelse 1773—80, p. 670 ff. (Rigsarkivet.)

nu, efter at I¹⁾ fra Vores danske Cancellie vare tilskrevne at see denne Tvistighed afgjort og Parterne forenede, udi indkommen Forestilling, som Os allerunderdanigst er bleven refereret, have formeent, at Weile Mølle eller dens Beboere, saalenge de ikke bruge Borgerlig Næring, ingensinde, efter de fra Parterne indhentedede Oplysninger, kan komme til at sortere under Weile Bye eller svare nogle af dens Kiøbstæds Onera, og at Byen, endskiønt Stivelse Fabriqven vel ligger for den største Deel paa Weyle Byes Grund, dog ikke kan vinde eller tabe synderligt ved enten den bliver henlagt at sortere fra skildt fra Møllen under Byens Jurisdiction eller den tillige med Møllen, som den staar i saa nøye Forbindelse med, forbliver under Coldinghuus Amts og Holmans Herreds Jurisdiction, alt saa længe denne Bygning ikke bruges til andet end en Fabriqve, og deraf svares Grund-Skat til Byen aarlig 3 Rdr, men at det derimod kunde for Ejeren af Møllen og Fabriqven tillige i Tilfælde blive til Uleilighed om Fabriqven som med stor Bekostning er anlagt, skulle henhøre under en særskildt Jurisdiction; Saa give Vi Eder hermed tilkiende, at Vi, efter Eders derhos giorte Forslag og Vedkommende Collegiers derover afgivne Betænkninger, allernaadigst haver funden for got,

1. at Weile Mølle fremdeles skal forblive under Holmanns Herred og svare kongelige Skatter og Paabudde, lige som andre Landsbye Møller til Colding Amtstue, alt saalenge Mølleren ikke bruger borgerlig Næring.

2. Skulle nu værende eller efterkommende Mølle Ejere derimod ville bruge Borgerlig Næring, skal de være forbundne at tage Borgerskab i Weyle og svare Nærings Skat til Byen, lige med andre Borgere af all

¹⁾ Kancelliets Skrivelse af 9/10 79 er rettet til Amtmand de Hofman og Stiftsbfm. v. Levetzau.

uden for sin Mølle brugende Næring, dog maa det ham som Møller ikke være tilladt at brænde Brændevin.

3. Mølleren maa ey formene nogen fremdeles som hidtil at betiene sig af Vandet ved Møllen, eller der at vande Deres Creature.

4. Enhver maa have Tilladelse at gaae over den af Mølleren over Aaen bygde Broe, men ingen at kiøre, uden Møllerens Minde.

5. Af Stivelse-Fabriqven, der for det meste skal være bygt paa Byens Grund, skal aarlig svares til Byen: Grund Skat Tre Rigsdaler og intet videre, hvorimod samme skal sortere under Holmanns Herreds Jurisdiction, alt saalenge de dertil opførte Bygninger ikke anvendes til andet end ommeldte Fabriqve.

6. Skulle Fabriqven nogensinde blive nedlagt, eller i samme Bygninger komme Beboere, der ville drive borgerlig Næring, skal disse Beboere tage Borgerskab og svare af deres Næring til Weyle Bye, ligesom andre Borgere, dog af Grund Taxten intet videre end anførte Tree Rigsdaler aarlig.¹⁾

7. Den af Byen paaankede Svine Stie skal settes paa saadant Sted, hvorfra ey kan falde Ureenlighed i Aaen til at beskadige Vandet for Mennesker og Qvæg,²⁾ og

8 Til Hielp til Bekostningerne paa den herom førte Sag, som saaledes gandske er afgjort, betaler Hans Christian Berg strax til Weyle Bye Halvtresindstyve Rigsdaler; Derefter I Eder allerunderdanigst have at rette og vedkommende sligt til Efterretning at tilkiendegive; Befalendes etc.

Fredensborg Slot den 6te Octobris A^o 1779.

Under Vor Kongelige Haand og Signet

Christian Rex.

¹⁾ Denne Post findes endnu paa Byens Regnskab som »Stivelsefabrikken 6 Kr.« (medd. af Assistent Erichsen). — ²⁾ Den omtalte Svinesti har aabenbart ligget ovenfor Slusen, rimeligvis ved Stivelsefabrikken for at faa let Anvendelse for Fabrikkens Affald.

Hermed var den „Hoved Sagen og Fabriqven i sig selv uvedkommende Disputte“ endelig efter 4½ Aars Forløb afgjort.

Selve Hovedsagen var bleven ordnet omtrent et Aar i Forvejen ved en kongelig Skrivelse af 26. Oct.¹⁾ 1778 saalydende:

Vi o. s. v.

Giøre alle vitterligt: at Vi paa Os Elskelig Kammerraad Foghs og Hans Christian Bergs indgivne allerunderdanigste Ansøgning, og Vores General-Land-Oeconomie og Commerce Collegii ligeledes allerunderdanigst giorte Forestilling alernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og hermed bevilge og tillade, at forbemeldte Supplikanter paa Weile Møllers Grund ved Vor Kiøbstæd Vejle i Riibe Stift maae anlægge en Pudder og Stivelse Fabrike, og det derpaa fabrikerende Pudder og Stivelse til alle og enhver, som det maatte forlange, sælge og forhandle; Dog at de indtil det ved endelig Dom af vedkommende Retter bliver afgjort, hvad enten Grunden, paa hvilken Fabriken er anlagt, henhører under Byens eller Landets Jurisdiction til al Underslæbs Forekommelse skal tilforpligtet være den til Pudder og Stivelse behøvende og formalende Hvede, som for Consumptionens Erlæggelse frietages, at foreviise vedkommende Consumtions Betiente, og de Sække, hvorudi Meelet er, af dennem lade forsegle, for derefter saaledes under Forsegling at blive staaende, indtil Sækkene igien af forbemeldte Consumtions Betiente blive aabnede, da det Meel, som udi Sækkene findes, i deslige Betienteres Nærværelse styrtes udi det med Suurvand til Stivelse Beredningen opfyldte Kar,

¹⁾ Saaledes dateret i en Kopi (i Rigsarkivet); en anden Kopi har 15. Oct., og i en Skrivelse fra 1814 er den dateret 5. Okt.

hvilken Omgangsmaade skal stedse iagttages, ifald Fabrikens Grund ved lovlig Dom tilkiendes at henhøre under Byen. Naar derimod forommeldte Pudder og Stivelse Fabrike ved endelig Dom maatte befindes at henhøre under Landets Jurisdiction,¹⁾ da have Interessenterne allerunderdanigst at holde sig efterrettelig hvad ellers om deslige Fabrikers Drift paa Landet anordnet er, eller vorder.

Skulde imidlertid nogen Klage over dette Privilegii Misbrug eller Misholdelse til bemeldte Vores General-Oeconomie og Commerce Collegium indkomme, da skal de tilforpligtet være udi denne Sag og for saavidt Privilegii Ords Forklaring angaaer samme Collegii Decision at underkaste sig uden videre Procetz eller Lovmaal. Hvorefter Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette og forholde, forbyndes alle og enhver herimod Hinder eller Forfang at gjøre under Vor Hyldest og Naade.

Givet paa Vort Slot o. s. v.

Christian Rex.

Berg og Fogh reddede altsaa Hovedsagen og Princippet, om end med nogen Bekostning. Om Fabrikens Gang kan jeg kun meddele følgende smaa Oplysninger:

1794. „En Stivelse og Pudder Fabriqve eies og drives af Kammerraad Fogh og Møller Kraft (Berg døde i 1785), har betydelig Afsætning, da Værerne er meget gode.“²⁾

1807 omtales Fabrikken som „ikke nedlagt, men blot for en Tid ophørt“.³⁾

¹⁾ Saaledes som det altsaa skete. — ²⁾ Gaarmanns Beskrivelse af Vejle.
— ³⁾ Skr. fra Kancelliet ¹⁰⁾ 1707.

1814 omtales Stivelsefabrikken som „forlængst nedlagt“.¹⁾

Dens Virksomhed blev næppe saa glimrende og navnlig ikke saa varig, som Berg havde drømt; det var jo svære Tider i Aarhundredets Begyndelse. At det er den gamle Fabriksbygning, der staar endnu norden for Møllegaarden, formoder jeg. —

At Møller Berg efter denne Strid altid skulde kunne leve i Fred med sine Medborgere, er ikke at vente.

Justitsraad Lindenpalm paa Tirsbæk, som siden 1768 ($\frac{8}{3}$) havde haft overdraget den Kongen tilhørende Jagt paa Vejle Søndermark mod en aarlig Afgift af 4 Rdl., døde i 1782, og da hans Arving, Brigadeer Halling, ikke vilde beholde den, befalede Rentekammeret²⁾ Amtmand Hofman i Fredericia at lade Jagten bortforpagte paa 20 Aar ved Auktion. Amtm. Hofman lod Ordren gaa videre til Fleischer om „med fordeligste“ at holde denne Auktion med Forbehold af Rentekammerets Approbation af højeste Bud. Ved Auktionen blev Berg højstbydende, og efter Hofmans Indstilling (af $\frac{10}{100}$) approberedes Bergs Bud ved Skr. af $\frac{21}{100}$ 1782; Berg skal „indløse den paa Iagten her ved Kammerets udfærdigende allernaadigst Concession med 12 Rd. 56 Sk., da hand derefter strax kand tiltræde Iagten uden derudj at hindres af Cancellie Raad og Byfoged Fleischer, hvis formentlige Ret dertil, siden han skal have leiet samme af Lindenpalm, ikke kand extenderes længere end til den sidstes Død, og det saameget meere, da Arvingerne har frasagt sig Iagten.“

Berg havde atter besejret Fleischer, for tredje Gang; hvad dette har betydet i en lillebitte By som den Tids Vejle (vel omtrent 1000 Indbyggere), kan man vel tænke sig.

¹⁾ Skr. fra Rentekammeret til Amtm. Selmer ³⁰/7 1814. — ²⁾ Skr. ¹⁷/8 1782.

Endnu en Gang fik disse to Modstandere Lejlighed til at krydse Klinger.

Om Morgenen d. 2. Jan. 1783 var der „ved denne Bys nordre Part“ et saadant Højvande, „at det er umueligt for Consumtions Betienten som der haver sin post at kunde komme til Porten for at efter see de Vogne som sammesteds indkomme, uden at vove Liv og Helbred“, hvorfor Consumtionsforpagteren, Capt. Michaëlsen, strax klagede til Byf. Fleischer, som sendte et Par ansete Borgere (blandt de eligerede Mænd) M. Bierring og C. H. Suhr hen for at se paa Tingene. Disse afgav den Erklæring, at Grunden til Højvandet er, at Møller Berg ikke har trukket sine Stigbord ved Stokbroen; i den Anledning sender Fleischer strax Berg en Skrivelse: Da det ses, „at Sr Berg ved ey i tiide at have ladet Sine Stiboere trekke er Aarsag herudi, og hans Maysts Indtræder derved liider [idet Bøndervognene ikke kunde komme ind, saa at der ikke blev betalt Consumption ved Porten. J. A.], er og til skade for Borgerne saa vilde det behage Sr Berg at beopagte [iagttage. J. A.] samt beordre hans Folk i tiide at Trække Stieborerne hvorved Skaden kand forhindres. Herpaa begierer ieg Sr Bergs behagelige Svar for all viidere Klage til Høyere Stæder at afværge.“

Fleischers Svar kom omgaaende samme Dag: Grunden til Oversvømmelsen er i Virkeligheden den, at Aaens Løb forhindres derved, „at der nu i et p^r Aars tiid icke aleene er anlagt Broer over berørte Mølle Aae, mens endog i Aaen giort Ud-Dæmninger, som hvorved Vandet Standses“; Fleischer vil ikke kunne nægte dette, „da de Selv har Været Een af dem der saadant har ladet gjøre til præjudice og Skade for mig“; i Morges, da der var Højvande ved Nørrebro, havde han ikke selv haft saa meget Vand ved Møllen, at han kunde bruge begge

Kværne; han havde haft to af sine fem Stigbord ved Møllen trukket om Natten, og først ved Middagstid fik han Vand til begge Kværne.

Selvfølgelig kunde Fleischer ikke tage mod dette Svar paa sit Angreb; der blev holdt Syn, og atter $\frac{7}{1}$ 1783 indsender Fleischer en Klage til Stiftamt. v. Urne (som 1781 havde afløst v. Levetzau).

„Hvorledes at mølleren her i Weyle mølle Hans Christian Berg søger paa mange maader ey alleenest at fornerme Hans Maystæts Intrader, mens endog fornermer Byens fattige Indvaanere og det paa mange maader, maatte naadigst erfares af Vedlagte Documenter, her foruden søger hand at ruinere og gandske ved Vandet at Borttage Byens Dæmning der er det Stæd som gaar langs ved mølle Aaen og som er det eneste Stæd Byens Indvaanere har at forløste sig ved at spasere paa om Sommeren. Naadige Herre, Berg har all sin tiid søgt at fornerme Byen og at føre dem i Proces, Hvilket denne fattige Bye ey kand udholde, mod denne saa rige bemeldte mand“; det er bleven endnu værre, efter at han har faaet Tilladelse til at sortere under et andet Herred; for at undgaa Strid i Fremtiden bør der sættes en Pæl med Flodemaal,¹⁾ saa at der vides, hvor højt der maa stemmes; Klagen slutter helt ynkeligt: „Naadige Herre ieg beder underdanigst, tag denne Fattige Bye i forsvar, thi ellers bliver den i Bund og Grund ødelagt af denne saa meget Riige mand der søger sin fordeel ved Byens tab og skade.“

Bergs Svar er mindre begrædeligt, men lige saa hvast; han har først kunnet svare $\frac{19}{3}$, da han først maatte have et Syn paa Aaen af nogle af Holmans Herreds Ret udmeldte Mænd, hvilket har taget Tid; han gør opmærksom paa, at Fleischers Paastand om, at han,

¹⁾ Først i 1806 synes Flodemaal at være bleven bestemt.

Berg, søger at ødelægge Dæmningen, er en „løs og dristig Beskyldning det er mig yderlig magtpaaliggende, at den er vel forvaret“; han klager over, at Aaen fra Stokbroen til Enden af Bagvandet „paa meere end 20 Stæder meget forringes og stoppes ved adskillige slags Fyldning, Pæle, Steen og deslige“; han gør opmærksom paa „det Had, der bæres til mig, i Særdeleshed af Hr Cancellie Raad Fleischer“, og anmoder om, at det maa blive „Hr Cancellie Raad Fleischer saavel som de øvrige til Aaen stødende Huus Ejere paalagt i følge den af mig bekostede Syns-Forretning at rykke ind af Aaen hvad deri er udfyldt og borttage al anden Fyldings Kram, det være Pæle, Skamler, Steene eller hvad Navn det ellers maatte have af Aaen samt holde Dæmningen i forsvarlig Stand og det inden en vis Tiid.“

Stiftamtmand Urnes Resolution af $\frac{2}{4}$ 1783 giver ingen af Parterne Ret:

„Af samme [den af Berg bekostede Synsforretning. J. A.] erfares det vel, at i Mølle-Aaen findes adskillige Pæle nedrammede og at endeel af Weyle Byes Indvaanere skal have indtaget, nogle meere og andre mindre, af Mølle-Aaens Strækning, til deres Haugepladsers Udvidelse m. m., som skal foraarsage at den øvrige Aaebredde ey kan trække Vandet paa sine Tider; Men da det tillige ikke findes gotgiort om og hvorvidt de paastødende Byens Indvaanere eller Formænd til disse udfyldinger i Aaen maatte have været berettigede, og heller ikke noget tilstrækkeligt paa Byens Side er fremkommet, hvoraf det kunde skønnes, om Berg har tilføyet dens Indvaanere nogen forsætlig Fornermelse eller ikke: Saa seer ieg nu for Haanden ligesaalidt anledning til at paalægge den sidste noget i henseende til Møllevandets Trækning anderledes, end han forhen har været pligtig til, som at paalægge Indvaanerne at gjøre

nogen Forandring med hvad udbygninger eller udfyldninger der for deres Grunde til Aaen maatte findes at være foretagne.“ —

Byfoged Fleischer fik ikke lang Tid til at ærgre sig over sit Udestaaende med Berg; $\frac{5}{5}$ 1784 udnævntes hans Efterfølger i Byfogedembedet, N. C. Carøe. — Berg døde kort Tid derefter i en Alder af 50 Aar; han blev begravet $\frac{29}{12}$ 1785, og hans Enke giftede sig $\frac{16}{6}$ 1786 med Niels Andreasen Kraft, som derefter overtog Møllen og sin Del af Stivelsefabrikken. Ogsaa han maatte forsvare sig ($\frac{22}{7}$ 1791) mod Beskyldningen for at have foraarsaget Oversvømmelse ved at trække for lidt ved Stokbroen; han skød imidlertid Skylden paa de ovenfor boende Møllere, som undertiden slap Vandet pludseligt og stærkt løs „for Exempel i Tøebruds og andre Tilfælde“.

III. Hestemøllen.

Det var ofte for smaat med Vandet til Møllen, ikke mindst om Vinteren, naar Isen bandt Aaen; hvad der gjorde Sagen værre, var, at der ikke fandtes nogen Mølledam til at opspare Vandet i. Det er formodentlig dette, der fik Møller Kraft til i 1794 at andrage om Lov til at bygge en Hestemølle; han fik Tilladelsen paa nedenstaaende Betingelser.

„Vi [Kongen] tillade allernaadigst herved saavel som ved den underskrevne Bevilling: At Møller Kraft i Veile Kiøbstæd, maa ved den ham i bemeldte Kiøbstæd tilhørende Vandmølle, opbygge og bruge en Heste Mølle, under de i slige Tilfælde sædvanlige Vilkaar; og dette særdeeles: at paa denne Hestemølle ingenlunde maa males Gryn, men alleene Meel og Malt for Veile Byes Indvaanere aleene, og, under Privilegii For-

tabelse, ingensinde for udenbyes Møllegæster.“ (Dat. ^{19/11} 1794).

Det er interessant at se, hvorledes den gamle Særstilling i Forhold til Byen, som Berg havde hævdet med saa megen Kraft og Held, her er ved at blive opgivet; det er aabenbart et Foretagende, der udelukkende tager Sigte paa en Kundekreds i selve Byen. Kraft indløste sin Bevilling i Rentekammeret med 12 Rd. 56 Sk.; hvor og hvorledes Møllen blev bygget, kan jeg ikke oplyse om; den omtales allerede i 1800 (se nedenfor) saaledes: „En liden Hæste Mølle skal for nogen Aar siden være Byen bevilget, og denne er anbragt i den her ved Byen værende Vandmølle, men er Saa ufuldstændig at Byen kun har liden eller ingen nytte deraf.“ I 1804 taler den daværende Møller, Niels Christensen (som solgte Møllen ^{14/2} 1804), om at nedlægge den, og den synes i det hele ikke at have haft nogen større Betydning.

IV. Vejrmøllen.

Underdanigst Pro Memoria.

At denne Byes Indvaanere, saa vel i denne Vinter som tilforn, har havt, og endnu har, stor Besværlighed for at faa sit Korn Formahlet, hvor ved den største deel, af dens Talrige familier lider Mangel for Brød og øll, er end saare vel bekiendt Sandhed.

Til Byen hører ingen ordentlig Korn Mølle, Ikkun en liden Hæste Mølle skal for nogen Aar siden være Byen bevilget, og denne er anbragt i den her ved Byen værende Vandmølle, men er Saa ufuldstændig at Byen kun har liden eller ingen nytte der af og Vand Møllen som Ligger tæt ved Byen hører under Holmands Herred, kan intet Korn Mahle saasnart Frosten har vedvaret nogle dage, dette forarsager da, at Indvaanerne maae kiøre over 2 Miile til Mølle og der med folk og

Hæste henligge under tiiden 2 à 3 dage førend Kornet Formahlet kan blive medbragt. Dette lader sig med Besværlighed giøre for de Enkelte, som holder Hæste og Vogn, men de Fleeste, som saadant ikke har, Liider meest, især naar Frostens vedvarer 8 à 10 uger som ofte skeer. Forrige Vinter kunde mand tilsidst ikke kiøre fra Byen formedelst den vedholdende dybe Snee og denne Vinter er allerede besværlig nok. Indvaanerne have Længe ønsket denne Besværlighed lettet og at en Veiermølle her ved Byen maatte være Bygt, som dog først og fornemmelig skulle være pligtig at Formahle Deres fremfor udenbyes Mands Korn; Thi ved den nærmeste Byen saa vel som andre omkringliggende Møllere hedder det: naar Landmanden kommer, hvorunder de hører, maa Kiøbstædmanden Bie. Det er da Krænkende, paa meere end 2 Maader i den henseende, For Byen, som nu vel indeholder henimod 300 for det meste uformuende famillier, at see sig end meere undertrykt.

Undertegnede have foreenet os, i Overendsstemmelse med Invaanernes Ønsker, af sand Iver for Byens — saavel som vor egen Sande Gaun, og for desto bedre, om mueligt, at faa disse opfyldte, selv for vor egen Regning at opbygge saadan Korn Veir-Mølle, enten paa Holmen i Søndre Hæstehauge,¹⁾ Hvor vi har Plads at opsætte den, eller om der skulle mangle Vind, ansøge Frihed at bygge den paa Banken Synden Byen, Naar os der til naadigst maatte forundes Bevilgning, hvor til vi underdanigst haaber og udbeder os Deres Høi-Velbaarenheds Gunstige Hielp og Medvirkning.

Weille den 11 Januarij Anno 1800

underdanigst

H. Linnemann Jens Sørensen P. Bøegh

Thomas Sabroe.

¹⁾ Det nuværende »Holmen« i Vejle.

Denne Ansøgning indsendtes til Stiftbefalingsmand v. Hellfried.¹⁾

Møller Kraft havde kort i Forvejen solgt sin Mølle til Niels Christensen, Møller i Brøndsted Mølle (i Smidstrup Sogn), og denne protesterede naturligvis imod at faa en Konkurrent i sin Nærhed; af en Erklæring af $12\frac{1}{2}$ 1800 fra de ovennævnte fire Ansøgere fremgaar det, at der har været Tale om (se nedenfor) at overlade det til ham at bygge den ønskede Vejrmølle, hvilket ingenlunde tilfredsstillter Borgerne, som er kede af at faa malet paa en udenbys Mølle; de vil have en Mølle i Vejle og for Vejle. Det fremgaar endvidere af deres Erklæring, at v. Hellfried mundtlig har opmuntret dem til at tage fat paa eller fortsætte med denne Sag. Endvidere var der $3\frac{1}{2}$ bleven afholdt et Borgermøde paa Raadhuset, hvor ingen havde været imod den paa-tænkte Mølle, de fleste for den, enkelte neutrale; en enkelt (Søren Ottesen) mente, at det først burde tilbydes Vandmøllens Ejer at bygge denne Mølle.

Hvad Grunden end kan have været, blev Møllen ikke bygget; af en Skrivelse ($25\frac{1}{8}$ 1804) fra Rentekammeret til Amtmand Selmer fremgaar det, at Møller Niels Christensen har andraget om at maatte bygge den omtalte Vejrmølle mod at nedlægge Hestemøllen (det var i saa Fald Rentekammerets Mening, at Vejrmøllen ligsom tidligere Hestemøllen alene skulde være Mølle for Vejle By), men at hans Efterfølger, Jens Sørensen (der købte Møllen $14\frac{1}{2}$ 1804), havde andraget om, at det maatte have Henstand med denne Sag, da han mente at kunne forbedre Mølléværket i Vandmøllen i Løbet af Foraaret saaledes, at det vilde kunne bestride

¹⁾ Stiftamtmand over Ribe Stift fra 1791 med Tilladelse til at bo i Vejle, fra 1796 Amtmand over Koldinghus (senere Vejle) Amt, afgang 1803, efterfulgt af Amtmand Selmer.

Byens Maling; den ønskede Henstand blev tilstaaet, og Møllen blev slet ikke til noget i denne Omgang. Først i 1847 byggedes der en Vejrmølle (under Mølholm Mølle) paa den nuværendes Sted.¹⁾

V. 1814.

I dette Aar skete det, som Byen havde stridt for i de sidste 40 Aar, og som Seigneur Berg havde stridt imod i hele sin Tid: Vandmøllen kom under Vejle Bys Jurisdiction, og et Forhold ophævedes, som i sig selv syntes unaturligt, som i visse Henseender havde været til Fordel for vedkommende Møllejer, men som havde givet Anledning til en Mængde Trætte.

Allerede i 1807 gjorde Byfoged Spies et Forsøg paa at faa Pudder- og Stivelsefabrikken, der, som det vil erindres, var bleven henlagt under Holmans Herred sammen med den egentlige Mølle, lagt ind under Byen, da den ikke dreves mere. Men Cancelliet resolverede (¹⁰/₁ 1807), at da Fabrikken „ikke er nedlagt, men blot for en Tid ophørt, ligesom dens Bygninger ej heller afbenyttes til nogen anden end til deres oprindelige Brug, saa finder man ingen Grund til at gjøre nogen Forandring i det hidtil gjældende førend Vacance indtræffer.“

Møllen var imidlertid efterhaanden i flere Henseender bleven knyttet sammen med Byen.²⁾ Ved Forordn. ¹⁸/₁₁ 1791 var Møllen i Justits- og Politisager lagt under Byens Jurisdiktion, Byfogden krævede Bygningsafgift af Møllen efter Forordn. ¹/₁₀ 1802, Ildstedskat efter Forordn. ⁶/₈ 1812, Mobilie Skat efter Forordn. ²⁵/₁₁ 1813 (i gejstlig Henseende hørte Møllen til Byen fra gammel Tid og svarede aarlig en Fjerding saltet Ørred til Sogne-

¹⁾ Meddelt mig af Hr. Møller Brems sen., Vejle Vejrmølle. — ²⁾ Flg. Oplysninger er taget fra daværende Byfoged Dahls Pro Memorta af ¹⁸/₆ 1814.

præsten). Og i 1813 foretog Møller Jens Sørensen et skæbnesvangert Skridt: han søgte om Borgerskab i Byen som „Kiøbmand en detail“; det blev ham ved denne Lejlighed „udtrykkelig betydet, at af denne hans Begjæring vilde følge, at han og hans Eiendomme kom til at sortere under Byens Jurisdiction, og han da for Raadstueretten har erklæret: at da han, som henhørende til Weyle Sogn, i Politi- og criminelle Sager henhørte under Byens Jurisdiktion, saa ønskede han og i civile Sager at henhøre under samme Jurisdiktion; hvilken Erklæring han ved hans Underskrift i Raadstue Protokollen har vedtaget.“¹⁾ Efter dette blev der ²⁷/₈ 1813 paa Vejle Raadstue meddelt ham Borgerbrev. Men allerede i December har han fortrudt det og indsender en Opsigelse af Borgerbrevet:

„Da jeg nu har bragt i Erfaring at det mig paa Weile Raadhus under 27de August 1813 meddeelte Borgerskab, til at handle i Weile som Kiøbmand en detail, indeholder den Betingelse: „at jeg og mine Eyendomme vilde komme til at sortere under denne Byes Jurisdiction, hvilket jeg formeener er aldeles stridende imod Reskript af 6te Oct. 1779; Saa vil, eller kan, jeg aldeles ikke afbenytte førnævnte Borgerskab, men herved opsiges samme, ligesom frasiger mig de derefter tilkommende Rettigheder, og til Beviis om at denne Opsigelse er skeet, udbeder jeg mig en Attest af Raadstue-Protokollen meddeelt.

Weile Mølle den 9de December 1813

Ærbødigst

J. Sørensen

Hr. Byefoged Dahl i Weile.“

¹⁾ Byfoged Dahls ovennævnte Pro Memoria.

Af Dahls Pro Memoria fremgaar det, at en af Møllerens Sønner, som ogsaa havde Bopæl i Møllen, i Mellemtiden havde taget Borgerskab i Vejle som Købmand; det er klart, at der herved — naar Mølleren blev ved at høre til Holmans Herred og have Konsumptionsfrihed — let kunde „skee megen Misbrug og betydelige consumptionsbare Vare kunne henføres til Møllen, hvorfra de igjen kunde udbringes i Byen til Slægt og Venner og hvorved Kongens Kasse er udsat for Tabet af ikke ubetydelige Consumptions Indtægter.“¹⁾

Det hjalp dog ikke Møller Jens Sørensen, at han strittede imod. Afgørelsen kom i Sommeren 1814 ved to Skrivelser, en fra Rentekammeret (³⁰/₇ 14) og en fra „Det Kongl. Vestindiske Guineiske Rente og General Toldkammer“ (⁶/₈ 14).

1) (³⁰/₇ 14) Jens Sørensen har ansøgt Rentekammeret om Lov til „lige med anden indenbyes Mand“ at bruge og faa Skøde paa „Trædinglund“ paa Nørremarken; Rentekammeret har brevvekslet med Cancelliet, som under ¹⁶/₇ har svaret, at „den Ejeren af bemeldte Mølle i Anledning af den derved anlagte Stivelsefabrique ved Privilegium af 5 October 1778 og Rescript af 6te October 1779 allernaadigst forundte Bevilling til at sortere under Landets Jurisdiction uagtet Møllen og Fabriqven laae inden for Byens Grændse, nu maae bortfalde, da baade Stivelsefabriqven forlængst er nedlagt og Supplicanten har taget Borgerskab paa at drive borgerlig Næring, begge Omstændigheder af den Beskaffenhed, at de hver især maatte have Previlegiets Forbrydelse til følge, efter Previlegiets og Rescriptets egne Ord; desaaarsag Supplicanten saafremt han vedbliver at opholde sig i Kjøbstæden, bestandigen for Fremtiden maae antages at henhøre under Byens Jurisdiction i alle Sager,

¹⁾ Dahls Pro Mem.

og Skjødet, naar han frafalder sin ugrundede Paastand om at henhøre under Landets Jurisdiction, ej længere vil kunne nægtes ham.“ — Ved denne Cancelliets Resolution er Møllen ogsaa i civile Sager lagt ind under Byen, og det eneste, der var tilbage af de tidligere Herligheder og Rettigheder, var Konsumptionsfriheden; den faldt ved General Toldkammerets Skrivelse.

2) Kammeret har brevvekslet med Cancelliet om Sagen og Cancelliet har resolveret, „at det synes aabenbart at flyde af det allerhøjeste Rescript af 6te October 1779 dets bestemte Ord, at det forundte Previllegium saavel ved det factum at nuværende Ejer af bemeldte Mølle Jens Sørensen har taget Borgerskab for at drive borgerlig Næring, som da Stivelsefabriken, i Betragtning af hvilken Previllegiet var givet, er nedlagt, fra den Tiid af aldeles maae ophøre, og at Cancelliet, hvad det andet Spørgsmaal angaaer [om J. S. kan bevare sin Stilling under Holmans Herred ved at frasige sig Borgerskabet. J. A.] ikke skjønner, at nogen Ret til at gjenvinde det engang forbrudte Preveligium enten ved samme selv eller bemeldte allerhøyeste Reskript er ham tilstaaet, da Tilladelsen var bundet til at Ejeren vilde for bestandig vedligeholde Fabriken og ingensinde drive nogen almindelig borgerlig Næring. —

Da Kamret aldeles tiltræder hvad det Kongelige danske Cancellie om denne Sag har yttret, saa maae man i Forbindelse(n) med Amtets Betænkning af 24de October 1813, tjenstlig have samme ombudet behageligen at ville see bemeldte Cancellies Resolution udført ved Øvrigheden og Toldstedet, som tillige maatte tilkjendegives, at den Consumtionsfrihed, hvilken Wejle Mølle hidtil har nydt, som en Følge heraf bortfalder.“

Hermed faldt Konsumptionsfriheden, som var den vigtigste økonomiske Fordel ved at høre under Hol-

mans Herred; den nøje Forbindelse mellem Møllen og Stivelsefabriken, som i 1779 havde sikret Fabrikken dens Stilling under Holmans Herred, var nu Hovedgrunden til, at Møllen, trods Møllerens gentagne Protest (saaledes endnu $^{12}/_8$ 1814), blev draget ind under Byen. Der blev derefter forespurgt hos Jens Sørensen, om han endnu fastholdt sin Opsigelse af Borgerskabet; da Byskriver Kragballe indfandt sig hos ham for at spørge ham derom ($^{12}/_8$), svarede han, „at han ingenlunde vilde være Kjøbmand i Vejle men Møller og som Møller vilde han ikke sortere under Vejle By men under Holmans Herred.“

Allerede $^{18}/_8$ 14 holdtes der derefter paa Raadstuen et Møde af Byf. Dahl, kst. Byskriver Kragballe, to Vidner, de eligerede Borgere (Søren Ottosen, Snedker Mejer, Købm. Ingvar Smidt, Købm. P. Bøegh), Rodemestrene Jes Elbek og Chr. Andersen Bagger, for at sætte Møllen i Grundtaxt. Mølleren var tilkaldt, men mødte ikke, men de tilstedeværende vedtog at sætte Møllebygningen til 4 Mk. Grundtaxt og den nedlagde Stivelsefabrik til 4 Mk. Samtidig vedtog man gennem Byf. Dahl til Amtet at indstille, at Mølleren skal „nyde Udviisning af Byens Skove og deeltage i Græsningsret paa den Byen tilhørende Commune Jord [Vejle Søndermark er ment J. A.] samt Byens øvrige Rettigheder og Herligheder.“

Byfoged Dahl sendte ($^{30}/_{12}$ 14) sin Indstilling til Amtmand Selmer og kunde samtidig meddele, at „Møller Jens Sørensen, uagtet han ikke var mødt, maae antages at have anset den satte Grundtaxt for passende, siden han i Kjøbecontrakten¹⁾ har anført samme som en Regel for Møllens og Fabriqvns Kjøber Poul Lang-

¹⁾ $^{4}_{10}$ 1814 Købekontrakt fra Jens Sørensen til Poul Langballe (Overtagelse allerede $^{1}_{11}$).

balle.“ Amtets Approbation af det paa Raadstuemødet vedtagne faldt ⁸¹/₁₂ 1814, og fra dette Øjeblik tilhørte Møllen helt og holdent Byen. —

Om Striden i 1814 vilde være endt saa hurtigt eller paa samme Maade, hvis Seigneur Berg havde været i Live, er vel et Spørgsmaal; at det var en naturlig Udvikling, som her fandt en naturlig Afslutning, synes klart.

Efterskrift. Denne lille Fremstilling gør ikke Fordring paa at have medtaget alt, hvad der kan findes om disse Ting; det er mit Haab, at der i den Bog om Vejle Bys Historie, som bør komme inden alt for længe (inden 1927), maa kunne gøres bedre rede for denne Side og dette Tidsrum af Byens Historie, end det har kunnet ske her, og at Fremstillingen maa kunne bringes længere tilbage i Fortiden og helt op til Nutiden.

PRÆSTEN SØREN STEFFENSEN FRA JELLING

VED LÆRER JENS HELTOFT, JELLING.

I Aaret 1619 skulde Menighederne i Hover og Jelling have en ny Præst. Valget faldt paa Hr. Søren Steffensen, som siden 1614 havde været Rektor for Vejle Skole og Sognepræst for Vinding.

Borgmesteren i Vejle, Clemens Søffrensen, havde givet ham det Skudsmaal, at han var en from og god Mand. Man kendte altsaa lidt til ham i Jelling og Hover, inden han flyttede dertil. — Man vidste ogsaa noget om hans Hjem. Faderen, Steffen Sørensen, var Præst i Veerst, ca. 4 Mil syd for Jelling. Moderen var en Datter af Præsten Mads Buch i Egtved. De havde en talrig Børneflokk: 8 Sønner og 8 Døtre. Tre af Sønerne havde studeret Teologi. Den ene af dem var det altsaa, som i Aaret 1619 flyttede ind i Jelling Præstegaard.

Han har dengang rimeligvis været ca. 30 Aar. I al Fald var Rektorembederne ved de lærde Skoler nærmest for unge Teologer. — Magister Gonsager, som var Præst i Jelling fra 1668—1703, var 24 Aar, da han 1662 blev Rektor i Kolding. — Søren Steffensens Eftermand i Jelling, Jørgen Pedersen, blev Rektor i Vejle, da han var ca. 25 Aar.

Der er ingen Beretninger om Søren Steffensens

Præstevirksomhed i Jelling. Det er hans triste Død og Aarsagen til denne, der har bevaret hans Navn i Historien og i Folkemunde lige til vore Dage.

Clemen Søffrensen sagde om ham, at han var en from Mand. Den følgende Fremstilling vil vise, at han desuden var en modig og fædrelandskærlig Mand, der turde sætte sit Liv i Vove for Fædrelandets Skyld.

Kristian den Fjerde havde været uheldig med sin Indblanding i Trediveaarskrigen. Han tabte i Slaget ved Lutter am Barenberg 17. August 1626. I Juli 1627 brød de kejserlige Feltherrer, Tilly og Wallenstein, med 70,000 Mand over Elben. Mens Tilly snart trak sig tilbage, drog Wallenstein videre og bemægtigede sig Halvøen uden videre Modstand. De af Kristian den Fjerde hvervede tyske Tropper flygtede op i Landet og plyndrede lige saa fuldt som Fjenden.

Den 2. Oktober besatte de kejserlige Vejle med 2 Kompagnier Ryttere og lige saa mange Fodfolk. De forskansede sig midt i Byen med Palissader og tørre Grave.

Rundt i de nærliggende Landsbyer indlagdes Ryttere, som bl. a. sørgede for, at Bøndernes Besætninger af Heste og Kvæg blev reducerede betydeligt. De fleste af Egnens Herregaarde blev udplyndrede.

I denne Nødens Tid var det, at Søren Steffensen satte sit Liv i Vove for om muligt at hidføre andre Tilstande. Han sendte nemlig Meddelelser om Fjendens Bevægelser til den danske General, som laa paa Fyn.

Korrespondancen er rimeligvis gaaet godt nogle Uger, men saa har Fjenden fattet Mistanke.

En skønne Dag blev i al Fald Præstens Sendebud grebet, og i hans hule Stok fandt man et Brev fra Søren Steffensen til den danske General.

Straffen fulgte prompte. Søren Steffensen blev slæbt

til Haderslev, hvor han i et Fængsel blev pint og mishandlet saadan, at han i Fortvivlelse tog Livet af sig selv.

Fjenderne førte derefter Liget til Jelling, hvor de hængte det op paa en Høj lidt syd for Byen.

Præstens Hustru gik imidlertid ud om Natten, tog Liget ned og begravede det inde i Kirken tæt ved Muren. — Dette skete i Begyndelsen af Aaret 1628.

Denne Beretning er taget fra Pastor Wedells Beskrivelse af Jelling Sogn 1766.¹⁾

Der er imidlertid andre Beretninger om Søren Steffensens Endeligt.

Da Worsaae 1840 skrev sin bekendte Afhandling i Historisk Tidsskrift II om Vejle By og Amt i det syttende Aarhundrede, behandlede han ogsaa Søren Steffensens Historie.

Fra Resens „Atlas Danicus“²⁾ kendte han Beretningen om, at Søren Steffensen havde taget sig selv af Dage. Men Worsaae har aabenbart ikke kunnet tro, at den modige og fromme Præst havde begaaet Selvmord. Derfor har han hellere villet tro Thuras „Valvescholarum apertæ“,³⁾ der fortæller, at han blev „ihjel-slagen af Fjenderne“. Dette stemte ogsaa med, hvad de gamle i Jelling fortalte ham. Deres Beretninger gik ud paa, at Søren Steffensen først var blevet pint i Jelling og til Spot og Spe hængt op i Skægget paa en Jernkrog over Jellinge Kirkedør. Derefter var han efter forskellige andre Pinsler blevet dræbt af de kejserlige Soldater.

Naar Worsaae — omend med Forbehold — kommer til det Resultat, at Thuras Fremstilling er den rigtige, maa det bero paa, at han ikke lægger tilstrække-

¹⁾ Manuskript paa Universitetsbiblioteket. — ²⁾ og ³⁾ Anført af Worsaae i Hist. Tidsskrift II Side 185.

lig Vægt paa Mag. Gonsagers Indberetning af 1690, som han dog kendte fra Jelling Præstegaards Arkiv.¹⁾

Mag. Gonsager skriver saaledes: „Søren Stefansen, født i Verst, blev ohngefær Anno 1628 fangen, bortfødt til Haderslev af de keyserlige for corresponderie, hand skulde haft i Fyen med voris folck, hvor hand i fengslet tog livet af sig selv og blev siden hans legem hidført til Jelling og paa marcken ophengt.“

Man kan gaa ud fra, at denne Beretning er paalidelig, for Mag. Gonsager maa have sit Kendskab til Søren Steffensens Historie fra Hr. Jørgen Pedersen, som var Søren Steffensens Efterfølger i Embedet i Jelling, og som blev gift med hans Enke, Maren Jensdatter.

Jørgen Pedersen var i Live 1669, da Gonsager kom til Jelling. Gonsager modtog Embedet paa de samme Betingelser som Hr. Søren Jørgensen²⁾ 1666: at Hr. Jørgen og hans Hustru til deres Død maatte nyde Halvdelen af Kaldets Indkomster. Her er altsaa 1669 tale om Jørgen Pedersens Hustru.

Ifølge Vibergs Præstehistorie var Jørgen Pedersen kun gift een Gang, nemlig med Søren Steffensens Enke, Maren Jensdatter (Løvenbalk). Men her foreligger utvivlsomt en Fejltagelse, for i Præsteindberetningen 1766 staar, at „Jørgen Pedersens Hustru hed Maren Jørgensdatter Bloch og hviler hos ham under en Sten i Koret.“ — Paa denne Sten har Provst Wedell, som skrev Indberetningen, altsaa kunnet læse deres Navne.

Imidlertid er det naturligvis rigtigt, at han har været gift med Søren Steffensens Enke. Han har maattet gifte sig med hende for at faa Embedet. Men efter hendes Død har han indgaaet andet Ægteskab med Maren Jørgensdatter Bloch.

¹⁾ Den stod i den gamle Liber daticus, som Worsaae nævner Side 186.
²⁾ Jørgen Pedersens Søn, som var Præst i Jelling fra 1666—1669.

Jørgen Pedersen har altsaa en Del Aar været gift med Maren Jensdatter, og som Kilde til Søren Steffensens Historie maa han derfor betragtes som absolut paa- lidelig. Han boede i Jelling Præstegaard til sin Død 1679. Hans Hustru overlevede ham i nogle faa Aar. Gonsager har altsaa kunnet omgaas dem daglig i ca. 10 Aar.

Borgmester Clemen Sørensen fortæller om Søren Steffensens Død paa følgende Maade: „Han omkom elendig oc ønkelig, imedens de Keyserske hafde den- nem Landit bemechtiget.“¹⁾

Denne Fremstilling tyder paa, at Clemen Sørensen har vidst, hvordan Søren Steffensen var kommet af Dage. Dersom han var omkommet for Fjendehaand, var der Grund til for den fædrelandssindede og reli- giøse Borgmester i anderledes højstemte Vendinger at berette om Hr. Søren Fædrelandskærlighed og Martyr- død. — Men han „omkom elendig og ønkelig!“

Clemen Sørensen har kendt Sammenhængen med Præstens Død. Men hans gamle Menighed i Jelling har rimeligvis dels tænkt sig, dels faaet en anden For- klaring.

Fjendernes Fortælling om Præstens Selvmord har ingen Tiltro vundet, hverken hos den ophidsede Be- folkning eller hos den sørgende Præsteenke, og senere, da hun har faaet sikre Efterretninger om Mandens triste Død, ja, da har hun — forstaaelig nok — kun ladet disse gaa videre til nogle faa Venner.

Paa denne Maade forstaaar man, hvordan de to Be- retninger om Søren Steffensens Død er fremstaaet.

Worsaae fortæller — efter Folkemunde — at Hr. Søren blev hængt op i Skægget paa en Krog²⁾ over Ind-

1) Gaarmanns Efterretninger om Vejle. — 2) Denne Krog paavises endnu over Indgangsdøren til Kirken.

gangen til Kirken.¹⁾ Denne Beretning kan godt være historisk. Det kan være sket, inden han blev ført til Haderslev. Maaske er baade Præsten og hans Sendebud blevet grebet og pint af de Ryttere, som var indlagt i Jelling.

I denne Forbindelse skal allerede her fortælles, at Søren Steffensens Relief, som findes paa hans Epitafium, viser en Mand med et kraftigt Skæg.

Det er tidligere anført, at Worsaae aabenbart ikke har kunnet tænke sig, at den fromme Præst har lagt Haand paa sig selv. Man maa imidlertid erindre, at han forud for denne Fortvivlelsens Handling var blevet pint paa det grusomste. Hvordan? — Ja, det véd vi ikke. Men Beretningerne tyder paa, at Mishandlingerne har været af en saadan Art, at de ikke godt kan beskrives.

Man kan derfor forstaa, at Præsten en Dag har benyttet et belejligt Øjeblik og har gjort Ende paa Tilværelsen.

Dermed havde han foregrebet sin Straf, som utvivlsomt alligevel vilde være blevet Døden. Men saa havde han dog skaanet sig selv for at komme til at lide under fortsat Mishandling og Forhaanelse.

Hans Hustru og hans Menighed skulde imidlertid endnu engang blive Vidne til Fjendernes Raahed. Soldaterne førte nemlig Liget med til Jelling og hængte det op til Skræk og Advarsel paa en Høj lidt sønden for Byen. — Denne Høj kaldtes i lange Tider derefter „Præstehøjen“.

¹⁾ I Thieles Folkesagn I S. 93 er Folkesagnet om Søren Steffensen givet omtrent saadan, som Worsaae har hørt det. Kun er Fjenderne her Svenskerne, ikke de kejserlige. — I Ewald Tang Kristensens „Danske Sagn“ IV S. 102 findes Sagnet (meddelt af Mads Povlsen, Gadbjerg) med meget store Afvigelser fra de historiske Beretninger. Fjenden er som hos Thiele Svenskerne. Præsten staar i Ledtog med dem og anviser dem Penge og Fødevarer. Befolkningen sammenrotter sig derfor mod ham og hænger ham op paa Krogen over Kirkedøren. Senere hænger de ham op paa Galgehøj vesten for Jelling.

Bykortet over Jelling 1781 viser, at der sønden Jelling By kun var to Høje: Amhøj og Skinbjerg.

Den sidste er rimeligvis „Præstehøjen“. Den laa nemlig ved Vejen fra Jelling til Skovdal, en meget befærdet Vej, som gik lige til Haderslev, hvorfra Soldaterne altsaa havde ført Liget.

Naar Lig blev hængt op „til Skræk og Advarsel“ skete dette altid ved Alfarveje. — Vejen fra Jelling til Haderslev var ganske vist en Kongevej,¹⁾ men i Krigstider benyttedes den som Alfarvej.

Lidt nord for Peder Kristensens Ejendom ser man endnu en Forhøjning i Jordsmonnet, der viser, hvor „Præstehøjen“ har været.

I Provst Wedells Beretning fortælles, at Præstens Hustru om Natten tog Liget ned og begravede det ved Muren i Kirken.

Udtrykket „ved Muren“ antyder, at Søren Steffensen ikke som de andre Præster blev begravet i Koret — i Kirkens østlige Ende. Man kunde da tænke sig, at han er blevet lagt ned i dens vestlige Ende.

Denne Formodning er blevet til Vished for mig, efter at jeg af Seminarielærer Marius Sørensen har faaet en Beretning om et Skeletfund netop paa dette Sted.

Hr. Marius Sørensen fortæller saaledes: „Da der i 1907 skulde indlægges nyt Varmeapparat i Kirken, fandt Arbejdsfolkene i Nærheden af den nordre Mur et Skelet af en Mand. Desværre blev det ikke fremdraget i sin Helhed. Kun Kraniet reddedes, idet Førstelærer Johansen, Jelling, tog det med hjem. Det øvrige af Skelettet blev gravet længere ned.“

Nu opbevares Kraniet af Førstelærer Johansen; man har overladt mig det til Undersøgelse sammen med Lægen i Jelling, Dr. Levinsen.

¹⁾ Kongeveje maatte i Fredstid kun benyttes af Kongen og hvem, han gav Tilladelse dertil.

Vejle Amts Aarb. I 1922.

Det er særdeles vel bevaret og synes at have tilhørt en Mand i den kraftigste Alder.¹⁾ I højre Tindingeben findes to Huller: Det ene aflangt (3 Millimeter bredt og 2 Centimeter langt), det andet rundt (ca. 4 Millimeter i Diameter). Imellem Hullerne findes Afskalninger i Knoglen, saa de er maaske begge Følger af et Slag, f. Eks. med en Jernstang. Man kan dog ikke helt afvise den Mulighed, at de nævnte Uregelmæssigheder er fremkommet ved Forvitringen; men herimod taler, at den øvrige Del af Kraniet er særdeles vel bevaret.

Da Søren Steffensen naturligvis ikke har aflivet sig ved at slaa eller stikke sig i Tindingen, staar man sandsynligvis her over for Mærkerne efter nogle af de Mishandlinger, han var Genstand for i Fængslet i Haderslev. Hvor der oprindelig kun har været dybe Ramper i Tindingebenet har „Tidens Tand“ gnavet videre og i Løbet af de 300 Aar dannet de to Huller.

— — En gammel Mand i Jelling, som var Kirkebetjent, da Varmeapparatet blev indlagt, har fortalt mig, at Arbejdsfolkene ved Siden af Mandsskelettet fandt to andre Skeletter. Det ene af dem var — efter hvad han kunde skønne — af et Barn. De findes endnu lige ud for Varmeapparatet et godt Stykke under Gulvet i Midtergangen.

Af det følgende vil det fremgaa, at disse Skeletter sandsynligvis er Levninger af Søren Steffensens Hustru og deres Barn.

I Sommeren 1921 gjorde man paa Jelling Kirkegaard et Fund, som atter bragte Søren Steffensens Navn i Erindring.

Under Arbejdet med en Grav fandt Graverne i en Dybde af ca. $\frac{1}{2}$ Meter flere Brudstykker af et stort Sandstensepitafium.

¹⁾ Søren Steffensen maa have været ca. 40 Aar, da han døde.

Paa et af disse ser man en Præst i Ornat. Han peger hen mod et Lam. Foran dette staar: „See“, bag det: „G. Lam.“

Paa et andet af Brudstykkeerne findes det sidste af en

Søren Steffensen.

Tegning af Relieffet paa hans Gravsten, udført af Seminarieelev Fritz Behrendt, Jelling.

Indskrift. Præstens Navn er desværre ikke med. Derimod staar Hustruens Efternavn „Jensdatter“. Derefter (dø) „de 16. “. Da der er gjort Plads til to Tal efter 16, maa Hustruen have været i Live, da Epitafiet blev lavet.¹⁾

¹⁾ Under Ordet Jensdatter staar »oc deris«. — Foruden Søren Steffensen og hans Hustru har derfor mindst eet af deres Børn ligget under Epitafiet. De før omtalte Skeletfund bekræfter dette.

Efter det foregaaende vil man forstaa, at Epitafiet er lavet i det seltende Hundredaar over en Præst i Jelling.

Den eneste Præst i Jelling i det anførte Tidsrum, der havde en Hustru med Efternavnet Jensdatter, var Søren Steffensen.

Foran Jensdatter ser man den sidste Streg af det sidste Bogsav i Fornavnet, og denne Streg kan godt have hørt til et N.¹⁾

Indskriften og Billedet af Præsten er fortrinligt udført.

Paa et af Brudstykkerne, som har hørt til den øverste Rand af Epitafiet, staar: (D)ONUM. CERTAMEN. CORONA. JUSTITIÆ.

Der kan ikke gives en direkte Oversættelse af dette Ord, da dets første Del mangler. Men Meningen maa være: „Gud giver efter Striden Retfærdighedens Krans.“²⁾

Et smukt og rammende Ord til Søren Steffensens Gravsten!

Man kunde maaske efter det foregaaende rejse dette Spørgsmaal: „Var Søren Steffensens Dødsmaade ikke en Hindring for, at han kunde faa et Epitafium paa sin Grav?“

Man maa imidlertid stadig erindre, at sandsynligvis kun faa har haft Kendskab til, at han tog sig selv af Dage. Desuden har Maren Jensdatter, som sørgede for, at han blev begravet i Kirken, vel ogsaa kunnet sætte igennem, at han fik sit Epitafium.

Hun var af den adelige Slægt Løvenbalk og som saadan i Familie med den rige Maren Skram, som samtidig ejede Faarupgaard.

¹⁾ Maren Jensdatters Relief har ogsaa været paa Epitafiet; men Brudstykket med dette paa er ikke fundet. — ²⁾ Pauli 2' Brev til Timoteus, Kap. 4, 7-8.

Maaske er det Maren Skram, som har bekostet Epitafiet.

Paa mange andre Maader havde hun i alt Fald udsmykket Jelling Kirke. Det var hende, som fik indsat den smukke, vaabenprydede Sandstensramme om Indgangen til Faarupgaards Gravkapel. Kapellet blev ødelagt ved Kirkens Brand 1679; men Sandstensrammen ser man endnu i Koret.

Jeg har hermed fremsat, hvad jeg ved om Søren Steffensen. Hvis det kunde lykkes at finde det hele af hans Epitafium, vilde dens Indskrift utvivlsomt kaste Lys over noget, som endnu er uklart. — Men hvor er de øvrige Brudstykker? Maaske ligger de under Fliserne i Kirkens Midtergang, men snarere dog et eller andet Sted paa Kirkegaarden. — Eftersøgningen i Nærheden af, hvor de første Brudstykker fandtes, har ikke givet noget Resultat.¹⁾

— Omend mine Undersøgelser har godtgjort, at Søren Steffensen har fundet Døden for sin egen Haand, haaber jeg dog, at denne Skildring som Helhed vil øge Sympatien for ham. Een Ting staar jo stadig fast: Det var for Fædrelandets Skyld, at han mistede sit Liv.

Og — „Gud giver efter Striden Retfærdighedens Krans.“

¹⁾ Epitafiet er maaske blevet kastet ud under Kirkens Brand 1679. — Præsteindberetningen 1766 nævner ikke noget Epitafium for Søren Steffensen, men, som før nævnt, et for Jørgen Pedersen. I „Danske Atlas“ (Tom. V, S. 989) staar derimod, at der i Jelling Kirke findes en Ligsten over Søren Steffensen. Hvis den har været der, da D. A. blev trykt, maa den altsaa have overlevet Kirkens Brand. Den er saa blevet kastet ud ved en senere Lejlighed. Maaske findes de øvrige Brudstykker under Fliserne i Vaabenhuset eller Koret ligesom Ligstenene over et Par andre Jellingpræster.

NOGLE TRÆK FRA KOLDING FRA TREAAARSKRIGEN

FORTALT EFTER OPTEGNELSER AF AFDØDE APOTEKER
A. H. H. WORSAAE

VED P. ELIASSEN, KOLDING

Forlængst afdøde Apoteker A. H. H. Worsaae, der i 1851 fik Tilladelse til at oprette Svaneapoteket i Aabenraa, som han drev til 1872, var den mellemste af den store Børneflokk, der voksede op i Hjemmet hos Justitsraad, Amtsforvalter J. Worsaae i Vejle. Apotekeren efterlod sig ved sin Død 1886 et omfangsrigt Manuskript, „Bidrag til mit Livs og min Tids Historie“. Det er paa over 1000 skrevne Foliosider og er meget interessant. Største Delen af Manuskriptet omhandler dog det Tidsrum, Apotekeren boede i Aabenraa og, om end oftest bag Kulisserne, tog Del i den nationale Kamp. En Del af hans Optegnelser fra Aabenraa vil fremkomme andet Steds, men der er i Indledningen til det store Manuskript, som nu gemmes i det kongelige Bibliotek (Ny kgl. Samling 1762 Fol.) nogle Træk fra Worsaaes Ophold som Farmaceut paa Kolding Apotek, som fortjener at læses af en større Læsekreds end den, der kan faa Lejlighed til at se det i det kongelige Bibliotek.

Worsaae kom til Kolding Apotek i November 1844. Ejeren af Apoteket, Eilschou, var en svag Mand saavel paa Sjæl som paa Legeme, men en skikkelig og venlig Principal. Worsaaes Stilling saavel i Huset som udenfor dette var meget behagelig, dels fordi han havde

Familie boende i Nærheden (en Svoger boede paa Nordergaard i Nørre Bjært), hvor han tilbragte sin meste Fritid, dels fordi han paa den venligste Maade blev modtaget af mange elskværdige Familier i Byen og i Omegnen. Det er ikke nødvendigt at opholde sig stærkt ved Worsaaes Optegnelser før det begivenhedsrige Aar 1848, da Worsaae havde været i Kolding i henved 4 Aar og altsaa havde et betydeligt Kendskab til Forhold og Personer paa Stedet. Efter denne korte Indledning giver jeg Ordet til Fortælleren selv:

„Efter Oprørets Udbrud 1848 blev Kolding Centralpunktet for Operationerne, og da Apoteket var et yndet Samlingssted for mange af de ledende Personer, kom jeg til at faa et Indblik i mange Forhold og kom til at tage en vis Del i mange af de Begivenheder, som min unge Alder (26 Aar) ellers vilde have holdt mig fjærnt fra. Alt skulde samles i Kolding, inden de militære Operationer kunde begynde, og først efter Træfningen ved Bov blev der aabnet andre Veje. Som rimeligt er, vilde jeg gerne følge andre unge Menneskers Eksempel ved at gribe Musketten, men min Principal satte sig bestemt derimod, saa jeg maatte opgive mit Forsæt. Senere; da Septemberloven udskrev en Del af det Mandskab til Krigstjeneste, der hidtil havde været fritaget, kom jeg heller ikke med, da jeg var født 14 Dage før den Tid, fra hvilken Loven fik gyldig Virkning.

Den krigeriske Begejstring greb jo dengang de allerfredeligste Folk, og da Rygtet om de i Rendsborg udbrudte Slaver kom til Kolding, et Rygte, som forøvrigt naaede helt op til det nordligste Jylland og overalt fremkaldte Forvirring, passerede der saa komiske, for ikke at sige latterlige Ting i krigerisk Retning, at jeg tror det er bedst at forbigaa den Sag i Tavshed, tilmed da der i sin Tid blev skrevet saa meget derom.

Efter Slaget ved Slesvig strømmede de tyske Skarer ind over Landet, og i Kolding og Omegn fik vi i Kvarter de prøjsiske Gardetropper, som nylig havde kæmpet med Oprørerne i Berlins Gader. Hos min Svoger paa Nedergaard i Nørre Bjært boede en Grev v. Rødern, Chef for en Bataillon af Alexandergarden, og hans Adjutant von Budritzky, der senere er bleven General. De var forbitrede over, at de her skulde hjælpe Oprørere, og de vilde langt hellere vende tilbage for at prygle de Oprørere, som de i deres Hjem havde maattet gaa af Vejen for. De sagde, at de var her netop fordi de ikke var Oprørere, men fulgte deres Konges Bud. For „Schleswigholsteinere“ og for de prøjsiske Officerer, der var gaaede i deres Tjeneste, nærede de den dybeste Afsky.

Kort efter de prøjsiske Troppers Indrykning væltede de tyske Friskarer ind over Grænsen, og de frembød et Syn, som man ikke vidste, om man skulde le eller græde over. Mange af dem var i fuldstændige Maskeradedragter, og de var sikkert brugelige til meget, men til at gaa imod en organiseret Fjende var de ganske sikkert ikke skikkede. Der var mange unge Adelsmænd fra de forskellige Egne af Tyskland blandt dem, og de førte prægtige Heste og rigt klædte Tjenere med sig. De var velbeslaet med Penge. I Kolding vilde Prøjserne ikke have Friskarerne, de blev til Bøndernes Fortvivelse og Skræk viste ud paa Landet, men efter nogle Dages Forløb blev samtlige Bander ført tilbage over Grænsen, og siden hørte vi ikke Tale om dem førend Aaret efter, da en stor Del af dem vendte tilbage efter at være optagne i den unge slesvigholstenske Armé. Jeg gjorde allerede dengang den Erfaring, som jeg i Krigen 1864 ofte har faaet stadfæstet, at Lægerne, Artilleri-, Ingeniør- og andre yngre Officerer, som har

faaet deres Dannelse ved et Universitet, saa godt som uden Undtagelse var slesvigholstensksindede og Sværmere for den tyske Enhed, hvorimod Adelen og næsten alle Stabsofficererne var konservative og royalistiske, og ligesom de hadede Oprøret og hvad dermed stod i Forbindelse, saaledes omtalte de altid Danmark og de danske med nogenlunde Retfærdighed.

Hvis Aaret 1848 havde været byrdefuldt i mange Henseender for Kolding By, havde det dog bragt et hidtil ukendt Liv og Røre i Byen, bragt en Mængde Penge i Cirkulation og en stor Fortjeneste for mange, ligesom det havde været rigt paa opløftende Momenter. Aaret 1849 blev ikke mindre rigt paa Begivenheder, men var skæbnesvangert i mange Henseender og bragte Byen megen Sorg og Nød. Den 3. April 1849 rykkede en Del af den danske Hær over Grænsen og besatte den nordlige Del af Slesvig efter at have leveret nogle smaa Fægtninger, ligesom en anden Del af Hæren rykkede ind fra Sundeved, men efter den ulykkelige Affære ved Eckernførde trak vore Tropper sig atter tilbage, resp. for Slesvigholstenerne og for Rigtropperne. Den 20. April blev Kolding efter en kort Modstand besat af Fjenden. Til Kommandant fik vi en vis Major von Hacke, som ogsaa havde været Kommandant i Aabenraa og der indlagt sig en sørgelig Berømmelse ved sin voldsomme Optræden mod de ansete danske Borgere. Han kommanderede den 9. slesvigholstenske Bataillon, der for største Delen var dannet af forhenværende Friskaremænd, og Mandskabet traadte op paa en Maade, som ganske svarede til dets høje Chefs Opførsel. Med den tyske Armé fulgte en Sværm af Civilister, holstenske Advokater og andre Wühlere, som vidste god Besked med Forholdene.

Jeg stod dengang i stærk Rapport til ledende Mænd i

Nordslesvig, og Breve, Aviser, Proklamationer og andre forbudte Ting var siden Krigens Begyndelse gaaet igennem mine Hænder, besørgede af mig eller afhentede hos mig af Sognefogder og andre paagældende. Derom vidste Fjenden Besked, og nu vilde man se at komme mig tillivs. Af en militær Kommando blev jeg transporteret til Kommandanten og underkastet et skarpt Forhør. Som et rasende Menneske fo'r han løs paa mig og gjorde mig en Mængde Spørgsmaal af det urimeligste Indhold. Jeg besvarede Spørgsmaalene efter bedste Evne med stor Sindsro. Men da han sagde, at man beskyldte mig for at have skudt paa Soldaterne, der rykkede ind i Byen, gav jeg mig til at smile i Stedet for at svare derpaa. von Hacke, der var i en meget eksalteret Tilstand, — Bordene stod fulde af tømte Vinflasker, som han havde hentet op fra Borgmesterens Kælder — befalede, at jeg øjeblikkelig skulde transporteres til Rendsborg som Arrestant. Jeg bad da om Tilladelse til at gaa hjem for at hente nogle Penge og en Rejsekappe, og dette blev mig tilladt under militær Bevogtning. Ved min Tilbagekomst til Apoteket stod Stuen fuld af Mennesker. Flere Læger og Sygepassere ventede paa deres Medicin til deres mange syge og saarede, og Justitsraad Dr. Scheurlen, som var indkvarteret paa Apoteket, var ogsaa nærværende. Da han hørte, hvorledes Sagerne stod og han saa, at min Nærværelse var aldeles nødvendig, gik han til Kommandanten, og kort efter blev mine Bevogtere afhentede, og jeg fik den Besked, at jeg foreløbig kunde forblive ved Apoteket. Næste Dag kom tre Feldwebler i fuld Bevæbning og underkastede mig et skarpt Forhør, idet de beskyldte mig for at være en forklædt dansk Officer. Der blev af en Kommando af mindst 10 Mand foretaget en vidtløftig Husundersøgelse, og der blev fundet en Kaarde

og en Sabel, efterladte af Overlæge Gottschalck og Oberst Carl Torp, som havde været indkvarterede hos os. Nu mente man at have fundet tilstrækkeligt Bevis for Paastanden. Jeg blev puffet og stødt, men i Tillid til min Sags Retfærdighed lod jeg mig ikke forknytte. I Stalden fandtes en Ridehest, som Apotekeren havde købt paa en Avktion over Udsætterheste fra Husarregimentet. Da den var indbrændt med det militære Mærke, maatte den nødvendigvis være min Tjenestehest, og nu kunde intet frelse mig fra som en farlig Person at blive transporteret til Rendsborg. Atter denne Gang blandede Stabslægen sig i Sagen, og jeg kom ikke afsted, uagtet Vognen holdt for Døren, men jeg skulde nu underkastes den strengeste Bevogtning, og jeg fik en Skildvagt med opplantet Bajonet stillet ved min Side i Apoteket. Han turde ikke under noget som helst Paa-skud fra min Side forlade mig. Efter at det havde varet i nogle Timer, blev jeg ked deraf, thi Fyren generede mig i mine travle Forretninger. Jeg erklærede da for Stabslægen, at jeg ikke vilde arbejde under disse Forhold. Skildvagten blev da kort efter fjærnet.

Den tredie Dag blev der udstedt den Befaling, at alle Vaaben i Byen skulde afleveres inden tre Timer. Paa Loftet havde jeg gemt mit Jagtgevær, som jeg satte stor Pris paa, og jeg vilde nødig aflevere det, da jeg var vis paa aldrig at faa det igen. Tilmed var det undgaaet Opmærksomheden ved Husundersøgelsen. Apotekeren, svag og nervøs som han var, vidste, at jeg havde Geværet, som imidlertid var gemt saa godt, at det ikke var til at finde, tryglede mig og bad mig om at aflevere det, da han ellers ikke kunde finde Ro i sit Hus. Jeg bragte det selv til Kommandanten, som jeg bad om at faa i Tale. Jeg sagde ham, at jeg nødig vilde miste mit Jagtgevær, som paa ingen Maade kunde være farligt for

Fjenden og ikke kunde henregnes til Krigsvaaben, men at jeg jo maatte udlevere det, hvis det forlangtes, men at jeg kun gjorde det under Protest og med det udtrykkelige Forbehold, at Geværet blev mig tilbageleveret, naar Fjenden atter forlod Landet. Ophidset, som Manden var af stærke Drikke, fo'r han løs paa mig som en vanvittig og ruskede mig i Brystet, mens Fraaden stod ham ud af Munden. I Stuen var der en Mængde Officerer, som saa ganske ængstelige og forundrede ud. Det varede kun et Øjeblik, inden Mandens Paroxysme var ovre, og nu gik han til den modsatte Yderlighed. Han tog mit Gevær i sin ene Haand og min Haand i den anden og trak mig ind i sit Soveværelse. Han sagde, at han var hidsig og hæftig i sit Væsen, men kunde godt lide, at jeg ikke vilde lade mig forbløffe, samt at han agtede enhver ung Mand, der elskede sit Fædreland og stod paa sin Ret. Fordi han tjente Slesvigholstenerne, kunde han godt være en ærlig Mand, og derpaa vilde han give mig et Bevis, hvis han var i Live, naar Fjenden forlod Landet. Han nedskrev mit Navn, trykkede min Haand, gav mig en Omfavnelser og fortalte mig, at han godt vidste, at Byen næste Dag skulde angribes af de Danske, men hvis han blev slaaet, vilde han vide at hævne sig, og der skulde ikke blive Sten paa Sten tilbage af Byen. Til Officerernes store Forbavselse fulgte han mig selv ud og lige til Gadedøren.

Hr. von Hacke havde desværre Ret. Den næste Dag stod det blodige Slag i og ved Kolding, ganske sikkert den sørgeligste Episode i den treaarige Krig næst efter den ulykkelige Affære ved Ekernførde. Den mig givne Meddelelse skaffede mig en søvnløs Nat, og ved Dag gry var jeg paa Benene. Fra et Loftsvindue saa jeg daværende Løjtnant L. Castenskiolds raske, men fortvivlede Indhug, og saå med Sorg vore Husarer og deres

smukke Heste blive nedskudt af fjendtlige Kugler. I Stedet for at omgaa Byen, som Fjenden da vilde være bleven nødt til at rømme, angreb vor Armé selve Byen.

I mange Timer rasede Kampen i Gaderne, og snart var Torvet besat af de danske og snart af Tyskerne. Vi gik og passede vor Dont i Apoteket og havde meget travlt med at udlevere Medikamenter og Forbindingsgenstande, medens Kuglerne sønderslog vore Vinduer og knuste Flasker og Glas paa Hylderne.

Paa Apotekets Trappe og i Forstuen laa en Mængde døde og saarede, og min Kollega og jeg i Forening med Dr. Rosenstand bragte dem Hjælp saa meget som vi kunde. Men snart blev Arbejdet uoverkommeligt for os, og vi kaldte Ambulancesoldaterne til Hjælp. Disse stod dækkede af Raadhuset — paa den anden Side af Torvet og vilde ikke frem. Overlæge Dr. Rørby kom da forbi, og vi bad ham om at hjælpe os. Med den største Koldblodighed gik han i den heftigste Kugleregn frem og tilbage over Torvet og tvang Ambulancesoldaterne til at gøre deres Pligt.

Omsider blev Opholdet i Apoteket aldeles utaaleligt, og vi maatte ty ned i den hvælvede Kælder, hvor Apotekeren med sin Familie og Husets øvrige Personale opholdt sig. Tre Gange blev Torvet taget med Storm af de danske, men atter forladt, men hver Gang vi hørte de danske Huraer, maatte vi ud for at byde Soldaterne Forfriskninger, og vore Piger uddelte Smørrebrød og Vin, medens Kuglerne peb over deres Hoveder. Paa en Gang kom min Principal i Tanker om, at hans gamle og apoplektiske Søster, der boede paa den anden Side af Torvet i en Sidegade, vistnok laa uden Tilsyn og maaske lemlæstet i Sengen. Han bad mig gaa over til hende, og jeg nægter ikke, at det var et sælsomt Forlangende, da jeg for at komme til hende skulde passere en Krigsild

fra de kæmpende Efternølere, som skød fra Tage og Vinduer, idet Torvet den Gang ikke var besat. Jeg betænkte mig et Øjeblik, men i slige Tilfælde tænker man kun lidt paa Faren. Hvis det var anderledes, fik man vist ingen til at gaa i Krig. Jeg fandt ganske rigtigt den gamle Kone liggende i Sengen, forladt af sine Piger, men iøvrigt i bedste Velbefindende og uden at ane, at der foregik noget usædvanligt i Byen, da hun paa Grund af Tunghørighed ikke mærkede det mindste til Skydningen. Efter at Værtens Familie havde lovet at ville tage sig af den gamle, naaede jeg lykkeligt tilbage, uagtet Kuglerne peb mig om Ørerne i en forfærdelig Grad.

Vi maatte gentagne Gange ty ned i Kælderen, men da Bombardementet rigtig begyndte, og Kuglerne slog igennem Huset, frygtede vi for en Sammenstyrtning af Huset og for en deraf følgende levende Begravelse. Apotekeren besluttede da at ville forlade Byen med sine Børn, men Kusken var forsvunden. Jeg gik til Stalden for at lægge Seletøjet paa Hestene, og idet jeg var beskæftiget med det, slog en Kanonkugle igennem Væggen og tog hele Fyldingen ud lige ved Hestens og mit Hoved. Vi blev begge noget bedøvede af Lufttrykket uden at tage Skade deraf, og omsider fik jeg Vognen forspændt, dog ikke uden den største Vanskelighed, da Hestene var meget urolige. Af Angst havde de arbejdet saaledes i Stalden, at de var bedækkede af hvidt Skum. Ved Udkørselen af Gaarden, som ligger lige under Slotsbakken, hvorfra Marcussens 12-pundige Batteri fyrede over imod et fjendtligt Batteri paa den anden Side af Byen, væltede Apotekerens Vogn ved at tørne imod en Ammunitionsvogn, som i fuldeste Fart kørte ned ad Slotsbakken. I Apotekerens Vogn, som var en simpel Arbejdsvogn, der stod i Gaarden og nærmest ved Haan-

den, laa i noget Halm fire Børn, Jomfruen og to Piger foruden Apotekeren. Vognen blev med sit Indhold slynget hen ad Stenbroen, men paa den ubegribeligste Maade tog tilsyneladende ingen af Passagererne videre Skade. Min Kollega, senere Apoteker i Ribe, Th. Lind, hvis Koldblodighed og Ro jeg ved enhver Lejlighed maatte beundre, og jeg gik tilbage til Apoteket, da Gæverskydningen var ophørt, eftersom de danske var Herre over Byen.

Men nu begyndte Slesvigholstenerne paa den skændigste Maade at overøse den aabne By med Brandgranater. Den i Forvejen af Kanonkugler stærkt beskadigede By brændte nu paa flere Steder. Paa Torvet var der Ild i flere Huse, og en Gaard tæt ved Apoteket stod i lys Lue. Min Kollega og jeg gik ud paa Torvet, og ligesom Soldaterne søgte vi Dækning for Granaterne under den lige overfor Apoteket liggende Husrække. Efter kort Tids Forløb var hele Torvet indhyllet i en saa stærk Røg, at vi slet ikke kunde se over til Apoteket, thi Strømmen af Flygtninge og af Militær var saa stærk, at vi ikke kunde komme tilbage. Vi spurgte da flere Bekendte, som kom forbi, om Apoteket brændte, og uden Undtagelse svarede de, at det stod i lys Lue. Vi kunde da intet udrette. Om at redde noget kunde der ikke være Tale. Vi fulgte saa Strømmen og gik mod Nord.

For at Byen ikke skulde blive aldeles ødelagt, trak de danske Tropper sig tilbage, fulgt af en Mængde Flygtninge, som søgte at redde, hvad reddes kunde. Lidt uden for Byen mødte vi Amtmand Orla Lehmann, som kom kørende fra Vejle. I korte Træk fortalte jeg ham Dagens Begivenheder, og da han erklærede, at han vilde søge at formaa Fjenden til at standse med Ødelæggelsen af Byen, fraraadede jeg ham hans Forsæt, men for-

gæves. Som bekendt blev han behandlet som Krigsfange og straks ført som Arrestant til Rendsborg.

I den første Kro ved Chausseen fortalte man os, at Apotekeren her havde faaet Underretning om, at hans Ejendom var brændt, og han var kørt til Vejle med sin Familie. Did hen styrede vi nu ogsaa vore Fjed, og sløve for al Fare stod vi roligt ved Chausseen og saa paa, at en Del af General Ryes Korps trak sig flygtende tilbage, medens Kanonkuglerne oprev Jorden omkring os. Snart efter mødte vi en Del Vogne fra Vejle, idet flere Borgere i patriotisk Iver vilde bringe vore Soldater Levnedsmidler, Vin og andre Drikkevarer, men de havde rigtignok ventet at træffe vore Tropper som Sejrherrer. Provianten fik imidlertid god Anvendelse, og den tjente til at lække og styrke mange af de saarede, der slæbte sig henad Vejen.

I Vejle traf jeg Apotekeren mere fattet end jeg havde ventet. Han var glad ved at vide sig selv og Børnene i god Behold. Ved Vognens Væltning havde et Par af Børnene faaet smaa Stød, medens Jomfruen havde faaet en Forstuvning, hvoraf hun i nogen Tid var lidende.“

I det følgende Afsnit fortæller Worsaae, hvorledes han rejste med sin ældste ugifte Søster, der dengang opholdt sig i Vejle, til Fyn. Rejsen maatte gaa over Klakring Strand til Bogense. Med Apotekeren og sin Kollega havde han truffet den Aftale, at de skulde skrive til ham, naar han skulde samles med dem i København for at foretage de nødvendige Forarbejder til et nyt Apoteks Anlæggelse, og foreløbig vilde han opholde sig hos sin Familie paa Fyn. Han fortsætter derefter:

„Men hvem skildrer min Forbavselse, da jeg efter nogle Dages Forløb modtog et Brev fra Vejle, hvori meddeltes, at Apoteket i Kolding ikke var brændt, men

meget ødelagt, og at Avtoriteterne i Vejle et Par Dage efter Slaget ved en af en fjendtlig Parlamentær til vore Forposter overbragt Skrivelse var bleven opfordret til at sørge for, at Apotekeren med sit Personale kom tilbage for at overtage Apoteket, hvor Forretningerne blev besørget af et Par Militærlæger og et Par Farmaceuter, der som Menige gjorde Tjeneste i Oprørsarmeen. Jeg rejste da straks til Middelfart og søgte at faa den kommanderende Generals Tilladelse til at maatte passere gennem den danske Forpostlinie. Omsider opnaaede jeg ved personligt Bekendtskab General Bülows Tilladelse dertil (B. havde tidligere boet hos W.s Fader i Vejle), og jeg blev henvist til Kommandantskabet i Fredericia. Næste Morgen gik jeg til Strib og kom over Vandet, men ligesom jeg kom til Fredericia, opstod der den største Forvirring. Generalmarchen blev slaaet i Garderne. Trompeterne blæste paa Gadehjørnerne, Kanonerne paa Volden blev besat, og den største Travlhed herskede overalt. Jeg blev vist fra den ene Officer til den anden, men ingen havde Tid til at tale med mig eller til at give mig nogen nærmere Underretning. Kort efter havde jeg fra Volden det hjerteskerende Syn at se vore Tropper, slagne i Fægtingen ved Gudsø, i ilsomt Tilbagetog, saa at de forskellige Vaabenarter var blandede imellem hinanden. Jeg fik Ordre til at gaa med den lejede Baad tilbage til Strib. Da jeg kom til Middelfart, havde Tyskerne allerede besat Snoghøj, hvorfra de med Kanoner fyrede paa vore Batterier paa Fyn. Beboerne af Middelfart flygtede ud af Byen i store Skarer og lejrede sig paa Markerne.

Jeg fulgte det mig givne Raad at tage til København, for derfra med Dampskibet at gaa til Aarhus. Dampskibet, som skulde have gaaet Dagen efter min Ankomst, blev taget i Brug af Regeringen, og da Efterret-

ningen kom om General Ryes Tilbagetog, vilde det være mig umuligt at naa mit Maal ad denne Vej. Efter nogen Betænkning rejste jeg atter til Fyn, og i Bogense fik jeg en Fisker til for gode Ord og endnu bedre Betaling i en mørk Nat at ro mig over til den jyske Kyst. Ved Daggry kom jeg i Land, og uden at støde paa fjendtlige Patruljer var jeg saa heldig at naa Skoven, som hører til Barritskov. Her vidste jeg fra mine Drengear god Besked, og kort efter, da jeg ikke førte anden Bagage med mig end en lille Natsæk, befandt jeg mig hos Godsforvalterens Familie, der modtog mig med aabne Arme, men højst forbavsede over min pludselige og uventede Ankomst. Med en Enspændervogn kom jeg næste Dag til Vejle, og med en tom Fragtvogn fra Flensborg, som havde bragt Varer til Vejle, kom jeg om Aftenen til Kolding. Det havde været en meget vanskelig Rejse. Apotekeren, som var meget glad ved min Ankomst, da han i høj Grad trængte til min Hjælp, tænkte dog ikke paa at erstatte mig mine store Rejseudgifter, som havde gjort et dybt Hul i min i Forvejen ikke velforsynede Kasse. Desuden var alle de Ting af mine Ejendele, som Soldaterne kunde bruge, saasom Linned, Strømper, Støvler osv. forsvundet, ligesom ogsaa flere af mine værdifuldere Sager, der havde været opbevarede i Sidebygningen, var ødelagde ved Bombardementet.

Den gamle Apoteksbygning var paa en ubegribelig Maade reddet fra Branden. Taget var istandsat, og den værste Skade paa Bygningen var allerede repareret ved min Tilbagekomst. Som et Bevis paa den Raahed og Hensynsløshed, med hvilken Slesvigholstenerne traadte op efter Slaget, vil jeg anføre, at Soldaterne fik streng Ordre til ikke at hjælpe Borgerne med at slukke i den brændende By. Da Borgmesteren, Etatsraad Qvistgaard, efter Kampens Ophør vendte tilbage til Byen, anmodede

han den højstkommanderende Officer om at tage det Soldaterne givne Forbud tilbage, da hele Byen ellers vilde gaa tilgrunde, men han fik til Svar: „Gehen Sie zum Teufel und löschen Sie selbst Ihr Feuer aus!“ (Gaa Pokker i Vold og sluk De selv Deres Ildebrand). Soldaterne var mere menneskelige, og til Trods for Forbudet ydede de kraftig Hjælp, og derved blev Centrum af Byen reddet fra sin ellers visse Undergang. Det meste af Søndergade og hele den ene Side af Rendebanen og mange (?) enkelte Gaarde paa flere forskellige Steder af Byen gik op i Luer.

At Apoteket ikke var aldeles udplyndret, laa i, at Major von Gersdorff havde taget det under sin Beskyttelse, jeg antager nærmest fordi han vidste, at Huset var saa velforsynet med alt, og navnlig med en god Vinkælder, som han og hans Venner sikkert har haft megen Fornøjelse af.

Oprørsarmeen under General Bonin laa for Fredericia, som den belejrede. Mange syge og saarede sendtes hver Dag derfra til Kolding, hvor vi havde fem Lazaretter, som altid var overfyldt. Indkvartering havde vi altid i fuldt Maal, til Stadighed Tropper fra de mange smaa tyske Stater, som havde maattet sende deres Kontingenter, hvor smaa de end var. Desuden plagedes vi af idelige Gennemmarcher.

Vi havde i længere Tid en Hauptmann Schneider i Kvarter, og medens vi havde ham, sørgede han paa en vidunderlig Maade for, at Huset ikke blev overfyldt, men naturligvis for at han ikke selv skulde generes. Da kom Hertugen af Augustenborg til Byen, og han skulde indkvarteres paa Apoteket. Hauptmanden fik Ordre til straks at rømme sine Værelser og blev rasende vred. Hidtil havde han foregivet, at han ikke forstod et dansk Ord, men nu gav han sig til at synge den bekendte

danske Vise: „Naar Tysken rigtig faar sit Knæk, saa kommer den gode Tid . . “. Han gik til Kommandanten og kom virkelig tilbage med den Besked, at han kunde blive, og Hertugen blev indkvarteret hos en Brændevinsbrænder Hoff, der boede paa den anden Side af Torvet. Da Hertugen havde spist til Midag i sit Logi, blev han syg og fik en voldsom Opkastning. Han var nu vis paa, at man havde villet forgive ham, og hans Læge forlangte af mig, at jeg skulde underkaste det paagældende en kemisk Undersøgelse, men det vilde jeg aldeles ikke indlade mig paa. Apotekeren fik derefter Ordre til at sende ham Mad fra sit Køkken, saa længe hans Ophold i Byen varede.

Medens Slesvigholstenerne var meget virksomme med at beskyde Fredericia og forberede Stormen paa Fæstningen, var de danske ikke ledige. En bosiddende Mand i Kolding, en god Bekendt af mig, stod i stadig Forbindelse med det danske Hovedkvarter paa Fyn. Gensidig Underretning veksledes ved Hjælp af en Mand ved Stenderup Strand, som om Natten med sin Baad roede over til Fyn for den næste Nat at vende tilbage. Denne tilsyneladende vanskelige Postgang gik ganske regelmæssig uden synderlig Fare, da de fjendtlige Patruljer, som hørte til Smaastaternes Kontingenter fra det indre Tyskland, aldrig turde nærme sig Vand, saa snart det begyndte at blive mørkt. Naar Manden kom til Land, trak han sin Baad ind i Skoven og skjulte den der. Tropperne fra det indre Tyskland havde i det hele taget nogle underlige Forestillinger om, hvad de danske kunde udrette fra Vandet. I Kolding var man i lang Tid dagligt Vidne til, at der blev blæst Allarm, hver Gang man fra Slotsbakken kunde se Røgen af et Dampskib, der passerede Lillebælt.

Den 5. Juli om Morgenen kom ovenomtalte Mand til

mig og fortalte, at den danske Arme den næste Nat vilde foretage et stærkt Udfald fra Fredericia og at den stolede paa en fuldstændig Sejr, men at det var af Vigtighed, at den slagne og flygtende Armé forefandt saa faa Heste og Vogne som muligt i Landsbyerne ved Chausseen mellem Fredericia og Kolding. Jeg lovede paa Grund af mit udbredte Bekendtskab blandt Bønderne at gøre mit bedste i saa Henseende. Om Dagen var jeg altid saa beskæftiget i Apoteket, at jeg aldrig kunde gaa bort, men om Aftenen besøgte jeg oftere min Svoger i Nørre Bjært, og af Byens Kommandant havde jeg Tilladelse til at passere Vagtposterne og atter at komme ind i Byen paa hvilken som helst Tid. Al Passage til og fra Byen blev ellers standset Kl. 9 Aften. Jeg gik da til Bjært og Eltang, henvendte mig til nogle paalidelige Mænd og raadede dem til at drive deres Heste ned i Skoven ved Fjorden og saavidt muligt skille deres Vogne ad og søge at formaa deres Venner til at gøre det samme. Jeg havde al Grund til at tro, at de ikke vilde komme til at fortryde det. Min Opfordring blev fulgt med stor Beredvillighed, og efter Midnat kom jeg først tilbage til de udenfor Byen posterede Vagter, hvor jeg som sædvanlig blev anraabt i Skuds Afstand og ført fra den ene Post til den anden for tilsidst at blive afleveret i Hovedvagten, hvorfra jeg saa fik Lov til at gaa hjem. At jeg efter Hjemkomsten var i en nervøs Stemning er let at forstaa, og om at sove kunde der under saadanne Forhold ikke være Tale, men en saa lang Morgenstund har jeg aldrig oplevet. Endelig Kl. henimod 6 hørte jeg en Vogn komme i fuldeste Fart op ad Gaden, og da Vognen holdt for Døren, bankede mit Hjærte saa stærkt, at jeg troede, at det skulde sprænges. Det var, som jeg nok tænkte, Oberst Zastrows Tjener, en af de loyale Lauenborgere, som havde nægtet

at føre Vaaben imod de danske og derfor var bleven Officersoppasser. Jeg havde haft Lejlighed til at vise Manden en Tjeneste, da han i Forening med sine Kammerater, de lauenborgske Jægere, paa Torvet i Kolding havde nedlagt sine Vaaben og nægtet at gaa videre imod vore Tropper, og derfor bragte han mig altid Efterretninger fra Oprørshærens Hovedkvarter, som han troede, vilde glæde mig. Idet han nu vilde bringe sin Herres Bagage i Sikkerhed, fortalte han med et glædestraalende Ansigt, at han var overbevist om de danskes fuldstændige Sejr og at det ikke vilde vare længe, inden jeg vilde faa Syn for Sagn. Der hengik dog næsten en Time inden de første Flygtninge ankom, og da de to Batailloner af Forbundstropper, som laa i Byen, hørte om, hvorledes Sagerne stod, blev der slaaet Allarm, og skælvende af Angest trak de skyndsomst sydpaa til Vonsild med al deres Bagage. Jeg oplevede nu et Syn, som jeg ikke vil ønske min værste Uven, da jeg ikke kan tænke mig noget skrækeligere, end at se en totalt slaaet og tilintetgjort Armé flygte i den største Rædsel. Saaledes kom et Brigade-musikkorps til Byen. For bedre at kunne løbe, havde dets Medlemmer kastet Vaaben, Tornyster, Pikkelhuer, Uniformsfrakker og Støvler, men deres Instrumenter havde de i Hænderne. Det varede kun et Øjeblik, før Torvet var fuldt af Vogne med saarede, der udstødte hjerteskrærende Skrig. Soldaterne havde taget Tøjlerne fra de stakkels Ægtbønder, hvis Heste var kørt halvt fordærvede. Vognene pressedes saaledes sammen, at al Passage standsede. Tyskerne raabte og skreg, at de danske slog alt ned for Føde og gav ingen Pardon, og de ulykkelige saarede fra Lazaretterne kravlede ned ad Fortovene, hvor de blev nedtraadt af flygtende Soldater. Samtlige Læger flygtede ogsaa. Generalstabs-

læge, Professor Strohmeier med sin Adjutant Dr. Es-marck i Spidsen og Stabslægen Scheurlen, som havde den gyseligste Angst for den danske Stabslæge Dr. Bendz, vilde ogsaa afsted. Jeg foreholdt ham det umenneskelige i hans Forehavende og han lod sig foreløbig berolige med, at Apotekerens tilkommende Svigersøn, Dr. Rosenstand og jeg underskrev en Forpligtelse til at sørge for, at han ingen Overlast skulde lide, hvis Dr. Bendz kom til Byen. Hen paa Eftermiddagen løb han dog ogsaa, og Byens civile Læger tillige med nogle Borgere maatte i et Par Dage soignere den Mængde af syge og amputerede, som ikke havde kunnet løbe fra Lazaretterne.

Efter Slaget kunde de danske ikke forfølge deres Sejr den 6. Juli, da deres Kavalleri var udmattet. Først næste Dag kom der Husarpatruljer tæt ned til Kolding. Det viste sig nu, hvor gavnligt det var, at Heste og Vogne var i Behold, da de danske derved gjorde et stort Bytte. Saaledes forefandtes i Nørre Bjært nye Geværer og Uniformer til en Bataillon, en stor Mængde Lazaretgenstande og en uhyre Mængde Proviant. Alt blev kørt til Fredericia, inden de tyske Tropper igen rykkede frem.

En Dag, da Troppemarcherne gennem Kolding var paa deres højeste, og jeg troede, at alle Oprørstropper allerede var borte, kom den slesvig-holstenske Armés Overauditor i egen høje Person ind i Apoteket og spurgte efter mig. Han sagde, at Major von Hacke ønskede at tale med mig, men han tiltalte mig iøvrigt paa en saa forhørsagtig Maade, at jeg spurgte, om det var en Befaling, jeg fik til at indfinde mig hos Majoren, da jeg ellers ikke agtede at efterkomme Opfordringen til at søge ham i hans Kvarter paa Hvidsminde, $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen. Overauditøren svarede, at det var langt fra

en Befaling, tvertimod en venlig Anmodning, da Majoren meget ønskede at se mig og ikke kunde komme til mig, da han var syg og sengeliggende. Jeg gik da til ham og fandt ham meget lidende. Den stærke Mand var næppe til at kende igen, da hans graa Haar og Skæg var bleven snehvidt. Han saa ud som en Olding. Han græd som et Barn, da han fortalte, at han i Slaget ved Kolding havde mistet sin eneste Søn og begge sine Svigersønner. Han troede at være gaaet i Kampen for en retfærdig Sag, men var nu overbevist om, at han tjente det nederdrægtigste Oprør. Straf havde han nu faaet, og han bad mig hilse mine brave Medborgere og sige dem, at han i højeste Grad fortrød sin Opførsel imod dem. Han ringede paa sin Tjener og befalede ham at bringe det Gevær, som laa indpakket i hans Rejsevogn, idet han udtalte sin Glæde over at kunne holde det Løfte, han havde givet angaaende Geværet. Han gav mig mit Gevær tilbage og ønskede mig alt godt i Fremtiden.“

Efter at have tilbragt 5 Aar i Kolding, forlod Worsaae i November 1849 Byen, og hans Optegnelser har derefter ikke speciel Interesse for Vejle Amts Aarbøger. Episoden er her skildret med saa mange interessante Enkeltheder, at den fortjener at blive trykt til Trods for, at Emnet saa ofte er blevet behandlet, ogsaa i Aarbøgerne.

H. Worsaae blev efter at være flyttet til København *Raadmand* i denne By; undertiden fungerede han ogsaa som Borgmester. I sin Embedsvirksomhed tog han sig i særlig Grad af Hovedstadens Forskønnelse. I de sidste Aar af sit Liv renskrev han det store Værk, som disse Linier er et Uddrag af.

BLADE AF LILBALLES SAGA

AF

H. H. FRYDENDALL.

Lildballe, Lilballe eller Lille Balle — alle tre Navne bruges, Lille Balle dog sjældnere — er som Navnet antyder, en lille Landsby og udgjør den vestlige Del af Eltang Sogn, der som en Kile skyder sig ind mellem Bramdrup og Alminde Sogne, for at ende i en Spids vest for Kolding—Vejle Landevej.

Uden selvfølgelig at kunne bevise noget om, naar den første Bebyggelse har fundet Sted, tør man dog af forskellige Grunde antage, at Lilballe hører til de ældre Landsbyer, og at vore Forfædre allerede i den ældre Stenalder har færdedes her, bevises af de Flinteredskaber, Økser, Knive o. s. v., som i stor Mængde findes paa Markerne. Mærkeligt nok findes ingen Gravhøje eller Spor af saadanne. Har der været nogle, maa Sløjfningen være foretaget meget grundigt. I en Bakke paa Byens Mark er der dog fundet nogle Urner.

Som en af Grundene, der taler for, at Lilballe er en gammel By, kan nævnes Beliggenheden af Eltang Kirke. Et Blik paa Kortet viser, at denne er bygget paa Eltang Bymark, men lige ind til Lilballe Skjel, saaledes at Vest og Nord for Kirken ligger kun det lille Lilballe, medens Sognets øvrige, for Tiden mere betydelige, Byer: Nr. Stenderup, Eltang, Nr. Bjært og Strandhuse ligger sydøst for Kirken. Denne uheldige Beliggenhed af Kirken førte for en Menneskealder siden til, at der byg-

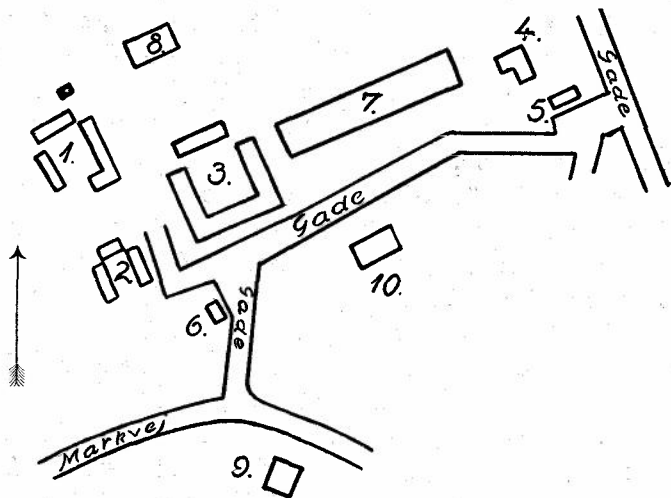

gedes en ny Kirke i Nr. Bjært. Naar Eltang Kirke i sin Tid er bygget, som sket er, saa nær Sognets nordvestlige Hjørne, maa det antages at være sket af Hensyn til Lilballe, der i saa Tilfælde maa have været en By af forholdsvis større Betydning.

Lilballe Bys Jorder er gennemgaaende af en betydelig lettere Kvalitet end Jorderne i den øvrige Del af Eltang Sogn og derfor lettere at tage under Kultur. De Gamle har da ogsaa fortalt om, hvorledes Bønderne i Nr. Bjert i tidligere Tider altid søgte at faa deres Sæderug fra Lilballe og som Vederlag tog Kreaturer fra Lilballe i Sommergræsning. I ældre Tid har Byen som forøvrigt alle Landsbyer ligget samlet, men Udflytningen er foretaget saa grundigt, at ikke en af Byens Gaarde ligger paa den oprindelige Plads. Uheldigvis er Udstykningskortene forsvundne, og man kan derfor ikke med Bestemthed paapege de enkelte gamle Gaardes Pladser, men der kan dog paa Grundlag af foreliggende Kort og foretagne Grundundersøgelser konstateres en næsten uafbrudt Række af Bopladser fra, hvor nu Forsamlingshuset ligger i Øst til vest og nord for det nuværende „Højvang“, ca. 80 Alen nord for Bygaden. En enkelt Gaard (Sandagergaard) formenes dog med Bestemthed at have ligget syd for Bygaden. Hvornaar Udflytningen er begyndt, kan der ikke siges noget om. Det maa dog antages, at de 2 Gaarde, de nuværende „Stensagergaard“ og „Korsvejgaard“, har været blandt de første, der er flyttede. De ligger nu begge ved Østjyllands gamle Hovedvej, den saakaldte „gamle Landevej“, og i begge Gaarde har der i sin Tid været drevet Krohold. Paa den gamle Boplads findes endnu hist og her Brolægning, og i ca. en Alens Dybde er Jorden stærkt blandet med Murstensrester, Potteskaar af alle Arter, Ben og lignende Affald. Et fundet Møntstykke,

præget saa sent som 1771, turde maaske tydes som et Tegn paa, at i al Fald nogle af de gamle Bosteder har været i Brug efter denne Tid.

Som det er gaaet med den gamle By, er det ogsaa gaaet med de gamle Slægter, der havde deres Hjem og Virkekreds i den. Ogsaa de er forsvundne.

1. Peder Pedersens Gaard.	7. Gamle Bosteder f. Middelalderen, undersøgte i en Udstrækning af ca. 200 Alen fra Øst til Vest, fortsættes antagelig under Gaard Nr. 3.
2. Jørgen Jensens do.	8. Gammel Boplads.
3. Den af P. Pedersens Enke byggede Gaard.	9. Niels Vesterboes Gaard.
4. Svend Larsens Gaard.	10. Gammel Boplads (Sandagergaard).
5. Hus, angivet paa gammelt Kort.	
6. do. do.	

Tiderne forandrede sig, Mergling og Dræning blev indført, bedre Redskaber til Jordens Bearbejdning fremkom, den tungere, fede Jord i Sognets øvrige Del blev den lette Lilballe Jord langt overlegen i Ydeevne. Om de Lilballe Bønder derfor har søgt til rigere Græsgange, eller andre Forhold har været afgjørende, er

uvist, men en Kjendsgerning er, at ikke en eneste Gaard mere er i de gamle Slægters Eje.

I det efterfølgende skal fortælles lidt om en af Byens gamle Slægter, der i forrige Aarhundredes Begyndelse sad inde med en væsentlig Del af Byens større Gaarde.

Gaarden Nr. 4 a ejedes indtil 1779 af en Mand ved Navn Anders Olufsen, der nævnte Aar ved Skjøde af 6. Oktober overdrager Gaarden til en Mand, der hed Peder Pedersen og var gift med Dorthe Andersdatter. Efter Navnet at dømme maa Dorthe have været en Datter af Anders Olufsen, og Peder Pedersen saaledes dennes Svigerson.

Ved Skjøde af 28. November 1824 overdrager Dorthe Andersdatter, Enke efter afdøde Selvejergaardmand Peder Pedersen, Gaarden til Sønnen, der ligesom den afdøde Fader hed Peder Pedersen. Gaardens Hartkorn angives at være 5 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. og Købesummen 1200 Rbd., skriver et Tusinde, to Hundrede Rigsbankdaler rede Sølv, samt Aftægt til Sælgerinden.

1827 øger Peder Pedersen Gaardens Tilliggende ved Kjøb af 2 Parceller, „Haugegaard“ kaldet, der staar for Hartkorn 2 Skpr. 1 Album. Skjødet er udstedt 7. Juni, og Købesummen er 50 Rigsbankdaler rede Sølv.

1832 gjør Peder Pedersen atter et, denne Gang ret kraftigt Fremstød for at forstørre Gaarden, idet han ved Kjøbekontrakt af 13. November erhverver Naboen Jørgen Jensens Gaard, der staar for Hartkorn 3 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. $\frac{70}{96}$ Album. Købesummen er denne Gang 2400 Rbd. r. S., skrive to Tusinde fire Hundrede Rigsbankdaler rede Sølv, Skjøde er udstedt 21. Juni 1833, og som ved de tidligere Handler er Købesummen betalt kontant ved Skjødets Udstedelse.

Efter hvad der er mig fortalt af en gammel, forlængst

afdød Mand, der som Dreng kom i Tjeneste hos Peder Pedersen midt i Fyrrerne og som forøvrigt, under de skiftende Ejere, arbejdede paa Gaarden til sin Død, havde den ældre Peder Pedersen og Dorthe Andersdatter foruden nævnte Peder Pedersen en Søn Anders og en hel Flok Døttre.

En af Døttrene blev gift med en Nabogaardmand, almindelig benævnet „Niels Vesterbo“ og Ejer af Gaarden Nr. 2a, ca. 3 Tdr. Hartkorn. Antagelig er det den samme, som den 7. Juni 1827 under Navn af Niels Pedersen udsteder Skjøde til Peder Pedersen paa de 2 Parceller af „Haugegaard“. Niels Vesterbo og Hustru havde i deres Ægteskab kun et Barn, der døde umiddelbart efter Fødselen. De antog derfor Svogeren Peder Pedersens anden Søn Kresten som deres eget Barn. Han arvede Gaarden efter Plejeforældrene, flyttede den ud paa Marken og solgte den senere, vistnok først i Tredserne.

En anden af Peder Pedersens og Dorthe Andersdatters Døttre blev gift med en anden Nabo (Ejer af Gaarden Nr. 3a, ca. 11 Tdr. Hartkorn), Mikkell Nielsen, almindelig kaldet „Mikkell Sognefoged“. I dette Ægteskab vides at have været 2 Sønner. Den ældste, Niels Mikkelsen, blev gift med Ole Fynbos Datter og overtog Svigerfaderens Gaard 7a, ca. 4 Tdr. Hartkorn. Gaarden blev solgt først i Tredserne. Den anden Søn, Peter Mikkelsen, overtog Gaarden efter Faderen, men solgte den og flyttede til Nr. Bjært, saavidt vides 1853. En tredie af Peder Pedersens og Dorthes Døttre blev ligeledes gift med en Gaardmand i Byen. Hans Kjendingnavn var „Jens Post“. Han var Ejer af den nuværende „Stenagergaard“ 8a (ca. 4 Tdr. Hartkorn). I dette Ægteskab var to Børn, en Søn og Datter. Datteren blev

gift med en Gaardejer i Vilstrup, medens Sønnen Mikkel Jensen (som Faderen kaldet Post) overtog Gaarden. Han døde ugift, og Arvingerne solgte da Gaarden 1867.

Sønnen Anders Pedersen blev gift og boede i Paaby. Det vides ikke, om den Gaard, han ejede, var overtaget efter Svigerfaderen eller muligvis var købt. En fjerde Datter blev gift med Gaardejer Hans Jørgensen i Harte.

Da Dorthe Andersdatter 1824 afstaar Gaarden til sin Søn, Peder Pedersen, sker dette „formedelst min skrøbelige Alderdom“. Saa meget skrøbelig maa hun dog næppe have været. Den foromtalte Mand fortalte, at hun, over 90 Aar gammel, da han tjente paa Gaarden som Dreng, huggede det meste af den Kvas, der blev brændt paa Gaarden, og at hun gik baade hen og hjem, naar hun besøgte Børnene i Harte og Paaby.

Peder Pedersen var (vistnok 1828) bleven gift med Else Marie Christensdatter fra Højen. I Ægteskabet var 5 Børn, 4 Sønner og 1 Datter. Den ældste Søn Peder blev gift til Vester Nebel og boede senere i Herslev. Sønnen Kristen (Niels Vesterboes Plejesøn) er allerede omtalt; da han solgte Gaarden, flyttede han til Bramdrup og boede senere flere Steder. Datteren Dorthe blev gift med Gaardejer Niels Bundgaard i Erritsø. Sønnen Jens fik en Gaard i Bramdrup, og den yngste Søn Andreas blev Gaardejer i Alminde.

Peder Pedersen var en efter sin Tid meget dygtig Landmand. Særlig havde Husdyravlen hans Interesse; men Driftsformerne var den Gang meget forskellige fra nu, og til Trods for, at der blev holdt 18 Malkekøer paa Gaarden, kneb det hen paa Vinteren med Mælk til Husholdningen. Sagen var, at Køernes Kælvningstid var Foraaret og den tidlige Sommer, og da Vinterfoderet kun var Hø og Halm, stod Køerne golde det meste af Vinteren. Af Mangel paa Mælkemad maatte

Husmoderen derfor tage til Sulefadet, og Saltballien var ogsaa altid rigelig forsynet. Der slagtedes aarlig paa Gaarden 1 fed Ko, 3 eller 4 store fede Svin, ca. 30 Faar og Lam og ca. 20 Gæs.

Peder Pedersen var ogsaa en flittig Mand, og tilmed „haandsløv“. Han lavede og reparerede selv alle sine Redskaber, som den Gang næsten udelukkende var af Træ. Han spandt selv Reb af hjemmeavlet Hamp, og naar Else Maria og hendes Piger de lange Vinteraftener var beskjæftiget med Rok og Karter, sad Peder Pedersen og Karlene og snoede „Simer“ (Halmreb), reparerede Seletøj eller arbejdede med Kurvebinding, lettere Træskaarerarbejder og lignende.

Peder Pedersen var en stille og meget afholdende Mand, men Jagtsporten var han lidenskabelig hengiven til. Han havde 7—8 Jagthunde af forskellig Slags: Hønsehunde, Støvere, Gravhunde og hvad de nu alle hedder. Else Maria holdt ikke af al denne Hundekommers, og Peder Pedersen maatte da have Hundene udstationerede rundt omkring. Rede Penge rykkede Peder Pedersen nødig ud med, men Foderværterne, Boelsmænd i Omegnen, fik Betaling (sikkert rigelig) i Naturalier, Brænde, Korn, Slagtemad og lignende.

Peder Pedersen døde i 1855. Hans efterlevende Enke solgte da ca. 60 Tdr. Land af det mest fjerntliggende fra Gaarden, og da dennes Bygninger var meget smaa og gamle, opbyggede hun den fra ny af, efter den Tids Forhold rummelig og solid. Samtidig med flyttedes den ca. 200 Alen i Sydøst.

Som allerede fortalt stiftede alle Børnene efterhaanden egne Hjem udenfor Byen, og da den yngste Søn i 1873 var flyttet til Alminde, solgte Else Maria i 1874 den gamle Slægtsgaard og flyttede til Alminde, hvor

Sønnen imidlertid havde bygget hende et pænt lille Hus, som hun beboede til sin Død.

Tiderne skifter, moderne Samfærdselsmidler har gjort Afstandene smaa. En Rejse, der tidligere tog flere Dage, gjøres nu paa faa Timer. Slægterne spredes over hele Landet. Peder Pedersens og Dorthe Andersdatters Efterkommere er talrige, men i Slægtens gamle By, den By, den ved sit Sammenhold næsten kan siges at have behersket, er der kun en eneste Efterkommer tilbage.

Anders Pedersen, der, som det vil erindres, boede i Paaby, havde en Datter, Dorthe, der ca. 1860 blev gift til Lilballe. Dorthe er død, men en Søn lever fremdeles i Lilballe.

SMAASTYKKER

En Kagstrygning i Kolding.

Blandt de barbariske Straffe, der fra Middelalderen førtes over i den senere Tid, var Kagstrygning¹⁾ vistnok en af de mest benyttede. I Chr. V.'s danske Lov nævnes den som Straf for Mened, Tyveri, Skørlevned m. m. og ophævedes først som Straf i 1840.

Kagen — Skampælen var i sin Begyndelse en simpel Støtte, til hvilken Delinkventen lænkedes under Hudstrygningen, men efterhaanden kæledes der mere og mere om den, saa den efterhaanden voksede til et Straffestillads af betydeligt Omfang og Størrelse, ja fik endog i Udlandets gamle Stæder en arkitektonisk Værdi, der endnu flere Steder er bevaret og fredet. — Paa det ældste Billede af Kolding fra c. 1580 sees den paa Byens Torv udenfor Raadhuset som en høj Pæl, foroven pyntet med en Kugle, anbragt paa en Platform, paa hvilken Handlingen foregik synligt for Alle. Som en af Byens Seværdigheder hævdede den sin Plads, og var som Tegn paa den straffende Retfærdighed pyntet med Skøgens afklippede Haar, Tyvenes afskaarne Ørelapper, Menederens afhuggede Fingre o. s. v.

Efterhaanden som mere human Tænkemaade trængte ind i Befolkningen, blev Kagstrygning mindre anvendt og Kagen forfaldt; den blev dog repareret i Aaret

¹⁾ Se Hugo Matthiesen «De Kagstrøgne». København 1919.

1779¹⁾, da Kæmnerregnskabet for dette Aar har følgende Udgift:

»Kresten og Jørgen Snedker repareret Byens brøstfældige Kag med Bræder, Lister og Søm.....	1 Rdl.
Maling og Kitning af Kagen.....	3 — «.

At den blev brugt langt op i forrige Aarhundrede viser følgende Beretning, der i 1908 er mig meddelt af Skomagermester H. Olesen, født 1824, der som Svend var Øjenvidner til Handlingen.

Den meddeles her med Fortællerens egne Ord:

»Forbryderen havde begaaet natligt Indbrud i et Sogn nord for Kolding — (Harte?) — og havde mishandlet en gammel Mand, saa han havde faaet flere Ribben brækkede.

Eksekutionen foregik om Morgenen Kl. 5. — Da Olesen og en anden Svend kom ned paa Torvet, var der afspærret en Gang fra Raadhuset over til Kagen, der stod midt paa Torvet; til Afspærringen var beordret Bønder fra det Sogn, hvor Forbrydelsen var sket, de vare bevæbnede med Forke.

Da Fangen blev ført ud, hilste han smilende og bukkende til alle Sider og kastede sin Hue over Mængden hen imod den gamle Gaard paa Torvets søndre Side. Efter at han var kommen hen til Kagen, blev Klæderne taget af ham til Bæltstedet, hvorefter Hænderne bleve bundne til Pælen højt over hans Hoved. Skarpretteren, der var klædt i sort Dragt, tog et langt Birkeris, c. 2 Al., der blev leveret ham af Rakkeren, i graa Dragt, og gav Fangen tre Slag med det, et over højre Skulder, et over venstre og

¹⁾ Det er rimeligvis den »Kag«, som Magistraten i 1768 blev tvunget til at sætte paa Kolding Torv i Stedet for »Skamstøtten«, se Vejle Amts Aarb. 1911, Side 203 ff. P. E.

et midt paa Ryggen; derefter leveredes ham et nyt Ris, der benyttedes paa samme Maade, og saaledes gentoges med 9 Ris, saa Fangen fik ialt 27 Slag.

Efter de første 3 Slag kunde man se ham sætte Tænderne i Armen af Smerte. Da han blev løst efter Exekutionen strømmede Blodet ned over Bæltstedet, han sank sammen paa Sandet, hvormed Torvet var bestrøet og greb med Hænderne i det og vilde gnide sig paa Kroppen, heri blev han dog forhindret af Vagten, der straks førte ham tilbage til Raadstuen.

Om Eftermiddagen blev han sendt til Stokhuset i København med Skipper Halmøe.

I. O. Brandorff.

Gamle Breve om Fredericia, Vejle og Kolding. Af Stiftsbefalingsmandens Kopibog.

Følgende er en lille Prøve paa, hvad der kan findes i Kopibøgerne fra Ribe Stiftamt. Som bekendt havde Stiftsbefalingsmanden (Stiftamtmanden) i Ribe lige til 1797 et Slags Overopsyn med Købstæderne i hele Ribe Stift. Efter en Rejse til Fredericia 1685 skriver Stiftsbefalingsmand von Speckhan:

Højagtbare og velvise Præsident,
Borgmester og Raadmænd.

Der jeg senest var udi Deres By Fredericia, blev der talt om, at en Del af Magistraten og de bedste Borgere med hverandre en Vedtægt eller (et) Købmands-
laug havde oprettet, som dog skulde efter Beretning være de gemene Indvaanere til største Skade udi hvis, som de til deres Nødtøft dennem vilde tilforhandle, naar enten Korn eller andet til Købs kunde indkomme, da som jeg ikke ser deres Privilegier sig anderledes

at henstrække end hvis, som kan være Byen og samtlige Indbyggere til Opkomst, saa vil jeg paa Hs. kgl. Maj. Vegne hermed erindre, at Magistraten med Flid derhen tragter, at den ene Borger kan nyde lige den samme Ret som den anden og ikke lade ske noget Forbund imellem de Formuende, hvorved de Uformuende kunde have Afbræk udi deres Haandtering, mens at saadan Vedtægt bliver afskaffet, med mindre de derpaa kunde have nogen sær Tilladelse. Og dersom de saadant noget skulde have, ville de mig en Kopi deraf til Efterretning hidsende, desligeste og en Specifikation paa Byens Markjorder og til hvad Huse, de er beliggende.

Befalende Dennem Gud.

Ribe, den 21. August 1685.

von Speckhan.

— —

Der var i disse Aaringer i Fredericia ligesom ogsaa i Kolding en Række store Processer og Stridigheder mellem Borgerskabet indbyrdes, og i Fredericia synes Stridighederne at have været særlig kraftige. Undertiden gik det ogsaa ud over de Fromme, saaledes over Kapellanen *Joachim Reimer*, hvis Hus man endog stormede:

(Brev fra Stiftsbefalingsmanden til Præsidenten).

Saasom Deres Kapellan Hr. Reimer sig højliggen besværer, hvorledes en Del Borgere skal have stormet hans Hus, opbrudt hans Port og hannem med Gevalt villet fratage et beslaget Hjul af hans Vogn og en Hølé, dersom Vagten det ikke havde forhindret, og det udi Forevending (Foregivende), at de pantede, formedelst han imod deres Videbrev skal have handlet, der han dog muligt aldrig skal have set deres Videbrev eller det med dennem underskrevet, mig og ej

heller noget saadant er fremvist, som billigen ske burde, om det ellers skulde være gyldigt. Da som mig storligen forundrer, at Borgerskabet dennem saadant at forøve tør understaa, er jeg venligt begærendes, at Hr. Præsidenten vil tilholde dennem Præsten for saadan Gevalt at lade være forskaanet. Jeg kommer næst Guds Hjælp selv om nogle Dage til Fredericia, saa vil jeg mig baade om den Sag og andet informere. Befalende hannem Gud.

Ribe, den 21. Juli 1685.

von Speckhan.

Forholdene i de tre Købstæder i Koldinghus Amt var i disse Aaringer meget vanskelige. Den 17. Jan. 1688 skrev Stiftsbefalingsmanden i den aarlige Indberetning til Kancelliet og Rentekamret følgende:

»*Kolding* og *Vejle* synes ganske at aftage, thi deres Borgerskab er ikkun faa, og Byerne, i Særdeleshed *Kolding*, er opfyldt med fattige Borgerenker samt og øde Huse og Byggepladser, som ingen af Indbyggerne kan formaa at antage og bebygge. Den ringe Del Indvaanere udi bemeldte tvende Købstæder er endnu som tilforn udi allerunderdanigst Forhaabning med Udenlandsfarten igen at blive benaadede og formener derved igen nogenledes at skulle kunne opkomme. Hvad *Fredericia* angaar, da formedelst adskillige *Irringe* og *Tvistigheder*, som lang Tid haver været og endnu er og snart dagligen mere og mere tiltager saavel imellem Magistraten og Borgerskabet som imellem Magistraten indbyrdes, maatte jeg kort før næstafvigte Julehelligdage ekspres rejse did til Byen for at forsøge dennem at føre til Rolighed. Gjorde og derforuden den saadan Anstalt, at benødede Brandredskab saasom Stiger, Brandhager og Spande med fordeligste bliver anskaffet, men en Sprude (d. v. s. en

Sprøjte), som dog højlig behøvedes, vidste de ej Midler at tilvejebringe, uden at Hans kongelige Majestæt af sær kongelig Naade dem dertil vilde forhjælpe. Imidlertid beklagede Borgerskabet sig højlig over, at 16 af dennem skulde hver Nat holde Vagt i Byen og derforuden lønne en Vagtmester med 30 Rigsdaler. De gav fore, at den nævnte Borgervagt var dennem til stor Besværing og dog ikke i ulykkelige Tilfælde Byen formedelst vide Begreb til nogen Hjælp. De vilde langt hellere, om det ellers allernaadigst maatte tillades, holde dygtige Vægttere, tvende eller flere i hvert Sogn, som Vagten i saa Maade forrette kunde. Saa beklagede sig ogsaa de fattige Borgere, hvis Ladehuse med Straa er belagte og nu er befalede inden et halvt Aars Forløb fra næst forleden 29. Okt. at regne Tagsten derpaa at forskaffe, hvilket dennem er umuligt, men dersom hans kgl. Majestæt vilde be-naade dennem med nogen længere Dilation (Frist), skulde de af yderste Formue stræbe deres samtlige Huse Tid efter anden med Tagsten at faa beklædede.«

P. Eliassen.

Et Kaldsbrev fra en Lærer.

Som bekendt havde den største Lodsejer i et Skole-distrikt i sin Tid Kaldsret til Skolelærerembederne. Mellem en Del gamle Papirer fra Skærup har jeg fundet nedenstaaende Udkast til Kaldsbrev for Johannes Petersen, der ^{10/11} 1803 blev kaldet til Lærer ved Skærup Skole.

»Som største Lodsejer i Skjærup Skoledistrikt er jeg meget velfornøjet med den af ovenskrevne Hr. Amtmand von Selmer og Hr. Provst Steenberg beskikkede Skoleholder Johannes Petersen. Men for her-efter at undgaa Despyter ved hans Lønnings og Ret-

tigheders Indkrævning, da bør han af Beboerne i det hele Skoledistrikt, som er inddelt til Skjærup Skole af Amtmand von Jessen paa Koldinghus under Dato 2den April 1733 paa Embedstid bestemt nyde alt det, den Kongelige Skolefundatz tilholder paa Grund af det Kongelige allernaadigste Reskript dateret Fredensborg den . . . , og sammes ydermere befalede Efterlevelse ved sidst meddelte Cancelli-Resolution, dateret det Danske Cancelli . . . , og med disse Berettigelser er det mig kjært, at jeg ogsaa tillige beskikker ham, ligesom jeg herved kalder og beskikker indbemeldte, hæderlige og velproponerte, som vel bekvem befundne Johannes Petersen til at være Skoleholder og Skolelærer ved den Kongelige funderede Skole i Skjærup. Dette til Bekræftelse stadfæstes under min Haand og hostrykt sædvanlige Signete.

Datum, Skjærup ut supra.

Marcus Ditlevsen. <

N. Petersen, der var Lærer i Skjærup fra 1803 til 1853, var født i Haderslev den 13de Juli 1777. Han blev den $28/6$ 1840 Dannebrogsmænd og omtales som en meget dygtig Lærer. — Marcus Ditlevsen var Gaardejer og Sognefoged i Skjærup. Han var født 1736 og døde 1806.

J. J. Ravn.

En Landsbyskole i Koldingegnen før Rytterskolerne.

Enkelte Steder i Koldingegnen har der forud for Rytterskolerne af 1720 været Landsbyskoler, ogsaa indenfor det nuværende Vejle Amts Omraade. Det er vistnok mindre bekendt, at der f. Eks. har været en saadan Skole i *Vester Nebel*. Om denne Skole findes følgende Oplysninger i Ribe Stiftsamtss Kopibog for udgaende Breve under den anførte Dato:

»Kirkeskriveren Jacob Jensen suplicerede, at Bønderne i Vester Nebel Sogn, Koldinghus Amt, maatte tilholde at opbygge et Skolehus der i Byen for Ungdommen.«

Derpaa skrev St.:

»Som dette er anset til Guds Ære og Ungdommen udi deres Børnelærdom til Forfremmelse, saa anbefales paa Hs. kgl. M., vor allernaadigste Arvekonge og Herres Vegne menige Sognemænd i Vester Nebel, at de et Skolehus paa 5 à 6 Fag efter Pressens og Kirkeskriverens Godfindende lader opsætte og saavel samme Hus vedligeholder som sig og paabefligte en dygtig Skolemester at bekomme, som deres Børn og Ungdom udi deres Katekismus og Børnelærdom samt udi Læsen og Skriven kunde oplære, og vilde vi formode, at ingen sig herudi efterladen lader finde.

Ribe, den 8. Juli, Anno 1693.

v. Speckhan.

S. C. Schwartz.«

Brev til Amtmanden paa Koldinghus:

»Højtærede og velbaarne Hr. Etatsraad og Amtmand.
Højtærede Hr. Broder.

Af indlagte vilde højtærede Hr. Broder behage at fornemme, hvad Kirkeskriveren udi Koldinghus Amt haver været begærende, og som sligt er anset til Guds Ære og Ungdommen til Forfremmelse udi deres Guds-frygt, saa haver jeg og derpaa tegnet, og vilde formode, at højtærede Hr. Broder, udi hvis Distrikt Bønderne er beliggende, dette ogsaa med mig approberer og underskriver og Kirkeskriveren det derefter lader tilskikke.

Ribe, den 8. July Anno 1693.

v. Speckhan.«

Stiftsbefalingsmandens Kopibøger er i Viborgarkivet og altsaa ikke let tilgængelige for Egnen her, og dette Fingerpeg vil sikkert interessere Egnens Beboere. Jeg har ikke hidtil fundet andre Oplysninger om denne Skole.

P. Eliassen

Fra Gravurne til Skørstenspipe og Blomstervase!

Redaktionen af Vejle Amts Aarbøger har anmodet mig om at fortælle den mærkelige Tilskikkelse, der blev et i Jorden fundet Lerkar — »Gravurne« — tildelt, og jeg skal derfor meddele dets Historie, saaledes som den foreligger for mig.

Ved Udgravning af Kælder til en Villa paa Matr. Nr. 211 af Kolding Markj. II Afd. fandt Arbejdsmand Peder Vind i Sommeren 1900 i det n. v. Hjørne en Del Skaar af Lerkar, hvoriblandt et stort Kar, der ubeskadiget stod ca. $\frac{3}{4}$ Al. under Jordens Overflade. Det indeholdt brændte Ben og Aske og var dækket med et Laag. Højden var 40 Ctm. med en kort Munding, 15 Ctm. i Tværmaal, der var skilt fra Bugen ved en let Indsnævring, herunder var det stærkt udbygget og snævrede jævnt af mod Foden, der maaler 21 Ctm. i Tværmaal. Det er temmelig svær i Godset og er lavet paa den for gamle Lerkar almindelige Maade af Lerpølser, der bygges ovenpaa hinanden og formes glat uden Drejeskive. Saavidt jeg kan skønne, stammer det fra den førromerske Tid, ca. 3 à 400 Aar før Christi F.

Skønt Museet paa Koldinghus allerede da Lerkarret blev funden havde gjort sine Samlinger tilgængelige, var det dog endnu ikke trængt ind i den almindelige Bevidsthed, at her var Stedet, hvor et saadant Fund burde opbevares. — Man fandt, at det, der var stærkt

og velbevaret, egnede sig udmærket til at *forhøje Husets Skorsten*, der havde vist Lyst til at sende Røgen den korteste Vej ud i Stuerne, og her blev det anbragt, efter at Bunden var slaæet ud. — Rimeligvis har det ikke hjulpet, hvorfor det nogle Aar efter blev taget ned, og først da opdagede man, at det havde en saa god Form, at det kunde anvendes til Pynt i Stuen. Efter at være rensset, blev det malet med graa Farve og ved Hjælp af en Krukke, der stilledes inden i, omdannet til en meget tiltalende *Blomstervase*.

Paa denne Maade er det bevaret; men jeg maa indtrængende advare Findere af Lerkar og andre Oldsager mod at tage dette til Efterligning, men i Stedet drage Omsorg for, at saadanne Fund saa uberørte som muligt kommer Museet i Hænde, for at sagkyndig Behandling kan blive dem til Del.

Kolding, 26. Juni 1922.

I. O. Brandorff.

En Rettelse og en Tilføjelse.

Gaardejer, cand. theol. Kr. Rask i Nyborg har gjort mig opmærksom paa, at der er indgaaet en lille Fejl i min St. Peters Kirke i Langskov. Fru de Steensen-Leth har ikke skænket de paa Side 173 nævnte 8 Lysarme; de er givet af Grdjr. Niels Kristensen og Hustru Fru Kirstine Kristensen af Nyborg ved deres Sølvbryllup i Aaret 1900. Derimod har Fru de Steensen-Leth skænket de smukke, dekorative Lyseholdere, som er anbragte — een paa hvert Stolestade. Den paa Prædikestolen tilsvarende Lysarm er givet af Menighedsraadet i 1901 eller 1902.

Fru de Steensen-Leth gav i 1890'erne en Lærreds-

Alterdug med bred Hulsøm, hvorover var broderet med latinske Bogstaver: *Per aspera ad astra* (Gennem Genvordigheder til Stjernerne). Da denne Dug i Tidens Løb blev en Del medtaget, skænkede Fru Martha Kristensen af Nyborg i 1912 en ny broderet Alterdug. Den paa samme Side nævnte Flagstang blev givet af Gaardejerne Peder Hesselager, Kr. Kristensen, S. Sørensen og Kr. Rask, alle af Nyborg, medens Flaget blev givet af Maria Hesselager, Martha Kristensen, Margrethe Sørensen og Ellen Rask, ligeledes alle af Nyborg.

Marius Hansen.

Rejser i gamle Dage over Vejle Fjord og Lillebælt.

Ved Jens Skytte, Kolding.

Det er ikke ret mange, der har Adgang til at se de gamle Takster for Færgefarten over Vejle Fjord og Lillebælt, og da det drejer sig om Aktstykker, som har betydelig kulturhistorisk Interesse, aftrykkes de her:

Takst for Færgefarten over Vejle Fjord.

I Følge dertil meddelt kgl. allernaadigst Bemyndigelse kundgøres herved følgende Bestemmelser for den Betaling, som vedkommende Færgemand, i hvis Færgerettighed ingen under Mulkt af 2—4 Rdl. Sølv efter Sagens Omstændigheder til Stedets Fattigkasse foruden Erstatning til den forurettede Færgemand af dobbelte Færgepenge maa understaa sig at gøre Indgreb, tillades at oppebære i Følge Hs. Maj.'s aabne Brev af 6. April 1818, Litr. A., enten i rede Sølv eller i Rigsbanksedler efter den bestemmende Kvartalskurs for Færgefarten over Vejle Fjord.

	Om Sommeren	Om Vinteren
For en Baad fra Rosenvold eller Fakkegrav til Mørkholt Strand	2 Mk. 8 Sk.	3 Mk. 8 Sk.
For en Baad imellem Rosenvold og Trelde Strand	4 » 8 »	1 Rigsdl.
For en Baad imellem Fakke- grav og Trelde Strand	3 » 8 »	4 Mk. 8 Sk.

Naar nogen overføres med et allerede af en anden fragtet Fartøj, skal han derfor erlægge den i neden-
anførte Takst fastsatte Betaling, der kommer til Af-
drag i den, som den første Befragter skulde erlægge
for hele Fartøjet, dog saaledes, at denne derved ej til
vedkommende Færgemands Skade kommer til at be-
tale mindre end i det følgende fastsat er, hvilken Be-
taling Færgemanden i alle Tilfælde kan fordre saavel
af ham selv som for det øvrige i Fartøjet indladte.

I saadanne Tilfælde erlægges:

	Om Sommeren	Om Vinteren
Af en almindelig Rejsende og saa meget, han holder i Haan- den, samt Rejseklæder	12 Sk.	1 Mk.
Af en Haandværkssvend, Bonde, Tjener, Soldat, Matros eller deslige Person ikkun	8 »	12 Sk.

For Børn under 12 Aar betales kun det halve af
det, som ellers skulde betales, men for Børn under
2 Aar indbegreben samt for Nødlidende betales intet.

	Om Sommeren	Om Vinteren
For et Faar, et Lam, en Kalv eller Gris	6 Sk.	8 Sk.
For en Kasse, Kuffert, Kiste, Pakke, Balje eller deslige paa 50 Pd. og derunder	4 »	6 »

For en do. over 50 Pd. indtil

100 Pd. indbegreben 8 Sk. 12 Sk.

og saa fremdeles for ethvert

100 Pd. mere.

For en Sæk med Gods 4 » 6 »

For mindre eller større Størrelser saavel som for andet Gods betales forholdsmæssig til foranførte.

Færgefolkene skulde være behjælpelige ved Kreaturers, Vognes samt Godsets Ind- og Udskibning, men maa ej under Mulkt fordre Drikkepenge af den Rejsende eller Befragteren, med mindre deres Tjeneste afbenyttes til Tøjets eller Godsets Befordring til eller fra Landingsstederne.

Sommertiden regnes fra d. 1. April til den sidste Dag i September Maaned, og til Vinteren den øvrige Tid af Aaret.

Hvis nogen af Færgemændene findes selv eller ved sine Færgefolk at have krævet eller oppebaaret højere Betaling end fastsat er, eller fordret Betaling af dem, som til fri Befordring er berettigede, bøder han fra 2 til 4 Rigsbdlr. Sølv efter Sagens Omstændigheder til Stedets Fattigkasse.

De i Anordningen af 14. Juli 1812 forøvrigt givne Bestemmelser forblive fremdeles i Kraft.

Denne Takst bør Færgemændene under Straf af Mulkt forevise paa Forlangende for enhver Rejsende, og et Eksemplar af samme bør opslaaes ved ethvert af Landingsstederne paa dertil bekvemme Steder.

Efter foranstaaende have alle vedkommende sig at rette og forholde.

Generalpostdirektionen, d. 15. Maj 1832.

Hauch. Lange. Monrad. Bojesen.

H. Monrad.

Takst for Bropengene ved Strib Færgegaard.

Ifølge dertil meddelt kongelig allernaadigst Bestyrelsesmyndigelse kundgøres herved følgende Bestemmelser for den Betaling, som Ejeren af *Strib Færgebroer* for Fremtiden maa oppebære for Afbenyttelsen af nævnte Broer.

Af enhver Person over Bondestanden, der passerer nogen af Færgebroerne	2 Sk. Tegn
af hver Bonde eller Almuesmand	1 —
for en Kuffert eller Vadsæk med Rejsetøj	2 —
en Karet, Rustvogn, Chaise eller anden lukket Vogn	6 —
en Postvogn eller anden aaben Vogn	3 —
en Hest	2 —
et Kvæghoved	1 —
et Svin	1 —
en Kalv, et Faar eller Lam	1/2 —
Flyttegods med en almindelig Bondevogn pr. Læs	3 —
Flyttegods med en større Vogn	4 —
en Møllesten	24 —
en Tylvt Fjælle	1 —
et Læs Tømmer	2 —
en Tønde Korn eller Kartofler	1 —
og for andre Ting i Forhold dertil.	

Dog skulde Militære og andre, som rejser i kongeligt Ærinde, Lodser, Fattige, frit overføres, Fredericia Byes Indvaanere, som gøre Lystrejser eller ledsager Rejsende til Strib, Vogne med Humle og Jydepotter, Dagvognspassagerer, samt Bønder og andre, der paa Torve- og Markedsdage bringe Fødevarer til Fredericia, være fritagne for at svare Bropenge.

Denne Takst bør opslaaes paa et passende Sted ved Færgebroerne saaledes at den kan komme til alle Paagældendes Kundskab.

Hvor efter samtlige Vedkommende haver sig at rette og forholde.

Generalpostdirektionen, den 1. April 1834.

Lange. Monrad. Bojesen. S. Dannekjold-Samsøe.

Bojesen.

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for 1921.

<i>INDTÆGT:</i>			<i>UDGIFT:</i>		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
1. Beholdning overf. fra forrige Aar ...	187	24	1. Udgivelse af Aarbogen:		
2. Medlemsbidrag, 1110 Medlemmer....	4440	—	1. Halvbind, 7 ¹ / ₂ Ark, 1400 Eks.	2432	35
3. Livsvarige Medlemmer	—	—	2. Do. 5 ¹ / ₂ - 1400 -	1354	05
4. Subskribenter	94	—	2. Foredrag og Møder	102	67
5. Salg af Aarbogens ældre Aargange ...	225	78	3. Anskaff. og Vedligeh. af Inventar	4	—
6. Aarsb. fra Stat, Amt og Kommuner ..	550	—	4. Bestyrelsens Rejser og Portoudlæg ..	164	85
7. Do - Banker og Sparekasser ...	250	—	5. Udsendelse af Aarbogen	217	76
8. Entré ved Foredrag	—	—	6. Kontorhold	184	85
9. Renter af Kassebeholdning	49	62	7. Andre og uforudsete Udgifter, her-		
10. Andre Indtægter	3	50	under Dansk hist. Fællesf. Kr. 106,20	245	48
			8. Forøgelse af Kapitalformuen	—	—
			9. Restancer 63	252	—
			10. Beholdning, der overf. til n. Aar	842	13
	Kr....	5800 14		Kr....	5800 14

Kolding, 24. Januar 1922.

I. O. Brandorff.

Undertegnede Revisorer har gennemgaaet Regnskab og Bilag og intet fundet at bemærke.

Alminde og Kolding, d. 2. Maj 1922.

Anders Jessen.

A. D. Christensen..

VALDEMARS VEJ

Ved at læse Hr. J. Alsteds interessante Afhandling om »Valdemars Vej« i Vejle Amts Aarbøger 1912 II fik jeg Lyst til at eftersøge den imellem den saakaldte »Traangtrapvej« i Kollerup Sogn og Trollerupgaard i Nørup Sogn. Imellem disse Punkter er den gamle Vej jo nu forsvunden.

Hr. Alsted formoder, at den er gaaet norden om Jelling og bygger denne Antagelse paa stedlig Tradition samt paa et Navn »Rivermues«, som var knyttet til en Lavning nord for Jelling.

Gennem mine Undersøgelser er jeg kommet til det Resultat, at Ribervejen er gaaet gennem Jelling. Baade »Traangtrap« og Vejen ved Trollerup peger mod Jelling. Det vilde da ogsaa være mærkeligt, om en saadan gammel Vej paa en underlig umotiveret Maade svingede uden om en gammel, betydningsfuld By.

I Præsteindberetningen 1638 skriver Præsten i Uldum: »Wuldom bye och præstegaarden ligger straxt synden fraa kircken meget sidt, hvor igiennem er adelfardveyen fraa Jelling till Schanderborg«. — Denne Notits af en Præst 1638 afkræfter efter min Mening væsentlig den nuværende stedlige Tradition om Vejens Retning nord om Jelling.

Af Lærer Heltofts Artikel om »Kongevejen og Høvdingsborg« ser man Side 104, at Fr. II 1586 lod anlægge en Vej mellem Nygaard og Jelling, som skulde

tjene som Genvej, naar Kongen rejste fra Nygaard til Skanderborg. — Men naar den kun anlægges til Jelling, maa man forudsætte, at den her rammer Ribervejen. — Atter et Eksempel, som tyder paa, at Traditionen har Uret.

Angaaende Ribermose, som efter Hr. Alsteds Opgivelse skulde være ca. 1100 M. øst for den gamle Viborgvej, da findes der nævnte Sted (ca. 300 M. nord for Toft-højvejen) ingen Mose eller Antydning af en saadan. Det af Hr. Alsted nævnte Punkt vil ramme Vejle—Herninglandevejen.

En 72-aarig Mand, født paa Kulbjerg Mark, har fortalt mig, at han altid har hørt Navnet Ribermose knyttet til den Mose, som ligger ca. 300 M. nord for Skærmklint.

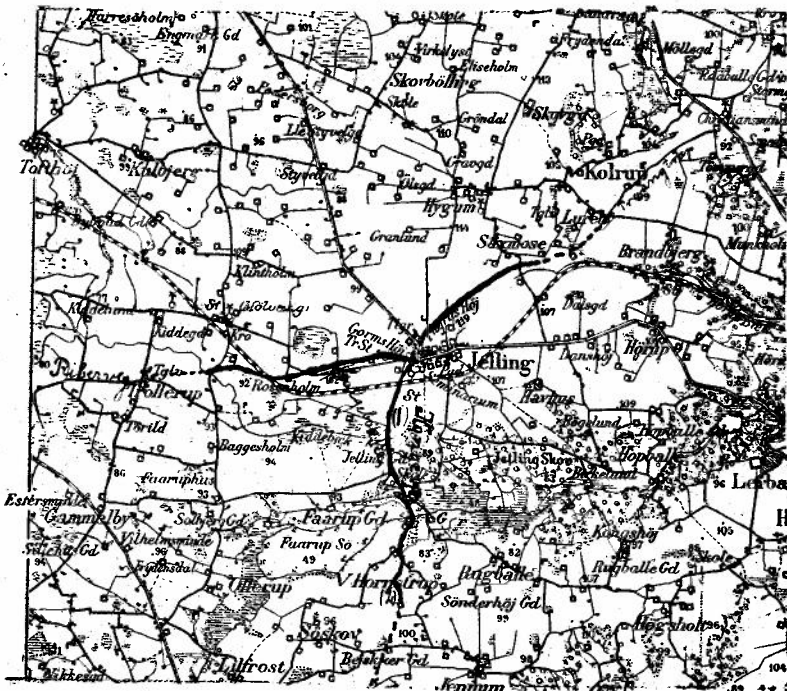
Jeg har ikke Forudsætninger for at kunne klare, hvad Navnet »Rivermues« betyder; men af det foregaaende og det følgende vil det fremgaa, at det ikke godt kan stamme fra »Ribervej«, da den ikke har gaaet i Nærheden af Mosen.

Gaardejer Steffen Ravn, Jelling, opbevarer det gamle Bykort over Jelling By og Mark (opmaalt 1781) samt et Kort over Jelling Hede (opmaalt 1780 af Riegelsen). Genpart af disse Kort, men med forvanskede Navneformer og senere Paategning af nyere Veje findes i Matrikelsarkivet.

Da Kortene er fra før Udskiftningen, kunde man vente paa dem at finde den gamle Vej.

Paa Kortet over Jelling Hede er der Lyngsignaturer overalt ud til Kidde- og Trollerupskel. Der er afsat flere Veje paa det. De fører alle til Jelling, undtagen een, ved hvilken der staar »Vej til Hygom«. Men det er næppe den, som er Ribervejen, for Bykortet over Hygom (Matrikelsarkivet) viser, at den ikke har Forbindelse med »Traangtrap«. Dertil kommer, at den i

Vest vilde faa en underlig Retning, om den skulde faa Forbindelse med Ribervejen ved Trollerup. Vest for Viborgvejen er der omkring Kiddebæk fugtig og moseagtig Bund. Der kunde den ikke gaa over. Hvis man følger dens Retning paa Kortet øst og syd om Skærm-

- I. Ribervejen fra Trollerup til Traangtrap.
 II. Kongevejen fra Jelling til Sæskovdal.

klint, maatte den for at undgaa Mosedraget og dog faa Forbindelse med Ribervejen ved Trollerup træffe denne i en ret Vinkel.

Større Interesse end »Vej til Hygum« har derimod en anden Vej, som er afsat paa Kortet over Jelling Hede. Den kaldes »Vej til Trollerup«. Paa Kortet over

Jelling By med Byjord ses dens Fortsættelse ind til Jelling By.

1780 fortsatte altsaa Ribervejen fra Trollerup til Jelling. Den skar Viborgvejen, hvor denne nu gaar over Kiddebæk. Paa dette Sted er der fast Sandbund, som har egnet sig udmærket til Vad. Umiddelbart vest for ligger den førnævnte moseagtige Strækning om Kiddebæk, øst for ligger Faarup Mose.

Et Stykke af Vejen fra Trollerup til Jelling var i Brug saa sent som 1914. Det blev nedlagt, da Statsbanen førtes igennem fra Vejle til Herning. Før den Tid brugtes Vejen ret almindeligt af Beboerne omkring Baggesholm som Kørevej til Jelling. 1893 var den blevet forrykket en Smule, da Privatbanen Vejle—Give blev anlagt. Den findes paa Kort over Matrikelsnummer 1 g (udført 1876) under Betegnelsen »Byvej«¹⁾. Den ses løbende i temmelig lige Retning mod Jelling. — Den passerer den nuværende Mølvangvej mellem Gaarden Rosenholm og Galgebakken, gaar nord om denne og løber omtrent parallelt med Mølvangvejen lige ind mod den søndre Høj.

Ifølge Præsteindberetningen 1638 fortsatte Alfarvejen fra Jelling over Uldum til Skanderborg.

Paa Bykortet over Jelling (tra 1781) ser man dens Løb i Jelling Sogn.

Den førte ud af Jelling Sogn, hvor Hygumvejen nu er. Faa Meter nord for Byen drejede den til højre og løb i nordøstlig Retning ind over Bymarken syd for Mangehøje og skar Sogneskellet i Nærheden af Gaarden Skjelborg, men paa Nørgaards Grund.

I Jelling Sogn blev den nedlagt med Udskiftningen,

¹⁾ Den findes ogsaa paa Generalstabens Kort for 1892 (Maalestok 1 : 100000). Paa de af Videnskabernes Selskab udgivne Amtskort 1787 ser man ogsaa Vejen fra Jelling til Trollerup.

men i Kollerup Sogn — paa Jens Haars Mark i Saks-mose — har den været i Brug for ca. 30 Aar siden. Jens Haar har over for mig angivet, hvor den gik, og det var netop, hvor jeg i Forvejen — ved at forlænge Vejen fra Sognegrænsen i en ret Linie — havde be-stemt dens Løb. Jens Haar angav ogsaa Vejens Ret-ning i Nordøst, og efter dette gik den i en temmelig lige Retning mod Lureby. Her har den ikke eksisteret i Mands Minde. Men ved at følge den af Jens Haar angivne Retning kommer man ned mod Hørup Bæk paa et Sted, hvor Terrænet falder jævnt. Paa den anden Side Bækken findes en naturlig Slugt op over Lureby Mark. Den ender 300 M. sydvest for Enden af »Traangtrap«.

Jeg kan ikke føre et bestemt Bevis for, at Vejen har gaaet som anført over Lureby, men Sandsynlig-heden taler meget derfor.

Efter det foregaaende fremgaar det efter min Mening med Sikkerhed, at Ribervejen har gaaet over Jelling. Kortskitsen Side 99 viser dens Løb mellem Trollerup og »Traangtrap«.

Jelling 1922.

R. Brun.

AF JELLING SOGNS HISTORIE

AF LÆRER J. HELTOFT, JELLING

1. Kongevejen og Høvdingsborg.

I Nærheden af eller igennem Jelling gik i gamle Dage tre betydningsfulde Veje.

2¹/₂ km vest for Jelling ligger endnu den gamle Viborgvej, som fra Kolding førte over Ammitsbøl, Ødsted, Bredsten, Jelling Hede, Harresø o. s. v. til Viborg.

Paa Jelling Hede skar den en anden gammel Vej, Ribervejen, som forbandt Ribe og Skanderborg. Ifølge Værkfører Bruns Undersøgelser¹⁾ har Ribervejen gaaet gennem Jelling, og Krydsningsstedet har da ligget 2¹/₂ km i Vest for Jelling.

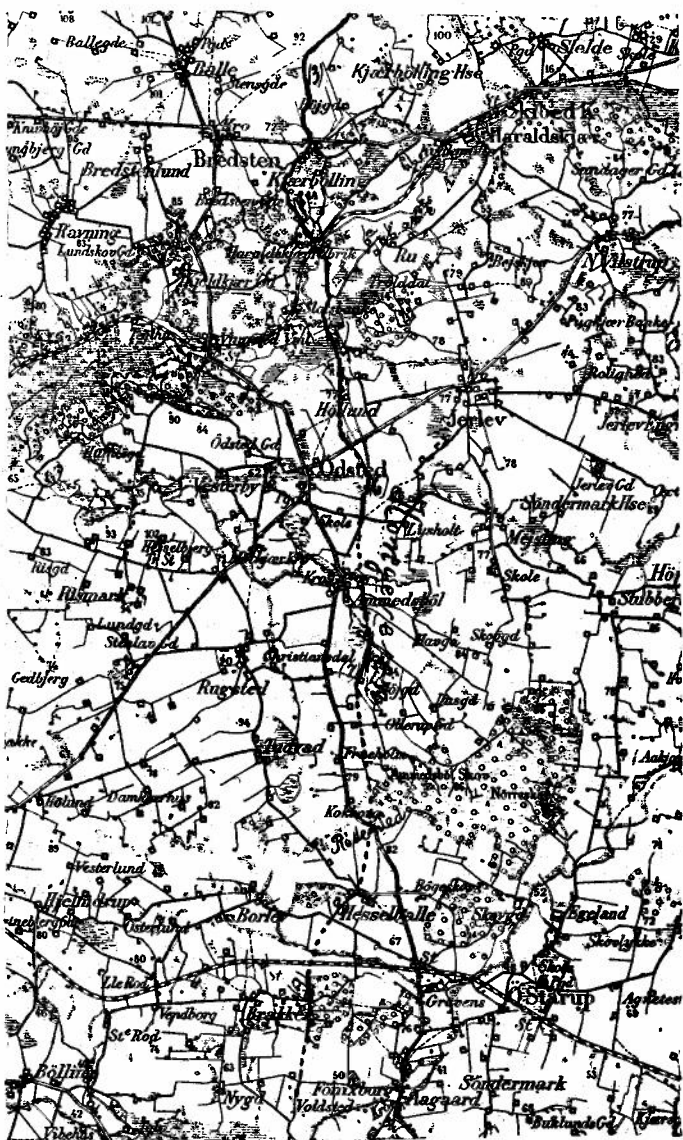
Denne Artikel omhandler den tredie af de betydningsfulde Jellingveje, Kongevejen, som førte fra Jelling til Nygaard. Derfra havde den Fortsættelse til Kolding og Haderslev.

— — —

I det sekstende Aarhundrede tabte Ribervejen sin Betydning som Forbindelse mellem Skanderborg og Ribe. Koldinghus afløste Riberhus, og Kongerejserne gik især mellem Kolding og Skanderborg. Frederik II boede ofte paa sin Gaard Nygaard i Starup Sogn nord for Kolding. Naar han fra Nygaard vilde til Skanderborg, maatte han med Alfarvejen over Bredsten til Jelling Hede og derfra med Ribervejen.

Kortet vil vise, at dette var en Omvej.

¹⁾ Se Side 97.

Kongevejen fra Sæskovdal til Nygaard.

1587 er imidlertid den før omtalte Vej fra Nygaard til Jelling anlagt.

8. Oktober 1585 fik Lensmanden paa Koldinghus, Caspar Markdanner, et kongeligt Brev af følgende Indhold: Da Kongen har aftalt med Albret Friis paa Riberhus at maatte lægge en Bro ved hans Gaard Harritzkie over den Aa, der løber oven for hans Gaard, for at kunne skyde Genvej mellem Koldinghus og Skanderborg, befales det Caspar Markdanner med det første at lade Broen lave paa det Sted, Albret Friis anviser, og forsyne den med en Vindebro, der kan hejses op og ned, sætte Laas derfor og anskaffe to Nøgler til Laasen, hvoraf han selv skal opbevare den ene og levere Albret Friis den anden; Broen skal tilslaaes, saa ingen kan komme derover uden Kongen og dem, som han tillader det.¹⁾

9. Oktober 1587 udstedes et aabent Brev angaaende den Vej, Kongen har ladet lave mellem Nygaard og Jelling: Kongen har bragt i Erfaring, at nogle understaa sig til at rejse ad den, ja, endog at opslaa Laasene for de Slagbomme og Led, som er anbragte paa den. For at den med Tiden ikke skal blive daarligere end den gamle, forbyder Kongen alle at køre ad den ny Vej med Heste og Vogne. Enhver, som gribes i at overtræde Forbudet, vil blive straffet strengeligen.²⁾

Af det første Brev ser vi, at Vejen ikke var anlagt 1585, af det andet, at den 1587 havde været i Brug i nogen Tid. Den er altsaa anlagt 1586.

Brevene fortæller os endvidere, at Vejen var en Genvej. Det maa være i Forhold til Viborgvejen, der førte Skanderborg-Rejsende for langt mod Vest.

Forøvrigt hænger Anlægget af denne Vej ogsaa sammen med, at Frederik II fra 1573—83 udkøbte alle

¹⁾ og ²⁾ Kancelliets Brevbøger.

Herremænd i flere Herreder omkring Vejle og Kolding for der at faa en Vildtbane.¹⁾ Der maatte da indrettes bedre Veje mellem de Steder, hvor han i disse Egne særlig yndede at tage Ophold.

En tredie Aarsag til Anlægget af den ny Vej var, at Viborgvejen var i Forfald. I Teksten til Brevet af 9. Oktober 1587 betegnes den som »arg«.

Ogsaa andre Steder havde Kongen sine egne Veje. Der var en Kongevej mellem Nygaard og Koldinghus og mellem Kolding og Haderslev.²⁾

Kun Kongen og hvem, han gav Tilladelse dertil, maatte bruge disse Veje.

En Kusk, som 1616 havde overtraadt Forbudet, sad i lang Tid fængslet i Koldinghus Fængselstaarn.³⁾

Ved Undersøgelserne af Kongevejens Løb mellem Jelling og Nygaard kan Joh. Meiers »Kort over Tørrild Herred 1660«⁴⁾ samt Lensregnskaberne 1616—17 give de første Holdepunkter.

Vejens nordlige Del er afsat paa Kortet fra 1660. Fra Jelling er den sydpaa gaaet øst om Faarup Sø, over Vester Hornstrup og Kjærbølling til Vejle Aa. Broen over denne er afsat med Betegnelsen »Königsbro«, hvilket fortæller os, hvad Navnet blev paa den Bro, som omtales i Brevet til Caspar Markdanner.

I Præsteindberetningen for Bredsten Sogn 1638 staar: »Neden for Byen løber en stor aae, kaldes Skibet aae, som løber under Kongens brov samedstedz, oc ligger en hues her ved brouen, kaldes Roden«.

Dermed har vi ogsaa faaet at vide, hvor Broen blev lagt: Hvor nu det saakaldte »Familiehus« ligger — ca. 250 Meter nord for Haraldskjær Fabrik, men i Bred-

¹⁾ O. Nielsen: Herregaarde i Koldingegnen (Jyske Saml. VII). — ²⁾ Den nuværende Landevej mellem Kolding og Haderslev skal være Kongevejen, Alfjarvejen gik østligere, over Aller. — ³⁾ P. Eliassen: Kolding. — ⁴⁾ Gl. kgl. Samlinger Nr. 713 i det kgl. Bibliotek.

sten Sogn — laa for 50 Aar siden en Ejendom, som hed Rodinghus.

At Broen har været i Nærheden af, hvor nu Fabrikken ligger, bekræftes ogsaa af de førnævnte Lensregnskaber, som nævner en »Bro over Kjærbølling Aa paa Kongens Vej, naar han rejser mellem Koldinghus og Skanderborg«.

Vejle eller Skibet Aa kaldes her Kjærbølling Aa. Men dette Navn kan kun forsvares ved Fabrikken, idet Kjærbølling Marker og Skove her strækker sig helt ned til Aaen.

Udgiftsbilag 165 til Lensregnskaberne 1616—17 nævner yderligere nogle Slagbomme ved Kongevejen: Een paa Ammitsbøl Mark og een ved Hesselballe By! Og dermed har vi Kongevejens Retning fra Kongebroen til Nygaard, som dengang laa 1 km sydvest for det nuværende Nygaard.

Følgende Navne angiver altsaa Kongevejens Retning i sin Helhed: Jelling, Vester Hornstrup, Kjærbølling, Haraldskjær Fabrik, Ammitsbøl Mark, Hesselballe, Nygaard.

Vi vil derefter følge denne Retning fra Jelling til Nygaard og undersøge, om der i Terrænet, i Folks Bevidsthed eller i Historien endnu findes Mindelser om Kongevejen.

Jelling Sogn: Langs den stejle Skovvej fra Skovdallund Skole ses 2—3 parallelt løbende gamle Hjulspor. De er utvivlsomt Rester af Kongevejen. Det har været besværligt at komme op ad den stejle Banke, og det er forstaaeligt, at Huset ved Foden af den fik Navnet »Bilidt«.

Iøvrigt gaar den nuværende Vej fra Skovdallund til Jelling hovedsagelig som Kongevejen. Men denne førte direkte ind i Jelling By. Omtrent hvor Anders Laur-

sens Gaard nu ligger, drejede den til højre og førte ind i Byen lige over for Gorms Høj.

Det er den Vej, som nævnes i Kronens Skøder I for 4. April 1634, hvor der staar om Kirkeskoven Gresdal, at den »strækker sig vest paa fra den Vej, som løber fra Faarup Sø til Jelling«.

Paa Kristian Hansens Mark i Hornstrup ligger et Vejstykke, der nu benyttes som Markvej; men det er gammelt, det skal egentlig være 12 Alen bredt, og det kan ikke nedlægges, uden alle Lodsejere er enige derom. Naar dertil kommer, at Vejstykkets Forlængelse vil ramme Kjærbølling, er der Grund til at antage, at vi her har et Stykke af Kongevejen.

Bredsten Sogn: Om den saakaldte »Søskovdalvej« nord for Kjærbølling kan siges akkurat det samme som om Vejstykket i Hornstrup. Søskovdalvejens Fortsættelse i Syd fører ind i Kjærbølling By.

Umiddelbart syd for denne kan man følge Kongevejen ned til Aæn. Inde i Skoven ligger den endnu flere Steder i sin Oprindelighed med Volde paa begge Sider. Stien fra Haraldskjær Fabrik til Bredsten følger den et kort Stykke.

Ved Haraldskjær Fabrik — og kun der — har jeg kunnet konstatere, at Navnet »Kongevej« endnu lever i Folks Bevidsthed. En Mand fortalte mig, at han havde hørt enkelte gamle kalde Vejen inde i Skoven »Kongevejen«.

Skibet Sogn: En Forlængelse af Kongevejen i Kjærbølling Skov vil syd for Aæn ramme Vejen fra Fabrikken, hvor den i ret skarpt Sving drejer op mod Høllund. Kongevejen har derfor ikke haft dette Sving, og man kan altsaa konstatere, at Kongebroen har været faa Meter vest for Fabrikken — omtrent lige over for Stationen »Haraldskjær F.«

Broen kom ikke til at ligge »ved hans Gaard Harritzquier«, men dog paa Haraldskjærs Grund — i en lige Linie fra Nygaard til Jelling.

Ødsted Sogn: Kongevejen gik over Høllund. »Jægergaarden« i Høllund var Samlingssted for Jægerne, naar Kongen holdt Jagter der i Eggen. At den nuværende Vej til Høllund hovedsagelig gaar som Kongevejen, er der ingen Tvivl om. De store Bakke-, Mose- og Engdrag paa begge Sider af den forbyder andre Retninger.

Umiddelbart syd for Byen er den forsvundet. Men Gaardejer Hjort, Høllund, har i flere Aar kunnet spore den paa sin Mark. Hverken Græs, Roer eller Korn vilde rigtig vokse, hvor Vejen havde været. Den punkterede Linie paa Kortet syd for Høllund er afsat efter Hr. Hjorts Angivelse.

Syd for Landevejen Vejle—Egtved møder vi straks Vejen igen, og man kan nu følge den helt ned til Ammitsbøl By. — »Den gamle Landevej« eller »Viborgvejen«¹⁾ kalder Folk den.

Overkørselen eller Broen over Aaen maa have været lidt øst for Ammitsbøl By, da Vejen ifølge Lensregnskaberne gik over Ammitsbøl Mark. Her er den nu vanskelig at efterspore. Maaske er »Skovvejen«, som er meget gammel og som skal holdes i en betydelig Bredde, en Rest af den.

Paa Grænsen mellem Ødsted og Starup Sogne har Kongevejen krydset Viborgvejen. I det følgende skal fremsættes et — som jeg synes — afgørende og interessant Bevis for, at Krydsningsstedet har været i Vejsvinget syd for Kokborg.

¹⁾ Svenskekrigen under Kristian IV gjorde det vistnok af med »Kongevejen«. Militæret benyttede den, hvilket medførte, at civile gjorde ligesaa. Beboerne i de Sogne, den gik igennem, brugte den som Vej til Viborg. nogle, fordi den var nærmere, andre, fordi den var bedre end den gamle Viborgvej.

Hovedlandevejen fra Kolding følger i Ødsted Sogns sydlige Del omtrent den gamle Viborgvej. Dette er i al Fald Tilfældet syd for Gaarden Kokborg. Her kaldes et bestemt Sted af Vejen — ved en Drejning, som let kan ses paa Kortet — »Røde-Led«. For Nutidsfolk i Ammitsbøl og Hesselballe er dette Navn uforstaaeligt. Med Kendskab til Kongevejens Historie bliver det imidlertid forklarligt. Der var jo Slagbomme og Led ved Vejen. Ved de to Vejes Skæring maatte der være et Led for at hindre Folk i at køre fra Viborgvejen ind paa Kongevejen. Og Ledet har været malet med Kongens Farver og er blevet kaldt Røde-Led. Kongevejen og Ledet forsvandt; men Navnet hænger endnu ved Stedet.

Som Bevis for Rigtigheden at denne Forklaring tjener følgende: Paa Bykortet over Hesselballe ser man, at Agrene umiddelbart syd for nævnte Sted hed *Kongeledsagre!* Røde-Led er altsaa Konge-Led!

Syd for Kongeledsagre laa Kongevejsagre, og dermed er vi ad Kongevejen ført til Hesselballe i *Starup Sogn*.

Mellem Hesselballe og Brakker har der i mange Aar ikke været ret meget Samkvem. Skulde Bønderne fra Hesselballe til Kolding, kørte de ad Landevejen. Engdraget med Aaen var for besværlig for Samfærdselen. Derfor er Kongevejen mellem disse Byer forlængst forsvunden.

»Overkobbelvej« syd for Hesselballe har maaske været en Del af den. Større Interesse har dog den gamle, brede, inddigede Vej i den vestlige Udkant af Brakker Skov. Den ligger i en lige Linie fra det gamle Nygaard til Hesselballe og er utvivlsomt den sydligste Rest af Kongevejen.

I Poul Lindholms Bog om Starup Sogn er i en Fodnote Side 19 anført, at gamle Folk i Sognet har

kunnet fortælle om Kongevejens Løb mellem Nygaard og Hesselballe. De kaldte den »Hovvejen«.

I Frederik V's danske Atlas findes et Kort over Lejren ved Almind. Det er gengivet i P. Eliassens Bog om Kolding Side 162. Man ser Kongevejen fra Nygaard til Kolding samt et lille Stykke af Kongevejen mod Nord. Og Retningen efter Brakker og Hesselballe er tydelig nok.

Paa Kortene Side 99 og 103 ser man følgende Veje: Vejen fra Skovdal til Jelling (1), Markvejen i Hornstrup (2), Søskovdalvejen (3), Vejen fra Kjærbølling til Kongebroen (4), Høllundvejen (5), »Den gamle Landevej« (6), Skovvejen (7), Overkobbelvej (8), »Hovvejen« i Brakker Skov (9).

— — —

Bønderne maatte gøre Vognægter ad Kongevejen, og det var de ikke vant til. Jellingmændene klagede over, at de skulde køre ud over Tørrild Herreds Grænse til Vindelev, som laa i Nørvang Herred. Vindelevbønderne gjorde gældende, at de ikke kunde gøre Ægter, da de kun var 7 og derimellem en Herredsfoged og en Sandemand, som ifølge deres Stilling var fritaget for Ægt.

Den 3. December 1593 befalede Kongen, at Kronens Bønder over al Tyrild Herred skulde skiftes med Vindelevbønderne til at fremføre de rejsende til Nim, hvor der saa var Vognskifte. Der udnævntes en Foged, som skulde have Tilsyn med, at Vognægten gik »lidelig og ret til«.

Kongerejserne var ogsaa før 1586 gaaet over Jelling. Den 1. Febr. 1583 kom Fr. II fra Rask til Jelling. Næste Dag drog han til Vilstrup. Den 1. Maj 1584 rejste han fra Nygaard til Nim. Han gjorde da et Ophold i Kollerup Skov, hvor han »aad med sin Soffy

og to af sine Døtre«. (For hundrede Aar siden gik Kollerup Skov helt hen til Ribervejen.)

Efter 1586 var det ikke nødvendigt at benytte en Skov som Hvilested. Foruden sin egen Vej fik Kongen nemlig ogsaa sit eget Herberge: et to Loft højt Hus i Jelling Præstegaard. Det fik Navnet »Høvdingsborg«.

Kongen, Dronningen og andre fornemme Personer gjorde nu ofte Ophold i Jelling. 19. Marts 1587 rejste Kongen fra Rask til Nygaard, men Dronningen og Børnene overnattede i Jelling og rejste næste Dag til Kolding. 12. Juli 1587 overnattede Kongen, Dronningen og de to ældste Døtre i Jelling paa Rejsen fra Kolding til Skanderborg.

15. September 1587 faar Præsten i Jelling, Hr. Anders Nielsen, Forleningsbrev paa Kronens Korntiende af Gelderup Sogn i Hammerum Herred. — Denne Forlening hører formodentlig sammen med Præstens Besvær med at modtage de fremmede. Desuden fik han Godtgørelse for sine Udgifter ved at beværte dem. 5. Marts 1588 fik Lensmanden Ordre til at »fornøje Hr. Anders udi Jelling for den Fortæring, de unge Herrer og andre vore Folk og Tjenere hos ham have gjort«.

I et Reskript af 16. December 1633 hedder det, at Præsten i Jelling, Hr. Jørgen Pedersen, har ladet istandsætte en Stald til 16 Heste samt et Hus, som til kongeligt Brug var bygget i Jelling for nogen Tid siden. — Præsten faar for sin Bekostning Kvægtienden af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet mod at forpligtige sig til at holde de tvende Huse vedlige.¹⁾

Da Hr. Jørgen Pedersen 1666 afstod Kaldet til sin Søn, oprettedes en Kontrakt, som er gengivet Side 129 f. Det fremgaar af den, at Høvdingsborg var bygget af

¹⁾ O. Nielsen: Jelling og dets Mindesmærkers Historie (Aarb. f. n. Oldkyndighed 1895).

Træ og at den skulde tjene til Beboelse for Sønnen, Søren Jørgensen.

I samme Dokument bruges Benævnelsen »Skiddendammen«¹⁾ om Smededammen. Man hører undertiden fremsat den Formodning, at de store Damme i Jelling oprindelig har været Voldgrave om Høvdingsborg. Denne Antagelse har ogsaa fundet Vej til den gamle Udgave af Trap. At den er urigtig, fremgaar af, at Smededammen, som ligger foran Præstegaarden, kaldtes Skiddendammen allerede inden Høvdingsborgs Brand.

Den gamle Kongsgaard i Jelling og Høvdingsborg forveksles ikke sjældent. — Det er to forskellige Bygninger, som hver hører sin Tid til. Kongsgaarden brændte vistnok 1135. — Høvdingsborg blev som en Efterklang af den svundne Stortid. I det sekstende og syttende Aarhundrede byggedes flere af den Slags Huse i danske og norske Præstegaarde til Brug for Kongerne, naar de rejste rundt i Landet.²⁾ *En Barfred* kaldte man en saadan Bygning. I Lunde Præstegaard ved Varde var der ogsaa en Barfred. Man ved, at Kristian den Tredie overnattede der to Gange. Under Krigen 1658—59 blev Høvdingsborg ødelagt, men genophygget 1661 af Hr. Jørgen Pedersen, som derfor fik Lov at lægge en øde Halvgaard ind under Præstegaarden.

Den ny Bygning fik ikke Lov at staa ret længe. I Indberetningen 1690 af Magister Laurids Gonsager fortælles følgende:

»Som Hans kgl. Majestæt paa sin Rejse mellem Skanderborg og Kolding plejer at have sin Harested³⁾ og Vognskifte her i Jelling Præstegaard, som vores itsige allern. Arvekonge ogsaa 2 Gange i min Tid,

¹⁾ De ældre i Jelling kalder den saaledes endnu. — ²⁾ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden II S. 70 f. — ³⁾ Ventested.

nemlig Anno 69 d. 25 Juni saa og Anno 87 d. 4. Sept. med sin Svite har været og engang pernokteret¹⁾, saa var her i forrige Tider et stort 2 Loft højt Hus med en Kvist ved, som kaldtes Høvdingsborg, ovenpaa var Gemakker for Kongen og Dronningen.

Dette afbrændte med min store Skade Anno 1673 d. 3. April af Hr. Jørgen Pedersen og hans Tjenestepiges Forseelse, thi de havde Malt paa vores Kølle og han tog Pigen derfra til anden Bestilling, saa Ilden tog Overhaand, og i dette Hus havde vi alt det, os tilhørte; 13 Fag tvært over for, norden i Gaarden var et andet Salshus, et Loft højt, med Stuer og Kælder, samt 2 andre smaa Huse, hvorudi Hr. Jørgen Pedersen boede, er dette og afbrændt, der Kirken og den halve By gik af Anno 1679, d. 1. Juli.

Istedenfor det første har jeg opbygget 20 Fag Hus for min egen Bekostning, som jeg og med Tingsvidne kan bevise, hvorfra Tømmeret er kommet. Istedenfor det andet norden for har jeg i lige Maade bygget et Hus, 7 Fag.«

I Provst Wedells Beskrivelse af Jelling Sogn 1766 staar, at Høvdingsborg efter Branden 1673 ikke blev genopbygget, men at Præsten i fornødent Fald skulde holde en Stue, et Gæstekammer og en Stald i Beredskab.

Som Løn derfor skulde han nyde de 4 Kvægtiender af Lindeballe, Gadbjerg, Skibet og Hover.

Naar Gonsager i sin Indberetning gør gældende, at han har opført en Bygning i Stedet for Høvdingsborg, maa man erindre, at der dengang var Brug for 2 Salshuse i Præstegaarden, idet den gamle Jørgen Pedersen fra 1666 til sin Død 1679 beboede Salshuset norden i Gaarden.

Efter Ildebranden lod Mag. Gonsager over Døren i

¹⁾ Overnattet.

Kongens Kammer sætte følgende Vers, malet paa et Stykke Lærred:

»Som for Propheten Kamret stod tilred i fordums Dage,
Som ham i Sunem Qvinden lod, til Valt-Hvile-Mage¹⁾,
Saa Kamret slet og ret tilreed, min Ven, du her beskuer,
Som dog er Kongens Hvilested nu, efter Ildens Luer
Tog Huset Høfdingsborrig hen, og Præstepung ej magted
At bygge luftig Sal igen, som noksom Skaden agted!
Gud signe Hver, som her gaar ind, den Lave med den Høje!
Lad Ildens Magt og Storme-Vind fra Huus og Hjem sig bøje!«

Kongevejen og Høvdingsborg blev Anledningen til, at Jelling i langt højere Grad end før kom til at ligge i Lyset. Folk med Interesse for Byens store Fortid gæstede den.

I Aaret 1586 var Lensmanden Caspar Markdanner i Jelling i Kongens Ærinde. Han lagde da Mærke til, at Kirken laa usymetrisk mellem Højene, men at der midt imellem dem var en lille Forhøjning. Byens Befolkning blev tilsagt med Spader, Skovle og Løftstænger. Og frem i Lyset kom den store Sten, der maaske havde ligget dækket af Muld siden Svend Tveskægs Dage.

Begivenheden vakte stor Opsigt. En Trætavle med forgyldt Indskrift blev ophængt i Kirken og mindede om Fundet, til Kirken og dermed Tavlen brændte 1679.

1591 sendte den lærde Statholder Henrik Rantzau en Tegner og Kobberstikker til Jelling. Og et Billede med Beskrivelse udkom i en smuk Bog, som blev læst over hele Europa.

Den lærde Videnskabsmand Dr. Ole Worm læste den med levende Interesse. 1621 er han i Jelling. 1622 faar han Regeringen til at paabyde, at Præsterne skal indsende Beretninger om, hvad der i deres Pastorater findes af Oldsager og især Runestene.

¹⁾ Kong. Bog 4, ss.

Worms Iver rygtedes ogsaa til Island, og det medførte, at først »Yngre Edda« og senere »den ældre Edda« blev fundet der.¹⁾

Disse store Fund har Renaissancetiden, som Baggrund. Havde Interessen for det gamle ikke været vakt, vilde der ikke være sket noget med, at Caspar Markdanner og Ole Worm kom til Jelling. Men hvis man vil paavise Anledningen til alt dette, maa man ogsaa nævne Kongevejen og Høvdingsborg.

2. Landsbyen og Byjorden.

Ved Landmaalingen 1688 var der i Landsbyen Jelling 11 Halvgaarde. De fleste af dem laa sammen to og to som »Tvillinggaarde«. Kun en enkelt af Fæsterne, Herredsfogden, havde en hel Gaard. Den hed Fogedgaarden og laa øst for Kirken. Herredsfogden over Tørrild Herred var ogsaa Birkefoged over Jelling Birk, som kun omfattede Kongens Gaarde i Jelling.

Præstegaarden var større end de andre Gaarde og takseredes til 8 Tdr. 4 Skp. 2 Album.

Byens Centrum var Pladsen foran den nuværende Skole. Her var Gadekæret (Smededammen), og her samledes Bymændene hver Mandag til Ting.

En særlig Plads i Sognefolkernes Bevidsthed indtog Kirken. Den var gammel. Man sagde, at Svend Tveskæg havde bygget den første Kirke i Jelling.

Kristendommen blev ofte først forkyndt ved Tingstederne, og derfor byggedes mange af Landets første Kirker i Nærheden af dem, og de søgtes af Folk fra hele Herredet. Selv om dette senere deltes i mange Sogne, vedblev Kirken ved Tingstedet, Herredskirken, at indtage en fremskudt Plads i Forhold til de andre.²⁾

¹⁾ Maritus Sørensen: Foredrag ved Jelling Seminariums 75. Aars Jubilæum (Hjem og Skole 1917). — ²⁾ O. Nielsen: Herredskirker.

Herredskirken var Herredets Arkiv. Man kunde i den nedlægge Penge, som man skyldte, og de be-
tragtedes da som betalt til rette vedkommende, som
ikke senere kunde drage Skyldneren til Ansvar.

Naar højtstillede Personer havde Sager at afgøre paa
Tinge, tjente Herredskirken som Forsamlingssted.

Da Stenkirkerne afløste Trækirkerne, blev Herreds-
kirkerne i Almindelighed bygget større og smukkere
end de andre.

Den Stenkirke, som afløste Svend Tveskægs Træ-
kirke i Jelling, var meget anselig og overgik i Stør-
relse og Udsmykning langt Omegnens, ja, var en af
de mest anselige i Landet. Den havde et stort Taarn
med Sejerværk. Indvendig var den paa Panelvæggene
i Langskibet smykket med Billeder af danske Konger.
I Koret har vi endnu Kalkmalerierne. Af to prægtige
Klokker har vi nu kun den ene.¹⁾

Og Jelling Kirke blev benyttet som Forsamlingssted
under Domsafsiggelse i Trætte mellem højt stillede Mænd.

De beslægtede Adelsfamilier Brock og Bryske laa i
Begyndelsen af det sekstende Aarhundrede i bestan-
dige Arvestridigheder. Carl Bryske til Kjeldkjær gjorde
Fordring paa Øster Knabdrup, hvad Mogens Skriver
paa Hr. Lage Brocks Vegne ogsaa gjorde.

Den 14. Maj 1509 blev der i Jelling Kirke afsagt
Dom i Sagen.²⁾ Den lød paa, at Øster Knabdrup
skulde høre til Kjeldkjær.

Til Stede var da foruden Carl Bryske og Mogens

¹⁾ Den blev omstøbt ca. 1770 hos Hofklokkestøber Herbst, København. Kirkeejeren, Hr. Nellemann til Lerbæk, udredede Omkostningerne derved. Den anden af Klokkerne — den mindste — ombyttede Herren til Skovgaard som Kirkeejer i Slutningen af det attende Aarhundrede med sin Madklokke. (Marius Sørensen: Af Jelling Sogns nyere Historie. V. A. Aa. 1916.) Paa hver af de gamle Kirkeklokker fandtes en Indskrift; den ene var ulæselig allerede 1766, den anden er gengivet Side 117. — ²⁾ O. Nielsen: Jyske Tingsvidner.

Skriver: Biskop Ivar Munck, Ribe, Ridder Anders Frijs, Haraldskjær, Væbnerne Erich Tysmen, Engesholm, Palle Splid, Mindstrup, Palle Juhl, Laage, Peder Skram, Alsted, Johan Brockenhus, Lerbæk, Herredsfogdernø for Nørvang og Tørrild Herreder, Jøren Mikkelsen og Las Eysen samt Skriveren Peder Jensen i Kjærbølling.

Man vil heraf se, at Jelling Kirke har været Herredskirke. Desværre brændte den 1679, og Restaurationen kom til at bære Præg af, at den foregik i den fattige Tid efter Svenskekrigene.

Den ene Kirkeklokke — den mindste — bar en Inskription, der lød saaledes:

Gloria in excelsis Deo!
 Christianus 5tus restauravit
 M. Schram legavit,
 Incendium deformavit
 Rudolf Melchior reformavit,
 Mag. Gonsager Præpos. et Pastor Commendicavit 1692.

Som Forklaring til Magister Gonsagers Vers kan tjene følgende:

Kristian den Femte besaa Kirkens Ruiner kort efter Branden. Han selv skænkede 300 Rdl. til dens Genopbygning, hans Ministre 265 Rdl. Maren Skram til Faarup, som lod Kirken hvælve 1620, maa have stiftet et Legat til Kirkens Vedligeholdelse. Disse Penge er aabenbart ogsaa blevet brugt til Restaurationen. Bygmesterens Navn var Rudolf Melchior.

Uden om Landsbyen laa Byjorden. Vedføjede Kort er tegnet af Ingeniør Holger Bruun, København, efter det gamle Jelling Bykort, som opbevares hos Gaardejer Steffen Ravn. Listen over Marknavnene er udarbejdet efter Markbogen i Matrikelsarkivet. Under Forberedelserne til Matrikuleringen 1688 blev al Jord

Billede fra Jelling 1643 (Worms Monumenta Danica).

A: Kirken. B: Den store Runesten. C: Den nordre Høj. D: Dammen. E: Den søndre Høj.

i Danmark opmaalt og beskrevet. Dette skete for Jelling Sogns Vedkommende 1683.

Mange af Marknavnene 1683 findes paa Bykortet, som er tegnet 1781 af Landinspektør Bie. De øvrige kan stedfæstes ved Hjælp af Markbogen, der angiver de forskellige Agres Beliggenhed i Forhold til andre, som før er nævnt.

Fald er Betegnelse for et Jordstykke, en *Blok* er en lille Ager. Navnet *Klæp* bruges i jyske Marknavne hyppigst i Betydningen: »lille Jordstykke af uregelmæssig Form«. Almindeligt er »Klæpstykke(r)«, muligvis Betegnelse for de smaa Stykker Jord, som blev tilovers ved Rebningen, og som derfor fik en noget uregelmæssig Form (»Klump«). Iøvrigt findes det baade i Jysk, Bornholmsk, Norsk og Svensk i Bet. »Klump« el. »Klods«. (Sml. Klampe, Klimp, Klæppert).

Enkelte af Marknavnene peger tilbage mod Oldtiden.

Cand. mag. Svend Aakjær har i en endnu utrykt Afhandling om Stednavne søgt at vise, at Navnene Skindbjerg, Stenbro Sig, Sødmosé og Hugkier, som findes ved flere gamle Landsbyer, vidner om hedensk Gudsdyrkelse.

Saaledes maa Skindbjerg utvivlsomt flere Steder betragtes som hedensk Helliggods og indeholder mulig et med Ordet *Skin* beslægtet Led, maaske et Tilnavn til et af Himmellegerne.

Det berømteste Skindbjerg er den Bakke, der laa ved Siden af Vognbjerg i Dejbjerg Sogn, og hvorved man fandt den berømte hellige Solvogn fra Dejbjerg (Dødbjerg). Sol og Vogn har her sat sig Minder i Skinbjerg og Vognbjerg.

Tæt ved den store Begravelsesplads fra Broncealderen, Mangehøje, ligger Sødmosé (Sød — af »sauð« = Offerdyr?), som utvivlsomt er en gammel Offermose.

Endvidere har Svend Aakjær i sin Afhandling formodet, at Navnet *Stenbro Sig* ligeledes er et gammelt Offernavn, idet øjensynlig »Stenbroen« har været en Offerplads, en Slags Bord for dem, der holdt »Gilde« (Gilde betyder egentlig Offermaaltid) i fri Luft og spiste Offerdyrenes Kød.

Muligt er Hugkier egentlig Hovkjær, af Hov, »Tempel«.

Marknavnene fortæller os altsaa, at der i Jelling har været et hedensk »Gildestævne«.

I denne Forbindelse kan anføres følgende fra Præstebindberetningen 1649: »Kirkejord haver Præsten 4 Agre liggende paa Kollerup Mark, hvoraf han giver aarlig 1½ Td. Havre. Nok et Stykke Kirkeskov i Jelling Mark giver 3 Læs Enghø, hvoraf Præsten giver til Kirken Penge 12 Skilling«.¹)

Disse Tofter har sikkert ligesom mange lignende i andre Byer allerede i hedensk Tid været Helliggods.

Efter Markbogen at dømme har Jelling Byjord 1683 været delt i 10 Indtægter (se Navnelisten). En Indberetning 1775²) af Provst Wedell, Jelling, viser, at der hundrede Aar senere var 11 Indtægter med følgende Navne: 1) Syndermarken, 2) Bredager Indtægt, 3) Skindbjerg I., 4) Kaarshøj I., 5) Galliehøj I., 6) Stakkelsbjerg I., 7) Westerdams I., 8) Stiuffls Huls I., 9) Stidams I., 10) Mange Høje I., 11) Lureby Dals I.

Som Eksempel paa, hvor spredt de til en Gaard hørende Agre dengang laa, kan nævnes, at Præstegaarden i Stakkelsbjerg Indtægt havde 3 Agre norden for Kiddevej til Skindsieg, 1 Skindsieg Ager, 1 bred Stykke ved Renden til Stoksbro, 1 stor Galliehøj Ager, 1 mindre dito, 1 Møgelrose Ager, 1 liden Stykke i den vestre af samme til dito Mose, 1 Kreyer Ager, 1 Stykke Jord, kaldet Kulen.

¹) En Del af Engen Gresdal hørte med til Kirkeskoven. — ²) Liber daticus i Viborg Landsarkiv.

I hver af de andre Indtægter havde Præstegaarden et tilsvarende Antal Agre liggende. Man kan forstaa, at megen Tid gik til Spilde, naar Plove, Harver og andre Redskaber skulde køres fra Sted til Sted.

Hver Indtægt var delt i mange Agre. Man havde ikke Navne til dem allesammen. I Markbogen betegnes f. Eks. et Markstykke i Sandager Indtægt som »de Aggre, der ligger nordvest for Ørn Kullerne« (se i Navnelisten Nr. 3, 6, 8, 16, 18 o. s. v.).

Agrene inden for hver Indtægt var ofte fordelt saadan, at der til hver Gaard kom til at høre: nogle med god Jord, nogle med daarlig Jord, nogle, der laa lavt, nogle, der laa højt o. s. v.

Jorden dyrkedes i Fællesskab, saa Bønderne var afhængige af hinanden. Naar en Mand mente, at hans Rugager paa Tornsagre skulde høstes, maatte Oldermanden først ud for at se, om hele Rugmarken var tjenlig. Syntes han det, kunde der kaldes sammen til Bystævne, saa man kunde vedtage, hvornaar Tornsagre skulde høstes.

I flere Aar efter, at Jelling Bymænd 1743 havde købt deres Gaarde til Selvejendom, vedblev de at dyrke Jorden i Fællesskab. Først 1781 blev den skiftet ud.

Skoven blev dog først udskiftet 1822.¹⁾ Den brugtes i 1775 til Græsning for Byens Kvæg. Men hundrede Aar før kunde dette ifølge Markbogen ikke lade sig gøre. Der staar saaledes: »Andlangende Skouffuen da findis den saaledis at verre eftergrued, at ingen Krætter kan greßis der udj. Bymendene og bereter aldrig i deris Tid nogen Høfueder ennten Bæster eller Krætter Greßning der udj at hafue haftt, menß findis Gierßell noch og innngen Stafvere Hug vden Riißbögge schulle tagis.

¹⁾ Engene blev udskiftede 1798. Navnene paa Skifterne var følgende: Hommelgaard, Jelling Møllested, Hæstomhoed, Trangkier, Slætteskifter, Thueskifter, Skidenskifter og Fælleskiærene. — Trangkier kaldes nu Tranekjær.

Schoufuen eragtis, som er Kgl. May^{ts}, naar fuld Olden finndis at kand fæde Suin — 12 Tall [72 Svin].

Fædriffterne andgaaende kand greßis till huer Gaard — 13 Høfueder.

Der finndis 1 Skifft sønden ved Schoufuen till Tyrning, huor paa siunesz at kunde tyrris till huer hell Gaard — 2 Heste.«

— — —

Navnet Galliehøj eller Galgehøj 1 Kilometer vest for Jelling minder om, at Jelling har været Syssel- og Herredsby og viser, hvor Retterstedet har været. Selve Tingstedets Plads kan ikke nu paavises. Men det har sandsynligvis ligget faa Meter vest for Gallehøj ude i Heden. Herude gjorde man ikke Fortræd paa tilsaacet Jord, herude krydsedes Alfarvejene. Fra alle Sider af Herredet peger de ældste Veje ind mod Jelling Hede. Hertil kunde man komme med Ribervejen fra Randbøl, Nørup, Kollerup og Vindelev, med Viborgvejen fra Bredsten og Skibet.

Tingstedet var et fredhelligt Sted. En Brøde, som blev begaaet der, straffedes meget strengt. Her er det maaske, Frode Fredegods Ring har ligget. Den laa jo i flere Aar i Fred paa Jelling Hede ved Alfarvej — hvis man ellers tør tro Sagnet.

I Valdemar Sejrs Tid bestod Jelling Syssel af Vangs Herred og Jalyng Herred. Ret tidligt skete en Omordning i Sysselet, idet Vangs Herred deltes i Nørre Vang og Sønder Vang. 1323 nævnes Nørvang Herred. Ved samme Lejlighed er maaske Jelling Herred blevet til Tørrild Herred. I al Fald blev Herredstinget en Tid holdt i Tørrild. Som tidligere kom det til at ligge ude i Heden ved Kæmpehøje¹⁾ og ved Alfarvej (Ribervejen). I Tørrild var der 1638 kun een Gaard (nu

¹⁾ Tørrild betyder efter flere Forskeres Mening »Tors Høje«.

Matrikelsnummer 2 a). Man fortæller i Tørrild, at Herredsfogden boede paa den. Dette er dog ikke rigtigt. Herredsfogden boede i Jelling. Men det er muligt, at Tinget i daarligt Vejr blev holdt inde i denne Gaard.

1387 nævnes Tørrild Herred, men i dets Segl havde det 1535 stadig Jelling Kirke og Højene.

1580 var Herredstinget atter blevet flyttet, vistnok paa Foranledning af nogle Herredsmænd i Bredsten, Nørup og Randbøl¹⁾. Men de menige Sognemænd og nogle af Adelen i Hover, Jelling, Kollerup, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet klagede nu til Kongen over, at Tingstedet var kommet til at ligge saa ubelejligt, at mange paa Grund af Aær og andet maatte rejse snart en haly, snart en hel Mils Omvej. Kongen befalede derfor, at Lensmanden paa Koldinghus skulde undersøge Sagen. Hvis nogle af Herredsmændene ikke ønskede Tingstedet paa den gamle Plads, maatte Lensmanden i Forening med Herredsfogden og 24 af de bedste Herredsmænd udse et nyt og for alle belejligt Sted.

Resultatet af Striden blev, at Tingstedet alligevel blev flyttet fra Tørrild. I Præsteindberetningen fra Bredsten Sogn 1638 ser man, at Herredstinget holdes paa Balle Mark. Herredets Rettersted blev naturligtvis ogsaa flyttet. En Vej vest for Balle By kaldes endnu Gallevej. For Enden af den ligger en Høj, som utvivlsomt er Galgehøjen. I Nærheden, paa Balle Marks højeste Sted, ligger to lyngbegroede Kæmpehøje. Mellem disse har efter Traditionen Tingstedet været.

Fra ca. 1550 blev det Regel, at Birkefogden i Jelling ogsaa skulde være Herredsfoged over Tørrild. Paa Fogedgaarden ved Tyras Høj boede saaledes 1572 Las Morthensen, 1593 Lauritz Andersen, 1610 Christen Andersen, 1630 Søren Lassen og 1660 Oluf Thomsen.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

— 1687 sammenlægges imidlertid Nørvang og Tørrild Herreder samt Jelling Birk, og Jelling ophører med at være Fogedby.

Fogedgaarden var den næststørste Gaard i Jelling. Maaske var den oprindelig den største. Det var i al Fald særlig efter Høvdingsborgs Opførelse 1586, at Præstegaardens Arealer udvidedes saa stærkt, at den kom op paa 8 Tdr. Hartkorn.

Bykortet 1781 viser, at der til Fogedgaarden hørte et stort Kompleks af Bygninger. 1718 boede der tre Familier i den.

Svend Aagesen skriver 1185, at Gorm og Tyra blev begravet »i tvende ligelige Tvillinghøje, nær Kongsgaarden i Jelling«.

Alt dette tyder paa, at man paa Fogedgaardens Plads maa søge Stedet, hvor den gamle Kongsgaard laa. Den brændte vistnok 1135 under Striden mellem Harald Kesja og Erik Emune.

Den store Gaard, som man paa Billedet fra 1643 ser bag Kirken, er Fogedgaarden.¹⁾

3. Præstegaarden og dens Annexgaarde.

Kilderne til denne Skildring er fire Præsteindberetninger, Hr. Jørgen Pedersens 1649, Magister Gonsagers 1690 og Provst Wedells 1755 og 1766.²⁾ De tre første findes i Viborg Landsarkiv, den sidste paa Universitetsbiblioteket.

Præstegaarden bestod før 1700 af flere Træhuse, som laa ret spredt. Der var to Stuehuse, det ene paa 20, det andet paa 7 Fag. Pladsen mellem dem kaldtes

¹⁾ Billedet fremkom i *Worms Monumenta Danica* (trykt 1643). Kansler Christian Friis skal have ladet udføre Fortegningen til det. Sammenlign det med det rantzauske Kobberstik, gengivet i V. A. Aa. 1913 (Hans Kjær: Kongehøjene i Jelling, Side 130). — ²⁾ Jørgen Pedersen var Præst i Jelling fra 1628—1666, Gonsager fra 1668—1703, Wedell fra 1750—82.

Borgegaard. Det største af dem havde afløst »Høvdingborg«, som brændte 3. April 1673. Det mindste af dem blev bygget efter Branden 1. Juli 1679, da Lynilden ødelagde Jelling Kirke og den halve Jelling By. I Præstegaarden brændte et 13 Fag Stuehus og 2 andre smaa Huse.

Magister Laurids Gonsager var Præst i Jelling under begge Brande og led, navnlig første Gang, et stort Tab. Af Gonsagers Indberetning 1690 fremgaar det, at det egentlig var hans Formand, den gamle Hr. Jørgen Pedersen, som var Skyld i dette Tab. Til Erindring herom og til Eftertanke for Efterkommere i Kaldet lod Gonsager over et Vindue paa den nordre Side af Storstuen udhugge følgende latinske Inskription:

*Sic vos non vobis
Ignificastis Avi!
Aed*

Inskriptionen er aabenbart en Imitation af Virgils bekendte Vers over Kejser Augustus' Dør.¹⁾

Ilden gjorde ofte forfærdelige Ulykker, naar den kom op i den Tids Bygninger og Landsbyer. Man var derfor bange for Ilden, og det hørte i mange Hjem med til den daglige Bøn, at Gud dem vilde beskærme for Ildsvaade.

I Landstingsmand Ejsings Gaard i Jelling findes følgende Indskrift udskaaret i en Egeplanke:

O fader dv vor sønd forlad,
at det os icke mere skader,

¹⁾ Paa Augustus' Dør stod: »Sic vos non vobis« (o: »Saaledes har I arbejdet, men ikke for eder selv«. — Sml. Journalistforeningens Motto: »Sic nos non nobis«. (Se Arlaud: Bevingede Ord.) Gonsagers Inskription kan oversættes saaledes: »Saaledes har I, Forfædre, } lavet Ildebrand } ikke for eder«. Jørgen Pedersen lavede ikke Ildebranden } for sig selv«, o: han led ikke selv noget Tab ved den, det gjorde derimod Gonsager. Den nye Præstegaardsbygning blev især til Gavn for Efterfølgerne i Embedet, mens Gonsager mest havde Besværet og Bekostningen med Opførelsen.

bevar vor hvs fra ildebraad
og denvm, som os hader,
thi dv alene rader.

Anno 1731

Præstegaardens Udbygninger bestod af 4 Huse: Stald til Kongens Heste, 11 Fag, Øksne- og Hestestald, 28 Fag, Kornlade, 20 Fag, og Nød- eller Kohus, 12 Fag.

Paa den vestre Toft ud til Gaden laa to smaa Beboelseshuse, som ejedes af Præsten. Magister Gonsager havde bygget dem med det Formaal engang at bebo dem i sin Alderdom. Ogsaa her fandtes et Vidnesbyrd om hans Lyst og Evne til at opsætte en Inskription. Over et Vindue stod:

Securitati, secessui, senectuti
Suis Sumptibus struxit M. Aur. G. 1682.

Over Præstegaardens Bryggersdør stod: L. G. M. S., paa en Liste i Køkkenet: Forrige Huses AFBREND 3. April 1673.¹⁾

Abildhaven laa øst for Gaarden og sluttede tæt op til Michel Pedersens Huse. Toften var meget stor og strakte sig halvvejs til Skoven. Gonsager omplantede den med Æsketræer, hvoraf en Del staar endnu. Provst Wedell skriver 1755 saaledes om Toften: »Den store Toft er en ypperlig Ejendom baade til Korn og Græs. Da jeg bygte den store Lade, fik jeg det saa dannet, at Vandet fra Møddingfloden løber igennem Porten udi den«.

Vest for Gaarden fandtes 1690 en lille Toft med en Fiskedam i. Paa denne Toft er Seminariet siden blevet bygget. Fiskedammen kaldes nu »Seminariedammen«.

Dr. O. Nielsen mente, at ogsaa »Smededammen« var

¹⁾ Laurids Gonsagers Hustru hed Maren Svane. — De to Linier over Vinduet kan oversættes saaledes: »(Magister Laurids Gonsager) har bygget paa egen Bekostning, for (sin) Tryghed, for (sin) Ensomhed og for (sin) Alderdom.«

en gammel Fiskedam. Af den Side 129 citerede Kontrakt fremgaar det, at den 1666 kaldtes »Skiddendammen«. Men naar de to Damme allerede i det syttende Aarhundrede havde forskellige Benævnelser, er de antagelig ogsaa af forskellig Oprindelse. Smededammen er Byens gamle Gadekær. Men dens usædvanlige Størrelse kunde nok lede Tanken hen paa, om ikke en Del af Materialet til Højene, f. Eks. Lerlaget over Gravkammeret, er taget af den.

Præstegaarden regnedes for at være lige saa god som $1\frac{1}{2}$ Gaard. Der kunde saas $5\frac{1}{2}$ Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 24 Tdr. Havre. Høavlen ansloges 1662 (Matriklen) til 30 Læs.

Fogedgaarden var en Helgaard. Udsæden var ca. 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 16 Tdr. Havre. Høavl: 20 Læs.

De andre Gaarde var Halvgaarde, hvis Udsæd gennemsnitlig var 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 8 Tdr. Havre. Høavlen ca. 10 Læs.

Magister Gonsager giver følgende Oplysninger om Præstegaardsjorderne:

»Anlangende tilliggende Marker og Agre, da saasom Jelling bestaar af 11 Gaarde, saa er der til Præstegaarden ogsaa hver ellefte Ager og Eng, en Ager undtagen blandt Tornsagre og een paa Skindbjerg, som er bortskiftede af mine Formænd, hvorfor Præstegaarden har Vederlag i den søndre Toft. For den Ager, som fattes ved Sædmøse, har Præstegaarden Fornøjelse ved Bagisbjerg nordvest for Kollerup Vej.«

Til Præstegaarden hørte »videre end til de andre« en Ager sydvest for Byen paa Mager Agre, een ved Bagisbjerg, som ingen af Bymændene ved Landmaalingen begærede eller vedkendte sig, og een lige norden for Byen med Sorthøj beliggende midt paa.

Angaaende Præstens Indtægter fortæller Gonsager

videre: »Korntiende af begge Sogne tages altid paa Kjærven forud og hjemføres til Præsten, er derfor eftersom Gud giver Vækst, kan eragtes for en 10 à 12 Tdr. Rug, 6 à 8 Tdr. Byg og 20 à 24 Tdr. Havre. — Kvægtiende: 2 à 3 Kalve, 12 à 16 Lam, 4 Grise og 2 à 3 Rigsdaler Følpenge«.

Højtidsfrene Jule-, Paaske- og Pinsedag 1649 16, 12 og 10 Daler, men 1690 10—12 Daler hver Højtid.

Hver Sommer ydedes in natura Ost eller Mælk til Præsten. Dette Offer kaldtes St. Hansrente. — »St. Hansrente gives af hver Bondekone, enten en Ost eller i de store Byer et Maal Mælk, og hver Gaardmand ager 4 Læs Tørv hjem for Præsten«. — — — »Fri Ildebrand har vi hidtil nydt af Skoven og Moserne, saa og Olden vor ellefte Part fri, naar der bliver noget i Jelling Skov, endog samme Frihed disputeres af Jægermesteren«.

Præsten i Jelling havde særlige Indtægter paa Grund af hans Pligt til at modtage de kongelige, saaledes havde han faaet Kongens Kvægtiende af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet Sogne. Herom skriver Gonsager: »Men i Skibet Sogn tilegner Præsten sig Kvægtienden paa den søndre Side af Aaen, og jeg har hidindtil alene faaet den her under Bjærgene paa denne Side«. ¹⁾

Ifølge Kongebrevet af ¹⁵/₉ 1587 fik Hr. Anders Nielsen i Jelling Ret til Kongens Korntiende af Gjellerup Sogn i Hammerum Herred. Af dette Brev havde Mag. Gonsager 1690 en Afskrift, paa hvilken Hr. Jørgen Pedersen havde tilføjet, at Præsterne i mange Aar havde nydt denne Korntiende, men Bevillingen var ikke blevet overført paa Efterfølgerne.

¹⁾ Skibetpræstens »Tilegnelse« vinder aabenbart Hævd, for 1766 anfører Provst Wedell blot, at han har Ret til Tienden af »den Del af Skibet Sogn, som ligger norden Aaen«.

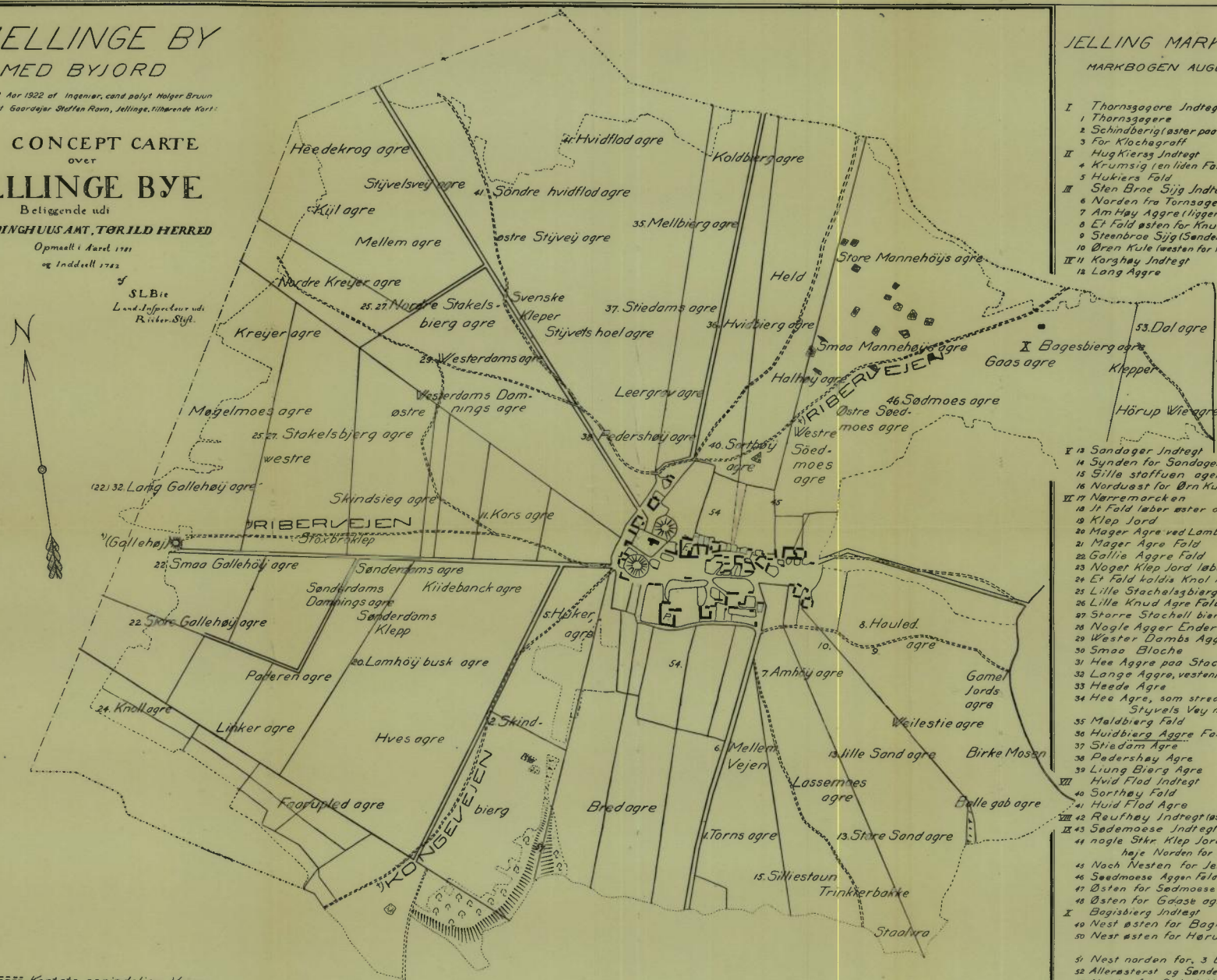
JELLINGE BY MED BYJORD

tegnet Aar 1922 af Ingeniør, cand. polyt. Holger Bruun
efter af Gaard ejer Steffen Rom, Jellinge, tilhørende Kort:

CONCEPT CARTE OVERT JELLINGE BYE

Beliggende udi
COLDINGHUS AMT, TØRILD HERRED
Opmaalt i Aarene 1721
og Indteelt 1723

SLBie
Land-Inspecteur udi
Riiber-Stift.

----- Kortets oprindelige Veje.
== senere indtegnede Veje.

F-Fogedgaard, P-Præstegaard

* Navnene Gallehøj, Kongerejen, Ribersvejen, Bagstaverne Fog P. samt Tallene, der henviser til Markbogens Navne, findes ikke paa Originalkortet.

JELLING MARKNAVNE MARKBOGEN AUGUST 1683:

- I Thornsgogere Indtegt
 - 1 Thornsgogere
 - 2 Schindberg (øster paa Prestens Thoff)
 - 3 For Kloeschgruff
- II Hug Kirsg Indtegt
 - 4 Krumsig (en liden Fald)
 - 5 Hukiers Fald
- III Sten Broe Sijg Indtegt
 - 6 Norden fra Tornsager
 - 7 Am Høj Aggre (ligger sønden Byen)
 - 8 Et Fald østen for Knud Joensens Tøff
 - 9 Steenbroe Sijg (Sanden for forskrefne)
 - 10 Øren Kule (vesten for forskrefne)
- IIII Korghøj Indtegt
 - 11 Lang Aggre
- V Bagisbjerg agre
 - 12 Dal agre
 - 13 Kreyer
 - 14 Hørup Viesagre
- VI Sandager Indtegt
 - 15 Synden for Sandagere
 - 16 Gille stoffuen agere
 - 17 Nordøst for Ørn Kullerne
- VII Næremarcken
 - 18 Et fald læber øster och Vester
 - 19 Klep Jord
 - 20 Mager Agre ved Lamb Hauue Buscher
 - 21 Mager Agre fald
 - 22 Galle Agre fald
 - 23 Nøget Klep jord læber ø och v
 - 24 Et fald kaldis Knal Agre
 - 25 Lille Stachelsg bjerg Agre fald
 - 26 Lille Knud Agre fald
 - 27 Storre Stachel bjerg
 - 28 Nogle Agger Ender ved Vester Dam
 - 29 Wester Dams Aggre
 - 30 Smaa Bloche
 - 31 Hee Agre paa Stachelsg Bjerg
 - 32 Lange Aggre, vesten Stachelsg bjerg
 - 33 Heede Agre
 - 34 Hee Agre, som strecher sig till Stijvels Vei med Enderne
 - 35 Mølbjerg fald
 - 36 Hvidbjerg Aggre fald
 - 37 Stiedam Agre
 - 38 Pedershøj Agre
 - 39 Liung Bjerg Agre
- VIII Hvid Flod Indtegt
 - 40 Sørbøje fald
 - 41 Hvid flod Agre
- IX Bagisbjerg Indtegt
 - 42 Rauffhøj Indtegt (østen for Hyum Vej)
 - 43 Sødmoese Indtegt
 - 44 nogle Stkr. Klep jord ved Møgeheje Norden for Kallerup Vej
 - 45 Nach Nesten for Jens Knudens Tøff
 - 46 Sødmoese Agger fald
 - 47 Østen for Sødmoese Agere
 - 48 Østen for Gaas agre
- X Bagisbjerg Indtegt
 - 49 Nest østen for Bagisbjerg fald
 - 50 Nest østen for Hørup Vej nogle Blocher
 - 51 Nest østen for, 3 Blocher
 - 52 Allerasterst og Sønderst Liis Høj
 - 53 Norden for Dybedahl Agre
 - 54 (Gaardens Tøff)
- XI Hømmelgaard - 36 Tranhjør - 37 En Engplads i Schaufuen, kaldis Græs Dahl - 38 Jelling Mølle Sred

Man vil efter foranstaaende se, at Præsterne for Jelling-Hover i det syttende Aarhundrede havde betydelige Indtægter, og Hr. Jørgen Pedersen kunde med Rette begynde sin Indberetning 1649 saaledes: »Denne Præstekald holdes for den bedste i Tørrild Herred«.

En Kontrakt, som blev oprettet 4. Juli 1666, da Hr. Søren Jørgensen skulde følge sin Fader, Hr. Jørgen Pedersen i Embedet, kan yderligere belyse den foregaaende Skildring af Præstegaarden og Præstekaldet i Jelling. Den skal derfor citeres i sin Helhed:

»Eftersom jeg ikke for min Alderdoms eller Skrøbeligheds Skyld endnu have Behov mit Kald at afstaa, saa gør jeg det dog for den Kærlighed og gode Behag, jeg har til min Søns Forfremmelse i min Velmagt. Saa ere vi da derom forligt som efterfølger: Skal jeg aarlig, saa længe Gud sparer mig med Livet, nyde og beholde Halvpart af al præstelig Indkomst af hvad Slags det være kan, enten i Tiende eller Offer eller i alle Accidentier.

Husværelserne belangende skal jeg og min Hustru begge vores Livstid have den Bulsehus¹⁾ norden i Gaarden, altsammen oven og nedan, intet deraf undtagen, og skal vi have Kvisten og den Loft derover, item Halvparten af Vognhuset til min egen Vogn, og skal jeg have Halvparten af Gæstestalden, den nordeste Part, og gøre Skillerum der, naar jeg vil, og Loftet der over til en Del af min Ildebrand. Nok Halvparten af Gafstien²⁾ forneden og alt foroven til mine Høns. — Gaardsrum da skal jeg have næst synden til Bulsen, begynde fra den syndre Hjørnestænge paa Gæstestalden saa langt øster paa, som Bulsen naar, og til den vester Ende af Gafstien saa bredt, som Gæstestalden er vid. — Vi skal nyde Bryggers og Baggers, naar vi

¹⁾ Altsaa af Træ. — ²⁾ Svinestien.

vil, og vare hverandre til 5 Dage tilforn, at vi hverandre ikke skal være til Forhindring, og skal Hr. Søren skaffe fri Ildebrand og Kulved, og vi lade Bryggekedel og Bryggekar til. Den gamle Oldemoders Stue maa vi bruge, naar Behov gøres, til Slakteri og Brændevin at brænde. Ringkammeret skulle vi have Halvparten af, og enhver have Nøglen dertil. — Skal vi altid, Vinter og Sommer, have 4 Køer, som skal staa i Baas med hans egne de 4 bedste om Vinteren, hvilke vi selv skal forskaffe. — Skal Hr. Søren holde mig et Par Heste paa Rugfoder, Hø og Havrehakkelse og lade dem røgte med sine egne og græsse mig dem om Sommeren. Skal jeg aarlig have 10 Faar, som Hr. Søren skal lade fede og græsse med sine egne. — Nok skal jeg have den ny Abildgaard, vi selv have plantet, og gøre os den saa nyttig, som vi kan, og den sure Abildgaard i vor Kaalhave og omkring vort Hus, som det nu er afgærdet, og det Stykke Jord fra den nordeste Hjørnestolpe paa Ringkammeret og øster paa til de Piller, Hr. Søren har ladet sætte, og Siden langs til Skiddendammen.

Fri Ildebrand skal Hr. Søren forskaffe os af Skoven, tyve gode Læs Bøgebrænde, og skal min Dreng med mine Heste skaffe de ti Læs hjem, naar det er kløvet. Det vestre Fag i Klynehuset skal han fylde mig med gode Klyner; hvis mere behøves, skal jeg selv skaffe. Fire Svin skal vi have, som skal gaa om Vinteren i Gaarden med hans egne og om Sommeren til Græs. Hiordløn skal vi selv betale af Køer og Svin. Naar Olden bliver paa Skoven, skal jeg nyde paa Præstegaardens Part den tredie Part.

Efterdi jeg nu afstaar Avlingen, baade Præstegaardens og den halve Gaards, jeg har Kongebrev paa, til Hr. Søren, da skal han deraf udrede alle Skatter

og Tyngge, som derpaa kommer, ingen undtagen, uden af præstelig Tiende, som jeg tager Halvparten af, hvoraf jeg og Halvpart skal udrede. — Item skal han holde al Gaardens Bygning ved Magt, baade mine og de andre hans egne. — Kirketiende og Kirkejorden baade her i Sognet og i Kollerup Sogn vil jeg selv betale Grøden af og gøre mig det saa nyttigt, som jeg kan, efterdi det ikke Fæstegaarden vedkommer, og jeg selv betaler deraf til Kirken. Item de fire Kvægtiender, jeg har forhvervet Kongebrev paa, skal jeg ogsaa selv nyde. Dersom Gud kalder mig fra min Hustru, vil hun lade sig ved den halve Part benøje af det, som vi nu begge nyde.

Jelling, den 4. Juli 1666.

*Jørgen Pedersen.*¹⁾

Præsten i Jelling havde en Annexpræstegaard i Rugballe. Landgilden af denne Gaard var 1690 5 Skp. Rug, 6 Skp. Byg og 10 Skp. Havre, $\frac{1}{2}$ Staldokse, $\frac{1}{2}$ Brendsvin, $\frac{1}{2}$ Lam, $\frac{1}{2}$ Gaas, 1 Høne og 2 Rdl. i Arbejdspenge. Den var takseret til 4 Tdr. 4 Skp. Hartkorn.

Oprindeligt laa Præstens Annexgaard i Hover. I det følgende skal jeg søge at give en samlet Fremstilling af disse Gaardes Historie.

I den katolske Tid skete det ofte, at rige Mennesker testamenterede Jordégods til Kirker eller Klostre. Til Gengæld skulde der læses Sjælemesser for dem hvert Aar paa deres Dødsdag — eller oftere. Man troede saa, at Gud snart vilde fri deres Sjæle ud af Skærsildens Pine.

En Datter af Fru Ingeborg Stangebierg til Lerbæk gav ca. 1500 en Gaard i Rugballe til Hover Kirke

¹⁾ Dokumentet findes i Afskrift i O. Niensens efterladte Samlinger i Stednavneudvalget. — De største Udgifter, som hvilede paa Præstegaarden, var ofte Pensionen til Formandens Enke, som 1766 er opgjort til 5 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre, $2\frac{1}{2}$ Pd. Ost og 21 Rdl. i Penge.

mod en Ugedagsmesse for hendes og hendes Forældres Sjæle.

Kort efter vandt Luthers Tanker Udbredelse i Danmark. 1532 kaldede Frederik I Hr. Jens Nielszenn til Præst for Jelling og Hover uden først at spørge Bispen. I Kaldsbrevet paalægges det den ny Præst at prædike Guds Ord rent og evangelisk, og det forbydes ham at befatte sig med »ukristelige Ceremonier«. 1534 hyldes Kong Kristian III i Nørrejyland, og de følgende Aar indføres Reformationen. — Til »ukristelige Ceremonier« hørte ogsaa Sjælemesser.

Hvordan saa med Gaarden i Rugballe? Kunde Præsten beholde den?

Hr. Johan Brockenhuus til Lerbæk var venlig sindet mod Præsten og vilde ikke tage Landgilden fra ham, selv om han med Føje kunde have hævdet, at den fra nu af burde tilfalde Kirken.

Johan Brockenhuus lod Sognemændene vidne i Sagen i Hover Kirke 1535, og de sagde, at de havde hørt baade Hr. Jens Gjødsen, Hr. Jens Bredal og deres Efterfølgere bede for Fru Ingeborg Stangebjergs Datters og hendes Forældres Sjæle.

Til Stede var foruden Herremanden hans Slægtning, Hr. Jacob Breide, og de dømte da, at vel skulde Gaarden atter høre til Lerbæk, men Præsten maatte vedblivende nyde Landgilden.¹⁾

De følgende Ejere af Lerbæk var dog utilfredse med denne Afgørelse. De fandt, at Præsterne ikke burde nyde Indtægter, der var Løn for katolske Kirketjenester.

Kield Brockenhuus søgte derfor som Kirkeværge Landgilden flyttet fra Præsten til Kirken.

¹⁾ Provst Wedell skriver 1766 om denne Sag, at Lerbæk ogsaa før 1535 ejede Gaarden i Rugballe, og at det blot var dens Landgilde, Præsten havde faaet. — I Gonsagers Indberetning staar imidlertid, at Fru Stangebjergs Datter gav en Gaard i Rugballe til Hover Kirke. Det vilde ogsaa være mærkeligt, om Johan Brockenhuus vilde foranledige et Vidne optaget i denne Sag udelukkende for Præstens Skyld.

Den 19. December 1610 blev der af Riber Capitel, Amtmand og samtlige Kanniker afsagt Dom i Sagen. Men Herremanden opnaaede intet. Under Henviisning til Vidnet 1535 blev det slaaget fast, at Landgilden hørte til Præsten.

Tyve Aar senere var der atter en Johan Brockenhuus paa Leerbæk. Han havde store Planer for. Den halve Hover By vilde han lægge ind under sin Gaard. Og han naaede det. Præstens Annexgaard, som dengang laa i Hover, vilde han ogsaa have fat paa.

11. Januar 1634 mageskiftede han den derfor med Gaarden i Rugballe, som derefter skulde være Annexgaard.

Men denne Handel var Hr. Jørgen Pedersen i Jelling ilde tilfreds med. Dels havde han i Forvejen Ret til Landgilden, dels var Gaarden i Rugballe daarligere end den i Hover.

Og Hr. Jørgen vilde ikke uden videre finde sig i økonomiske Forurettelser. Han klagede til Kongen. I Brev af 14. April 1636 skriver Kristian den Fjerde til Lensmanden om Sagen. Han indrømmer, at han af Hr. Johan Brockenhuus har faaet et Vederlag, »dog udi Smør-Landgilde,« fordi der var Forskel paa de to Gaarde.

»Vi have derfor,« skriver Kongen, »udlagt til Hr. Jørgen saa mange Skæpper Korn aarlig Afgift af det, Jelling Bymænd yde af en øde Jord, kaldet Stiuuffsmark¹⁾, som den Gaards Landgilde, han tilkommer i Rouballe, er ringere end den, han miste i Hoffve.«

Denne Afgift blev sat til 20 Skæpper hart Korn,

¹⁾ Det har ikke været mig muligt at faa konstateret, hvor Stiuuffsmark ligger. Wedell gør opmærksom paa, at den ikke maa forveksles med Styvels Mark. Han mener, at Stiuuffsmark i ældre Tider har været bebygget, men Husene siden afbrudte. — Jeg formoder, Stiuuffsmark maa søges i Nærheden af Haughus. Paa denne Gaards Plads laa før 1750 en lille Gaard, som hed Tøshauge. I dette Navn synes at ligge et Minde om en fordums By. — Stiuuffsmark var øde allerede 1572.

som skulde svares skiftevis hvert andet Aar med 1 Skp. Byg og 1 Skp. Rug af hver halve Gaard i Jelling.

Af Annexgaarden i Hover havde Præsten haft baade Konge-, Kirke- og Præstetienden. Da den ny Annexgaard var mindre end den gamle, maatte Præsten ogsaa paa dette Omraade lide Tab. Kongen bestemte derfor, at Præsten ligesom hidtil skulde nyde alle tre Parter Tiende af Gaarden i Hover, medens Tienden af Annexgaarden skulde treskiftes mellem Kongen, Kirken og Præsten.

1765 vilde Ejeren af Lerbæk, Hr. Nellemann, udskifte Hover Bys Fællesjord, saa Gaardene blev lige store. Men derimod gjorde Præsten, Hr. Wedel, Indsigelse. Annexgaarden vilde tabe ved denne Nivellerings, og Præsten, som jo havde Ret til alle tre Parter Tiende af Gaarden, vilde gaa ned i Indtægt. Hr. Nellemann gav saa Præsten i Erstatning Tienden fra Holms Mølle.

Den tidligere Annexgaard i Hover har Matrikelnummer 2 og ejes nu af Peder Hansen. For 40 Aar siden kaldte de gamle den endnu Annexgaard. Der har været handlet meget med den, og det kommer maaske af, at der stadig hviler tredobbelt Præstetiende paa den. — 1636 beboedes den af Niels Bjørnsen, 1690 af Peder Jenssen og 1766 af Chr. Henriksen.

Annexgaarden i Rugballe beskrives i 1690 saaledes: »Salshuset 12 Fag, østen i Gaarden Ladehus 8 Fag, Fæhus vesten i Gaarden 10 Fag. Til samme Gaard er en liden forhuggen Egeskov. I Ager og Eng hører til Gaarden Sjetteparten.« — Den beboedes ca. 1500 af Michel Lassen, 1636 af Peder Albrektsen, 1690 af to Mænd Jørgen Pedersen og Chr. Jensen.

5. Juli 1790 søgte Sognepræsten i Jelling, Kay Stallknecht, om at maatte sælge Annexpræstegaarden i Rug-

balle til den daværende Fæster, Rasmus Brøgger, der havde erklæret, at han vilde give 450 Rdlr. for den. Afgiften paa Gaarden, 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg, 20 Skp. Havre og 6 Rdl. i Arbejdspenge, kunde ialt anslaaes til 16 Rdl., og Renten af 450 Rdl. kunde jo blive noget mere.

Præsten ønskede iøvrigt at sælge, fordi Fæsterne ofte havde leveret ringe og urent Korn. Renten af de 450 Rdl. vilde være en sikker Indtægt.

Efter Indstilling af Kancelliet resolverede Kongen 15. Okt., at Gaarden maatte sælges til Fæsteren. Den 22. Oktober gav Finanskassedirektionen sit Samtykke til, at Købesummen blev modtaget i den kgl. Kasse til Forrentning med 4 p. Ct. Den 5. November underrettede Kancelliet Stiftamtmanden om de trufne Afgørelser.

Der opstod dog nogen Vanskelighed, idet Rasmus Brøgger nu kun vilde give 400 Rdl.; men til sidst gik han dog ind paa at betale de 450 Rdl.

Ingen i Rugballe kender nu Navnet Annexgaard som Betegnelse for en af Gaardene der. Folketællingslisterne 1787 og 1801 viser, at Rasmus Jeremiassen i Rugballe havde en Datter, som hed Johanne, Kirkebogen bekræfter Formodningen om, at Rasmus Jeremiassen er den samme som Rasmus Brøgger¹⁾. Kirkebogen viser ogsaa, at Johanne Rasmusdatter 1819 bliver gift med Niels Pagh Pedersen, som derefter faar Gaarden,

Og endelig ser man i »Danske Gaarde«, at Matrikelsnummer 1 i Rugballe, som nu hedder »Cathrinelund« og ejes af Peter Buhl, 1830 ejedes af Niels Pagh Pedersen.

¹⁾ Rasmus Brøgger er Tipoldefader til Proprietær Skou, Refstrup, Gaardejer Niels Pagh, Hoven, og Fru Karen Ravn, Jelling.

»Cathrinelund« er altsaa den tidligere Annexpræstegaard.

Herremanden paa Lerbæk skulde aarlig svare 5 Tdr. Rug og 5 Tdr. Byg til Præsten, fordi der i sin Tid var blevet lagt nogle Gaarde ind under Lerbæk, hvorved Præstens Tiendeindtægt var blevet forringet.¹⁾

I Aaret 1750 nægtede imidlertid Clemen Marcussen til Lerbæk at svare Afgiften til Magister Moss' Dødsbo. Men Stiftsforvalteren, Proprietær Baag, krævede den betalt, hvorfor det kom til en Proces, som endte med, at Moss' Dødsbo fik sine Fordringer godtgjort.

Clemen Marcussen døde, inden Sagen blev afgjort. Hans Arvinger solgte Gaarden 1755 til Hr. Nellemann, men glemte(?) at omtale Hæftelsen med Kornet til Præsten.

Den 5. Maj 1760 blev Sagen afgjort ved en Sammenkomst paa Lerbæk. Til Stede var bl. a. Cancelliraad Marcussen paa Rask, Pastor Wedell i Jelling, Provsten og — naturligvis — Hr. Nellemann. Kornets Betaling blev stadfæstet for Fremtiden, og der blev opsat et Dokument herom, som alle de tilstedeværende underskrev.

Til Vin og Brød til Jelling Kirke betalte dennes Ejer hvert Aar til Præsten 5 Rdl. 4 Mk. 11 Sk.²⁾ Oprindelig svaredes til Vin og Brød 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg fra Faarupgaard af noget Kirkejord, som hørte til Gaardens Mark. Forandringen skete 1713 efter en Proces mellem Axel Bille, Faarupgaard, og Kirkeejeren, Hr. Morville, Brantbjerg.

Som nævnt Side 120 havde Præsten et Stykke Kirkeskov. Men da de Jelling Bymænd 1743 købte deres Gaarde til Selveje, solgte Kongen ogsaa Kirkeskoven til dem.

Præsten, Peter Henrik Moss, klager flere Gange til

¹⁾ Til Degnen skulde svares 1 Td. Rug og 1 Td. Byg. — ²⁾ Saaledes var Ordningen 1766.

Cancelliet over denne Uretfærdighed. Men Cancelliet svarer i Skrivelser af $^{30}/_7$ 1746 og $^{17}/_2$ 1748, at den omtalte Skov, 4 Skp. 3 Alb., er solgt til Jelling By-mænd. Han maa ordne sig i Mindelighed med sine Sognemænd. Cancelliet kan tage under Overvejelse at give ham en Tørvemose i Stedet for.

Præstegaarden havde dog stadig nogen Ret i Skoven, nemlig Græsningsret for Køerne. Indtil 1822 var Skoven nemlig fælles for Byens Kodrift. Nævnte Aar blev den udskiftet, og den daværende Præst, Ferslev, benyttede nu Lejligheden til at faa et Stykke med, idet han gjorde baade sine historiske og sine samtidige Rettigheder gældende.

De Præstegaardsbygninger, som Gonsager opførte efter de to Brande, stod til ca. 1752.

Pastor Wedell fulgte efter Peter Moss 1750. Da saa det ikke godt ud i Jelling Præstegaard. Af P. Eliasens »En Præstehistorie fra Jelling« (Vejle Amts Aarbøger 1912) faar man et levende Billede af Moss' Hustru, Marie Christensdatter: arrig, stridbar, løgnagtig og griset, som hun er. I Sandhed »et Huskors« for den skikkelige Magister Moss. Det har ikke været morsomt at flytte ind i Præstegaarden efter hende. I en Indberetning skildrer Pastor Wedell Forholdene ved hans Ankomst til Jelling.¹⁾

Han maatte i 6 Uger logere hos Sognefogden, Søren Smed²⁾, da han ikke kunde være i Præstegaarden for Urenlighed eller andet. Bjælkerne var hist og her afsavede, Bæslingerne til Kreaturerne og Stalderum til Hestene var borte, saa han maatte have sin Hest hos Sognefogden. Skorstenen i Storstuen var falden ned, Vinduerne var i Stykker o. s. v.

De Stakitter af Eg, som siden Høvdingsborgs Tid

¹⁾ Liber daticus i Viborg. — ²⁾ Gaardejerne Niels, Steffen, Søren og Hans Ravns Tiptipoldefader.

havde staaet i Borgegaarden og paa begge Sider af Gangen ned til Skiddendammen¹⁾, var nedrevet og opbrændt.²⁾

Wedell reparerede efter Evne; men en skønne Dag — i stille Vejr — faldt Halvdelen af den store Lade sammen — og siden den hele Vesterlænge. »Mine Sognefolk var mig behjælpelige, Tiderne var gode og Offeret rundeligt. Ellers havde det være mig umuligt at komme det igennem,« siger Wedell.

I den ny Præstegaardsbygning var Stuehuset 20 Fag, deri Kongestuen og Kongens Kammer, den nordre Længe med Port og Kongens Stald, 12 Fag, den vestre Længe med Tørvehus, Huggehus, Studehus, Karlekammer, Stald til 10 Heste i lige Linie, Lo, Plads til Vogne, 35 Fag, den store Lade sønden i Gaarden, 24 Fag. I den østre Længe var der Faarehus, Foderlo og Baase til 30 Høveder.

Det er denne Bygning, man ser paa Kortet over Jelling By med Byjord 1781.

4. Herregaarden.

I Sognets sydvestlige Udkant laa Herregaarden³⁾. Dens Navn var Faarupgaard. Særlig stor blev den aldrig. Trods stærk Udvidelseslyst hos flere af Ejerne blev den kun en ukomplet Sædegaard. Flere Gange forsøgte de at faa fat i Gaardene i Jelling. En enkelt Gang lykkedes det. Men det varede kun et Par Aar. Kronen havde forbeholdt sig Forkøbsret, og ved første Lejlighed gled de tilbage igen.

Den gamle Stavemaade af Navnet er Fordrup el. Forderup. Den stedlige Udtale er endnu »Forrup«.

¹⁾ Se Kontrakten Side 130: »de Piller, Hr. Søren har ladet sætte«. —

²⁾ Denne Skildring forklarer ogsaa, hvorfor Kirkebøgerne for Jelling-Hover kun findes fra 1750. — ³⁾ Se Side 99.

Endelsen rup, d. e. Torp el. Landsby, kunde tyde paa, at Gaarden er opstaaet af en Landsby. Der vilde ikke være noget mærkeligt heri. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede samlede Adelen ofte store Jordegodsder ved at købe og sammenlægge Bøndergods. Paa den Maade er f. Eks. baade Grundet og Brantbjerg blevet til, og saadan er ogsaa Hovedgaarden Faarup opstaaet. I Kronens Skøder ser man, at der før 1610 ofte handledes med Gaarde og Gadehuse i Landsbyen Faarup. En Mandtalsliste viser, at Kronen 1517 ejede 4 Gaarde i »Fordrup«.

Ogsaa dengang eksisterede Faarupgaard. Allerede 1436 var den en adelig Sædegaard. Men den var ikke meget større end de andre Gaarde i Landsbyen.

Smukt laa den imidlertid, omgivet af Vand paa tre Sider, paa en lille Tunge, som skød sig ud i Faarup Sø. Paa »Slotsbanken« har man fundet Murrester af denne gamle Gaard.

I Søen var der rigeligt med Brasen, Ørreder, Aborrer, Aal og Gedder. Ca. 1700 forsvandt imidlertid Gedderne. Provst Wedell fortæller herom: »En Stodder var ved Søen for at angle og havde fanget en Gedde, hvilken en anden, som havde Rettighed til Fiskeri i Søen, tog fra ham. Den fattige blev forstaaelig nok ilde til Mode herover og sagde: »Fra denne Dag skal der ingen Gedder faas mere af dette Vand!« — Paa visse Steder i Søen gives store Dyb paa nogle Favne, som under Vandet er ligesom omringede med andre højere Steder eller Banker, der forvolder, at man ikke kan komme til der at trække med Garn, saa skal Stodderen have forstaaet den Kunst at forsamle og indeslutte alle Gedderne af den ganske Sø paa eet eller flere Steder, hvor de endnu skal staa i god Forvaring, og ingen kan komme til dem.«

Faarupgaard synes ca. 1400 at have været i den adelige Slægt Ferkes Eje. 1436 skriver Nicolaus Jakobi (Niels Jepsen) sig »de Fathrup« (til Faarup). Han nævnes sammen med en Del af Egnens Adelmænd som Medbesegler. Det er sikkert den samme Mand, der (ifølge Arkivar Thisets Samlinger til Adelens Historie i Rigsarkivet) nævnes 1446 19. Juni, som »wæbenær Nis icipßen«. Seglet viser Ferkernes Vaaben: 3 Ruder paa skraa. Han er Vitterlighedsvidne sammen med Lyder Esbernsen (af Slægten Emmiksen).

Niels Jepsens Fader hed Jep Villesen Ferke (g. m. Gidsel Sehested Hartvigsdatter) og ejede Kjeldkær 1406. 1408 udlagde han Hopballe Kro til Chr. Raab for en Søsterdel i Rugballegaard.

Jep Villesens Fader var Wille Jepsen, og da hans Fader Jep Jensen Ferke, skrev sig til Kjeldkær 1360, har Slægten altsaa siddet paa Egnen ogsaa i det 14. Aarh.

Jep Jensens Fader, Johannes (Jens) Ferke, var Ferkeslægtens Stamfader og var 1354 Foged paa Søborg Slot i Nordsjælland.

Det vil af ovenstaaende fremgaa, at der er Sandsynlighed for, at Faarupgaard sammen med Kjeldkær oprindelig har været i Ferkernes Eje.

Efter den ovennævnte Niels Jepsen Ferke har vistnok hans Broder, Povl Jepsen, ejet Gaarden. Han har 1474 en Gaard i »Forderup«. En tredje Broder, Jes Jepsen, nævnes ligeledes 1473 i »Forderup«.

Det er sandsynligt, at der har ligget en Bondegaard tæt ind til Faarupgaard (maaske som Tvillinggaard), at Niels Jepsen har ejet dem begge, men at de efter ham er blevet delt mellem Brødrene. Faarup Mølle er 1578 delt mellem Gaardene. Oprindelig har den vel hørt til Hovedgaarden. Delingen er antagelig sket,

idet Povl og Jes Jepsen har overtaget Broderens Ejendomme.

Povl Jepsen er ikke nogen ukendt Mand i den ældre Adels Historie. Oprindelig var han ret formuende. 1474 laante han en betydelig Sum til Johan Frille.

Gennem sin Moder var han beslægtet med »Billerne«, Særlig gode Venner var han med Bent Bille til Søholm, der var gift med Ermegaard Frille. Til sidst overdrog han dem al sin Ejendom og alle sine Penge og har sandsynligvis derefter faaet en fast Stilling i deres Hus og Hjem. Altid er han parat til at underskrive og forsegle Dokumenter eller til at møde paa Tinge for Hr. Bent.¹⁾

1465 afstod han noget Gods til »sin Frænke«, Fru Anne Banner, Hr. Eggert Frilles Hustru.

Vi ser heraf, at han har haft meget med Slægten Frille at gøre, og at der har været en tynd Slægtskabstraad mellem Ferkerne og Frillerne. Ad denne Vej er vistnok Gaarden kommet i Hans Walkendorfs Efterleverske, Fru Ingeborg Joachimdatter Rewentlows Eje. Hun ejede den 1510, da hun skødede den til Hr. Henrik Knudsen Gyldenstjerne, St. Restrup ved Aalborg. I Skødet staar, at hun afstaar »Gaarde og Gods i Fordrope og Kerbølling«.²⁾

Man kunde maaske indvende, at det ikke er sikkert, Faarupgaard er derimellem. Nej, bevisligt er det ikke; men det er meget sandsynligt, da Kronen paa dette Tidsrum ejede de fleste af Gaardene i Faarup. Ferkernes to Gaarde var derimod stadig i Adelseje.

Fru Ingeborg Rewentlows Mand, Hr. Hans Walkendorf, nævnes 1468—92, han var 1479 Lensmand paa Eskebjerg, 1495 paa Hagenskov. Fru Ingeborgs Fader var Joachim Henriksen Rewentlow, hendes Moder

¹⁾ Bille-Ættens Historie I. — ²⁾ Henrik Gyldenstjernes Privatarkiv ²⁴/₈ 1510

Cathrina Frille Hakonsdatter, hvis Fader, Hakon Christiansen Frille skrev sig til Løncho 1425.

Hun er altsaa af Slægten Frille. Det er muligt, at »Faarupgaard« er blandt de Ejendomme, Povl Jepsen overgiver til Bent Bille og Fru Ermegaard Frille, og at den efter Fru Ermegaards Død 1504 kommer i Fru Ingeborgs Eje. Herom kan intet siges bestemt.

Fra ca. 1500—1578 følger Ferkernes to Gaarde ikke samme Ejer; der indsættes Fæstere paa dem, og de taber derved i Betydning.

Den bekendte Landsdommer Mogens Munck til Volstrup, der 1523 overlod Kristian II den jydsk Adels Opsigelsesbrev i en Handske, skal have ejet Faarupgaard.¹⁾ Dette gøres sandsynligt ved, at der var Slægtsforbindelse mellem Henrik Knudsen Gyldenstjerne og Mogens Munck, og ved, at Mogens Muncks Sønesøn, Rigsadmiralen Peder Munck, Estvadgaard, ejede den til 1578, da han afhændede den til Kongen.

Faarupgaards Ejerrække fra 1436—1578 er altsaa efter al Sandsynlighed følgende: Niels Jepsen Ferke (1436), Povl Jepsen Ferke (1774), Fru Ermegaard Frille (1474—1504)?, Ingeborg Joachimsdatter Rewentlow 1510, Henrik Knudsen Gyldenstjerne, Mogens Munck til Volstrup, hans Søn Ludvig Munck til Palstrup og Peter Munck til Estvadgaard, som 1578 solgte den til Kronen.

Om Søstergaardens Skæbne fra 1573—1574 kan intet siges. Den er i Hans Skovgaards Eje 1574, da han afhænder den til Kongen.

Fra dette Tidspunkt træder Gaardenes Historie atter frem i Lyset. I følge Adkomstbrev af 28. Juli 1574 skøder Hans Skougaardt Jørgensen til Gundistorp

¹⁾ Provst Wedells Indberetning.

Fr. II »aff mitt Arffuegotz« i Fordrup en Gaard, Jens Terchelsen ibor. Den 8. Sept. 1578 giver Peder Munck til Estvadgaard Fr. II i Magelæg en Gaard i Fordrop, Anders Findsen ibor.

Begge disse Gaarde mageskifter Kongen 22. Nov. 1578 til Laurids Skram paa Hastrup. I Besigtigelsesbrevet¹⁾ til dette Mageskifte finder man følgende Vurdering af Gaardene:

»En Gaard udi Forup Jens Terkelsen paabor, skylder $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin, 1 Fødenød, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og Gæsteri. Kan saa og avle $5\frac{1}{2}$ Ørter Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørter Byg, $2\frac{1}{2}$ Ørter Havre, 16 Skp. Boghvede, 24 Læs Eng, Skov til 12 Svin. — En Gaard ibid. Anders Findsen paabor, skylder $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin, 1 Fødenød og Gæsteri. Kan saa og avle 6 Ørter Rug, $2\frac{1}{2}$ Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 12 Skp. Boghvede, 40 Læs Eng, Skov til 40 Svin.«

I et Kongebrev 1590²⁾ staar om Anders Findsen i Vejle, at han var »kommet fra Faarupgaard«. Det er dermed klart, hvilken af de to Gaarde, der er Faarupgaard.

Laurids Skram havde store Planer med Gaardene i Faarup. Han vilde samle dem til en Hovedgaard, som han derefter selv vilde bo paa.

Men Fæsterne havde jo Gaardene i Livsfæste. Det gjaldt derfor om at finde paa noget, der kunde give ham Skin af Ret til at drive dem ud. Og Lejligheden bød sig snart — i al Fald for den enes Vedkommende. Fæsteren paa Faarupgaard, Anders Findsen, havde under noget Byggearbejde paa Gaarden 1586 givet en Tømrer et lille Stykke Jord og en Stump Eng. Det var selvfølgelig ulovligt, og Anders Findsen fik Ordre

¹⁾ Rigsarkivet. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger.

til at forlade Faarupgaard. Men Fæsteren følte sig uretfærdigt behandlet og klagede til Kongen og hævdede, at Faarupgaard ikke var blevet ringere med den Ordning, han havde truffet.

Kongen gav ham Medhold og bad Laurits Skram lade den Sag fare. Han lader ham desuden vide, at Kronens Birk Jelling aldrig bliver til fals. Kongen ved godt, at Laurids Skram tænker paa at lave en større Gaard ud af Faarup.¹⁾ — Men Laurids Skram faar sin Vilje sat igennem. Anders Findsen maa forlade Gaarden. 10. Maj 1587 faar han kgl. Tilladelse til at bosætte sig i Vejle og for Livstid være fri for Skat, Hold og al anden kgl. og borgerlig Tynge. 1690 bor han endnu i Vejle. Han klagede da over, at Byfogden havde sat ham i Skat.

Syd for Faarup Sø ligger Hornstrup, nu ca. 10 Ejendomme, men dengang kun een Gaard, Hornstrupgaard, som indtil 11. Januar 1574 hørte under Kjeldkær i Bredsten Sogn og ejedes af Rigshofmesteren Peder Oxe til Gisselfeld. Paa det nævnte Tidspunkt solgte han den til Kongen, som derefter 1578 samtidig med Gaardene i Faarup mageskiftede den til Laurids Skram. Jorderne paa begge Sider af Søen tilhørte for største Delen dermed Faarupgaard.

Laurids Skram var egentlig af Slægten Fasti. Hans Farfar havde faaet Navner Peder Skram efter sin Morfar. Laurids Skram blev 1557 gift med Maren Bille, en Datter af den udmærkede skaanske Adelsmand Claus Bille, som baade var indflydelsesrig og velstaaende. Svigersønnen kom ogsaa snart i Kongens Gunst. Herom giver »Biografisk Leksikon« Besked. Her skal kun anføres, at han en Tid var Lensmand paa Koldinghus. Han ejede foruden Faarup ogsaa

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Hastrup i Tyregod Sogn og Korsøgaard i Rinds Herred.

1585 fratraadte han sine Len, antagelig paa Grund af Svagelighed; thi han døde allerede 6. Okt. 1587 paa sin Fædrenegaard Hastrup, 57 Aar gammel. Han blev begravet i Tyregod Kirke.

Senere maa hans Kiste være blevet flyttet til Faarupgaards Gravkapel ved Jelling Kirke. I Haandskriftet »Jyske Antiquiteter«¹⁾ af Anna Krabbe staar, at der i Jelling Kirke findes følgende Gravskrift over ham:

Hvo som offuer min graff mone staa
 Betenchie naar du gaar her fraa,
 Saa skion som du war iegh i liffue,
 Som ieg nu er, slig skalttu bliffue,
 Der fore fryct Gud, bed hanom om naade,
 Af hans ord lad dig styre och raade,
 Gjør och din neste ingen wskiell
 Med frie willie eller forsett.
 Bed Gød, att hand dig wile begaffue
 Med ett erliggt rycte i dinn graffue
 Leff, saa du kandst dœ christeligh,
 Saa giffuer Gud wist himmerigh.

Laurids Skram og Maren Bille havde 2 Døtre, Lisbet og Maren. Fem ældre Døtre var døde som smaa.

Lisbet var 1583 blevet gift med Kongens Yndling, den begavede Henrik Belov paa Spøttrup.

Ved Laurids Skrams Død gik Hastrup i Arv til Lisbet Lauridsdatter Skram, og Maren Bille flyttede derfor med sin yngste Datter til Faarupgaard, som derefter igen er en adelig Sædegaard.

Maren Bille kom snart i Strid med Kronbønderne i Jelling. Hun krævede nemlig Ret for Bonden paa Hornstrup til Fædrift og Tørvegrøft i Jelling Mark, idet hun hævdede, at Bonden ved Besigtigelsen af

¹⁾ Rigsarkivet.

Gaarden til Mageskiftet 1578 havde opgivet, at han og hans Formænd havde haft nævnte Rettigheder.¹⁾

Jellingbønderne mente imidlertid, at de kunde bevise, at Maren Bille havde Uret. En Bonde, som tidligere havde boet i Hornstrup, var enig med dem og havde afgivet Erklæring derom. Kongen, Kristian den Fjerde, til hvem Bønderne havde indsendt Klage, gav dem Medhold og mente, at Striden var opstaaet paa Grundlag af Hornstrupbondens urigtige Opgivelse ved Besigtigelsen 1578. I Peder Okses Mageskiftsbrev 1574 stod intet om, at Hornstrupgaard havde Rettigheder i Jelling Mark. Kongen mente derfor, at det i Mageskiftsbrevet indførte ingen Magt burde have, og anmodede Lensmanden paa Koldinghus om at forsvare Kronens Birk mod ulovlige Indgreb.

Den 12-aarige Konge (eller hans Raadgivere) troede vel, at med dette Kongeord var Sagen afgjort. Men nej! Kongen modtog snart en lang Skrivelse fra Fru Maren, hvori hun fremstillede den, set med hendes Øjne. Hun hævdede desuden, at hun ikke kunde faa Ret paa Jellingbøndernes Ting, fordi en af dem selv var Herredsfoged. Hun anmodede om at faa Vidnerne afhørt paa Landstinget.

Enden paa Striden kendes ikke. Landstingsdombogen for det paagældende Aar (1590) mangler. Men Maren Bille har utvivlsomt tabt Sagen. Man hører aldrig siden hverken ved Matrikuleringen 1688 eller ved Udskiftningen 1782 noget om, at Hornstrupbonden har Rettigheder i Jelling Mark.

Birkefogden i Jelling, Las Andersen, havde fæstet Kirkens Part af Korntienden af Jelling Sogn. 1593 klagede han til Kongen over, at han ikke kunde svare den høje Afgift, Tienden var takseret for, da Maren

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Bille nu selv drev baade hendes egen og to andre af hendes Gaarde i Jelling Sogn.¹⁾

Adelen var jo tiendefri, og Las Andersen gik altsaa Glip af Tienden fra tre Gaarde, der før var Fæstere paa.

Las Andersens Skrivelse viser, at Maren Bille energisk arbejder videre paa, hvad hendes salig Husbond havde planlagt og paabegyndt. 1593 fik hun Faarup Mølle i Forlening af Kronen.²⁾ Faarupgaard vokser i Omraade og Indflydelse. Hun forlangte nu at faa udvist særlige Stolestader til Faarupgaard i Sognekirken. Men Præsten i Jelling, Hr. Anders Nielsen, og Kirkeværgerne nægtede dette. De har aabenbart ligesom de øvrige Jellingmænd set med Uvilje paa den voksende Hovedgaard og dens energiske Ejerske. Men Maren Bille forfulgte som sædvanlig sin Sag til det yderste. Landstinget gav hende 1593 Medhold, og Præsten maatte udvise de omstridte Stolestader foroven i Kirken.³⁾

Datteren Maren skulde arve Faarupgaard. 1594 blev hun gift med Jakob Hardenberg til Matstrup. Maren Bille forstod at faa sine Døtre »godt gift«. Jakob Hardenbergs Fader, Rigsraad Erik Hardenberg, var en af Landets rigeste og mest indflydelsesrige Mænd. Men der var Tungsind i Slægten. Alle sine tre Sønner maatte han følge til Graven. Jakob Hardenberg døde 1602 paa Matstrup og blev begravet i Klovborg Kirke.

Maren Bille havde nu ingen af sine Døtre om sig. Men hun følte sig ikke ensom og gammel. Hun havde ogsaa andre at leve for. Allerede 1593 fik hun efter eget Ønske sin lille 3-aarige Datterdatter Sophie Below fra Spøttrup til sig paa Faarup. Det var dengang ofte Skik, at Børn i et kortere Tidsrum blev opdraget hos Bedsteforældrene. Maren Bille søgte

¹⁾ Kancelliets Brevbøger. — ²⁾ 1617 købte Maren Skram den. — ³⁾ Provst Wedell.

bl. a. at give Sophie Kærlighed til Slægten. Hun syslede en Del med Slægtshistorie og fuldendte, mens Sophie var hos hende, en Slægtbog.¹⁾

Aar 1600 døde Sophies Moder Lisbet Skram i Barselseng paa Kalø. 2 Sønner og 3 Døtre stod moderløse.

Den virksomme Maren Bille fik det snart ordnet saadan, at Døtrene kom til Faarup. Fru Maren Skram var kommet til at holde af den lille Sophie og tog hende til sig paa Mattrup, hvor hun blev, til hun 1606 blev gift med Christen Thott, Boltinggaard ved Ringe.

Maren Skram havde ingen Sønner. En Datter arvede Mattrup, hvorefter hun (ca. 1610) overtog sit Arvegods Faarup. I flere Aar virkede Moder og Datter nu sammen paa deres kære Gaard. Med den store Arv efter sin Mand kunde Maren Skram evne at fuldføre, hvad hendes Forældre havde paabegyndt. Hun køber og nedbryder Resten af Gaardene i Faarup.

Magister Laurits Gonsager skriver 1690 herom i sin Indberetning:

»Udi en Tiendebog, som en af mine Formænd skreven er efterladt, finder jeg Faarup at have været en Bondeby, er navngiven 1609 saa og 1610 7 Mænd, som der har boet og tiendet. Anno 11 og 12 5 Tiendemænd. Anno 13 9 Decimantes. Anno 14 flere. Anno 15 4 Decimantes. Anno 1616 staar saaledes: af Faarupgaard Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte. Dette Aar mener jeg, at en Del af Bøndergaardene er blevet afbrudte. Der siges, at det ikke skete paa een Tid, da Bønderne havde forskellige Husbonder. Anno 1618 mener jeg, at alle Bønder er bortkomne, thi da staar der: Af Faarupgaard Rug 2 Ørter, Byg 2 Ørter, Havre

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 771. Paa dens første Side staar: »Anno mdl XXXXIX lod jeg Maren Bille, sallig Laurids Skrams vdskriffue denne slegtebog.»

1 Ørte, med denne Tilskrift: »Dette bevilges mig af Gaarden for min aarlige Tjeneste«.

Gonsager mener, at ca. 6 Gaarde er lagt under Faarup, hvilket stemmer med det i Tiendebogen nævnte Antal af Tiendeydere. Naar der nævnes forskelligt Antal de forskellige Aar, forklares det ved, at hver Tiendeyder maaske ikke har betalt hvert Aar, men har staaet i Restance for et eller flere Aar.

I Markbogen for Faarupgaard findes følgende: »Berettes at vere en otting jord offr ald Faarupgaards schoff og mark, huor aff giffues til Jelling kirche 1 Ørte rug og 1 Ørte biug, som skal vere til viin og brød.

Men berettes at icke nogen nu leffuer, som veed, hvor samme jord liger«.

Denne Kirkejord stammer aabenbart fra Landsbyens Tid. Den laa ikke samlet. Der staar: »offr ald Faarupgaards schoff og mark«.

6. Marts 1620 udstedtes kgl. Befaling til Lensmanden paa Koldinghus. Maren Skram havde begæret »til en Begravelse at maatte faa det gamle Kapel som staar ud af Jelling Kirke«, hvorfor hun vilde give saa mange Mursten, som den gamle Kirke kunde hvælves med. Lensmanden skulde undersøge, om det kunde ske Kirken uden Skade og i saa Fald forsøge at faa hende til ogsaa at give Kalk og Arbejdsløn.¹⁾

Kirken blev hvælvet, og Kapellet blev bygget, og Maren Skram stiftede et Legat til Kirkens Vedligeholdelse.

Maren Bille oplevede at se Faarupgaard som en betydelig Hovedgaard. Hun levede 1618. Da var hun, 81 Aar, til Stede paa Lindved. Hendes Lig er sikkert blevet sat ind i det nye Kapel, og ved samme Lejlighed er maaske Laurids Skrams Kiste blevet flyttet dertil.

Ogsaa Maren Skram er blevet begravet i Kapellet.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Man kender ikke Dødsaar, hverken for Maren Bille eller Maren Skram.¹⁾ Branden 1679 udslettede de Minder, der har været om dem i Kapellet.

Fru Maren Bille var sikkert den drivende Kraft i Arbejdet for at grundlægge Hovedgaarden, selv da Maren Skram ejede den. Til Tider forfulgte hun vistnok sit Maal med Hensynsløshed. Følgende Fortælling lever endnu i Folkemunde:

I Aaret 1600 byggede hun en ny Lade. Hun indskærpede Bygmesteren, at Arbejdet skulde udføres saadan, at den blev uforgængelig i Aarhundreder. En Dag kom hun til Mesteren, der var beskæftiget med at tiltælle Nagler til Sammenføjning af Tømmeret. For at øge hendes Tillid sagde han: »Dersom der kommer til at mangle een eneste Nagle i den nye Lade, bekoster jeg dens Opførelse!« »Det er et Ord!« sagde Fru Maren. — En Nat listede hun ud i den næsten færdige Lade og tog to Nagler ud. — Kort efter var Bygningen færdig, og Mesteren gik rundt i den med Fru Maren, for at hun kunde mønstre den i alle Endeligheder. — »Men her mangler jo en Nagle«, sagde hun pludselig — og lidt efter: »Og her en, min gode Bygmester. Husker I vor Overenskomst?« — Den følgende Morgen fandt man Mesteren hængende i den nye Ladeport. Han havde undlivet sig selv. — Siden kunde den Port ikke rigtig lukkes. — Men Fru Maren fik ikke Ro i sin Grav. Hver Nat »gik hun igen« mellem Hovedbygningen og Laden. Præsten i Jelling maatte da ned til Gaarden for at mane hende ned. I en Sump i Nærheden ser man endnu en Pæl, som skal være rammet igennem hende. Dog — han fik det ikke gjort godt nok. Hver Julenat kunde hun

¹⁾ Formodentlig døde de begge mellem 1618—25. Sophie Below synes at eje Faarup 1625.

1 Ørte, med denne Tilskrift: »Dette bevilges mig af Gaarden for min aarlige Tjeneste«.

Gonsager mener, at ca. 6 Gaarde er lagt under Faarup, hvilket stemmer med det i Tiendebogen nævnte Antal af Tiendeydere. Naar der nævnes forskelligt Antal de forskellige Aar, forklares det ved, at hver Tiendeyder maaske ikke har betalt hvert Aar, men har staaet i Restance for et eller flere Aar.

I Markbogen for Faarupgaard findes følgende: »Berettes at vere en otting jord offr ald Faarupgaards schoff og mark, huor aff giffues til Jelling kirche 1 Ørte rug og 1 Ørte biug, som skal vere til viin og brød.

Men berettes at icke nogen nu leffuer, som veed, hvor samme jord ligger«.

Denne Kirkejord stammer aabenbart fra Landsbyens Tid. Den laa ikke samlet. Der staar: »offr ald Faarupgaards schoff og mark«.

6. Marts 1620 udstedtes kgl. Befaling til Lensmanden paa Koldinghus. Maren Skram havde begæret »til en Begravelse at maatte faa det gamle Kapel som staar ud af Jelling Kirke«, hvorfør hun vilde give saa mange Mursten, som den gamle Kirke kunde hvælves med. Lensmanden skulde undersøge, om det kunde ske Kirken uden Skade og i saa Fald forsøge at faa hende til ogsaa at give Kalk og Arbejdsløn.¹⁾

Kirken blev hvælvet, og Kapellet blev bygget, og Maren Skram stiftede et Legat til Kirkens Vedligeholdelse.

Maren Bille oplevede at se Faarupgaard som en betydelig Hovedgaard. Hun levede 1618. Da var hun, 81 Aar, til Stede paa Lindved. Hendes Lig er sikkert blevet sat ind i det nye Kapel, og ved samme Lejlighed er maaske Laurids Skrams Kiste blevet flyttet dertil. Ogsaa Maren Skram er blevet begravet i Kapellet.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Man kender ikke Dødsaar, hverken for Maren Bille eller Maren Skram.¹⁾ Branden 1679 udslettede de Minder, der har været om dem i Kapellet.

Fru Maren Bille var sikkert den drivende Kraft i Arbejdet for at grundlægge Hovedgaarden, selv da Maren Skram ejede den. Til Tider forfulgte hun vistnok sit Maal med Hensynsløshed. Følgende Fortælling lever endnu i Folkemunde:

I Aaret 1600 byggede hun en ny Lade. Hun indskærpede Bygmesteren, at Arbejdet skulde udføres saadan, at den blev uforgængelig i Aarhundreder. En Dag kom hun til Mesteren, der var beskæftiget med at tiltælle Nagler til Sammenføjning af Tømmeret. For at øge hendes Tillid sagde han: »Dersom der kommer til at mangle een eneste Nagle i den nye Lade, bekoster jeg dens Opførelse!« »Det er et Ord!« sagde Fru Maren. — En Nat listede hun ud i den næsten færdige Lade og tog to Nagler ud. — Kort efter var Bygningen færdig, og Mesteren gik rundt i den med Fru Maren, for at hun kunde mønstre den i alle Enkeltheder. — »Men her mangler jo en Nagle«, sagde hun pludselig — og lidt efter: »Og her en, min gode Bygmester. Husker I vor Overenskomst?« — Den følgende Morgen fandt man Mesteren hængende i den nye Ladeport. Han havde undlivet sig selv. — Siden kunde den Port ikke rigtig lukkes. — Men Fru Maren fik ikke Ro i sin Grav. Hver Nat »gik hun igen« mellem Hovedbygningen og Laden. Præsten i Jelling maatte da ned til Gaarden for at mane hende ned. I en Sump i Nærheden ser man endnu en Pæl, som skal være rammet igennem hende. Dog — han fik det ikke gjort godt nok. Hver Julenat kunde hun

¹⁾ Formodentlig døde de begge mellem 1618—25. Sophie Below synes at eje Faarup 1625.

nærme sig et Hanefjed til Gaarden. Naar hun paa den Maade var naaet op til Laden, skulde den brænde — .¹⁾

Efter Maren Skram blev Sophie Below, hendes Søsterdatter og Plejedatter, Ejer af Faarup. Hun var jo blevet gift med Herren til Boltinggaard af den ansete Slægt Thott. Christen Thott døde allerede 1617 og blev bisat i St. Knuds Kirke i Odense.

Sophie sad Enke i 33 Aar og ledede personlig Undervisningen og Opdragelsen af sine tre Børn, Henrik, Birgitte og Anne. Hun var selv en lærd Dame; hun læste og skrev Latin med Lethed og oversatte engelske Bøger. — Birgitte Thott blev en af Danmarks lærdeste Kvinder.

Sophie Below var en sjælfuld og god Kvinde, mild og godgørende i sin Færd, hver Dag holdt hun Andagt med sine Børn og Tjenestefolk.

Hun var meget velstaaende. Alle hendes Ejendomme blev 1625 takseret til 962½ Td. Hartkorn, hendes jyske (1638) til 293½ Td. Htk., deraf Faarup 30 Td. Hun arvede Brandholm efter sin Broder, Jørgen, men solgte den 1631.

Man har det Indtryk, at hun i praktisk Sans ikke kan maale sig med sine Forgængere paa Faarup. Hendes Velstand gaar det efterhaanden noget tilbage med. Sandsynligvis lider hun Tab under Kejserkrigen. De fleste af Herregaardene i Vejleegnen blev dengang plyndrede. Grundet og Højgaard blev afbrændt.

1638 købte Sophie Below af Kronen et Stykke Kirkeskov, som hørte til Jelling Kirke. Det laa »lige i Vest for den Vej, som løber fra Faarup Sø til Jelling«.

1642 klagede hun til Kongen over, at der begav sig

¹⁾ Paa Brandmuren af den gamle Lade stod Aarstallet 1600 samt Bogstaverne C. T. S. Der var anvendt Egetømmer af meget svære Dimensioner til Bygningen. Den brændte 1914 samtidig med Hovedbygningen.

adskillig Uorden og Trætte i hendes Sognekirke i Jelling med Stolestaderne, saa at hendes Tjenere ingen visse Stolestader havde, hvorfor Kongen 24. Dec. 1642 befalede Lensmanden og Biskoppen at ordne det saa, at de største og ældste Tiendeydere kunde faa de bedste Stolestader, og iøvrigt paase, at alt skikkeligt og ordentligt kunde tilgaa. De Stolestader, som stod i Altergulvet, skulde afskaffes, saafremt der var fornøden og bekvemmelig Plads nok i Kirken.

I Aaret 1918 forærede Enkegrevinde Brockdorff Kletkamp i Holsten det kgl. Bibliotek et mærkeligt gammelt Haandskrift. Det var en Slægtbog, udarbejdet af Sophie Below. Man havde længe vidst, at hun havde samlet interessante Oplysninger om Adelslægter, og havde ogsaa kendt Afskrifter af »Sophie Belows Slægtbog«.

Den er i Folio og indbunden i gult Pergament. Paa det først beskrevne Blad staar: »Anno 1634 lod jeg begynde at schriffue wdi denne bog adskillige adelige slechter och herkomst, saa wit jeg wed eller kannd forfare sandferdig att werre, de gamle och affgangen till en lofflig ihukommelse, de vnge, som nu ere och efterkommer, till wnderretning och widschab«.

Paa den anden Side staar under 3 Bibelsprog: »Sophia Below s. Christen Thotes egen handt«.

Bogen blev ikke gjort færdig af Sophie Below selv. Efter hendes Død 1651 fortsatte Datteren Anne Arbejdet¹⁾, men ogsaa hun døde inden Fuldførelsen. Den anden Datter, Birgitte Thott, fik Arbejdet gjort færdig. Hun lod »udi en iil« sammenskrive, hvad hun havde fundet af Optegnelser efter sin Moder og Søster.

Hun indleder Bogen med en lang Fortale, hvori hun

¹⁾ Et Sted tales der om »Oxer slect, som den aff Jomfru Anne Tott er sammenskreffuit«.

omtaler, at det baade hos Jøder, Grækere, Romere og Tyske har været en yndet og agtet Beskæftigelse at udarbejde Slægtstavler. Hun fremhæver, at hendes Moder har gjort sig stor Umage med at opsøge »alle de monumenter, kircher eller anden stedtz fandtes, huor aff hun om slecters vdregnelse kunde haffue nogen wis vnderretning, item aff krønicherne at vdrage deris naffne, som haffue forthiendt derudi at optegnis, saa oc ellers at samle tilhaabe alle de skreffne documenter, som derom war at bekomme«.

Hun beder til sidst om, at man ikke vil lægge hendes Moder det til Last, om der skulde være Fejl i Bogen. »Det er saa med slegterne, at jo videre mand kommer, jo større mørckhed oc wuished mand finder«. ¹⁾

Om Sophie Belows Sygdom og Død fortæller F. Chr. Schönau i »Lærde Fruentimmer« efter Hans Thome-sens Ligprædiken:

Den 7. Juli 1651 kom Sophie Below til Boltinggaard for at være med til sin Søns, Henrik Thotts forestaaende Bryllup. Kort efter blev hun angrebet af en influenzalignende Sygdom og maatte holde Sengen. Alle Børnene var samlet om hendes Sygeleje, og hun tog en vemodig Afsked med sin Søn og ønskede ham med megen Inderlighed Guds Velsignelse over hans Ægteskab. Hun tilskyndede Døtrene at tage med til Brylluppet og lod stærkere, end hun egentlig var. Til Præsten sagde hun, da Doktoren var gaaet ud for at tilberede nogle Medikamenter: »Her læger hverken Urter eller Plaster, men kun dit Ord, Herre, som læger alle Ting!« ²⁾ Hun var klar over, at det bar mod Døden, men samtidig bad hun Præsten ikke gøre Børnene urolige for hende, saa de maaske ikke vilde

¹⁾ William Christensen: Sophie Belows Slægtbog (Personalhistorisk Tidsskrift, 7. R. 4. Bd.). — ²⁾ Visdommens Bog, 16. Kap.

rejse til Odense til Brylluppet. — I flere Dage forberedte hun sig gennem Bøn og Læsning til at modtage den hellige Nadver. Søndag Morgen den 21. Juli sagde hun til Præsten, at hun nu var rede til at modtage Sakramentet. Efter hendes Ønske samlede først alle Gaardens Folk for sammen med hende at høre Skriftetalen. — Om Eftermiddagen kom begge hendes Døtre tilbage fra Odense. De havde maattet rejse fra deres Broders Bryllup, som stod samme Dag. De var blevet holdt underrettet om hendes Tilstand. Døtrene og Præsten læste efter hendes Bøn flere Salmer og Andagtsstykker for hende. Mandag Aften ved Titiden mærkede de, at Dødsøjeblikket nærmede sig. De faldt alle paa Knæ ved hendes Seng, og Præsten lyste Herrens Velsignelse over hende. Som i Søvn tog hun Afsked med hver enkelt og sov derefter stille ind. — Hun blev bisat i St. Knuds Kirke i Odense.

Henrik Thott var allerede 1641 blevet Ejer af Faarup. Han havde oprindelig været meget velstaaende og haft udstrakte Godser.¹⁾ Men — maaske særlig som Følge af Svenskekrigene — gik det efterhaanden meget tilbage for ham. Han levede endnu 20. Nov. 1674, men i stor Fattigdom, og man ved end ikke, naar og hvor han døde.

Allerede 1655 maatte han sælge Faarup til sin Søster Anne.

Af det foregaaende har vi set, at hun havde taget sin Moders Interesse for Slægtshistorie i Arv. Ogsaa hun var en lærd Dame, var dygtig i Fransk, Tysk og Engelsk. Hun lagde sig især efter teologiske Studeringer og oversatte Andagts- og Bønnenbøger fra Fransk, Tysk og Engelsk. — Under Svenskekrigen 1657—60 led Faarup meget, Fæsterne kunde ikke svare deres Af-

¹⁾ Biografisk Leksikon.

gifter (hendes fire Fæstere i Bredsten Sogn havde Fjenden taget ud af Gaardene). Der var store Udgifter, men smaa Indtægter. Anne Thott døde under Krigen¹⁾, og Henrik Thott overtog derefter Gaarden igen. Men for ham gik det stadig frygteligt ned ad Bakke, og 1666 maatte han lade en af sine Kreditorer, Anders Madsen, overtage Gaarden.²⁾

Anders Madsen havde været Skriver paa Koldinghus. I Bilagene til Lensregnskaberne nævnes han som »Slotsskriver«. Efter Enevældens Indførelse med den ændrede Administration kaldes han 1660—62 Amtsskriver. Denne Stilling fik derefter hans Svigersøn, Johan Badenhaupt.

I Tingbøgerne for Jelling Birk nævnes han fra 1664 ofte som »Forvalter paa Faarupgaard«. Den velhavende Borgermand i Kolding har altsaa allerede paa den Tid begyndt at administrere Faarup for den uheldige Henrik Thott.

Den nye Ejer var en farlig Mand for Bønderne i Jelling. Kronen skyldte ogsaa Penge til Anders Madsen. Men det var fattige Tider. Kronen trængte til Indtægter. Den 27. Juli 1664 solgte Kongen Gaardene i Jelling, Skovdal Mølle, Jelling Skov og 1 Gaard i Almstok (Htk. 91½ Td. 3 Skp. à 50 Rdl. Td.) for 4593 Rdl. 3 Ort, men forbeholdt sig Tilbagekøbsret til det samlede Gods.

Nu var der alvorlig Fare for, at Bønderne i Jelling for stedse skulde blive Herregaardsbønder.

Der udviklede sig snart et spændt Forhold mellem den nye Herremand og de gamle Kongsbønder. Landsbyen havde lidt meget under Krigen, og Bønderne

¹⁾ Anne Thott døde 1658. Formodentlig er hun blevet begravet i Ligkapellet i Jelling. — ²⁾ Jørgen Juell og Diedrich Blomme gjorde for Anders Madsen Indførsel i Faarup den 19. Marts 1666 for Capital 2754 Rdl. (Se Side 157 f.)

kunde ikke svare Afgifterne. Men Anders Madsen forlangte, at Landgilden skulde betales og stævnedem dem for Birketetinget i Jelling.

Den 4. Dec. 1665 afsagdes Dom i Sagen: »Da efter Tiltale, Gjensvar og denne Sags Lejlighed, saa og efterdi her bevises med Restans, at forskrevne Mænd udi Jelling er skyldig til deres Husbond Anders Madsen en Summa Penge, som til Michelsdag skulde haft været betalt, og Sagen haver været opsat til idag, forskrevne Mænd ikke herimod at være mødt eller nogen paa deres Vegne herimod at sige eller undskylde — da efter forberørte Lejlighed vides ei rettere at kjende, end bemeldt Jellingmænd jo pligtig er og bør Anders Madsen fornævnte Penge at betale inden 15 Dage her næstefter, eller Navn og Vurdering i enhver Bo og Gods, ihvor den findes kan efter Forordningen. Belangende Captain Jonas, som her i Birket ved Tingsvinde haver sig tilforpligtet at betale Anders Madsen en Summa Penge til Michelsdag sidstforleden, item 2 Colding-Ægter, hvilket han ei haver efterkommet, da vides ei rettere end han jo bør forberørte Penge og tvende Ægter at betale inden 15 Dage . . .«

Den 24. Septbr. 1666 forbød Anders Madsen Jelling Bymænd at lade male andre Steder end hos Skovdal Møller. Dertil svarede de, at naar han blot vilde male ligesaa oprigtig for dem som de andre Møllere, vilde de gerne søge ham.

Den 26. Febr. 1666 optoges et andet Vidne paa Jelling Birketeting, der ogsaa klart viser Bymændenes forandrede Stilling:

Staffen Jensen, Kønne Nielsen, Laurids Jøpersen og Niels Bunde i Jelling vandt, at Jelling Bymænd haver gjort og ladet gjøre Hovning til Faarupgaard med Tærsken og Ugedage siden Faarupgaards næste

omliggende Tjenere ved Michelsdagstider næstforleden blev ved Indførsel borttagen, og siden de andre Faarupgaards Tjenere, som i lige Maade ved Indførsel er hentagne, som tilforn drev Faarupgaards Avl. Ydermere vandt forskrevne Vidnespersoner, at det er dennem i Sandhed fuldvitterligt, at Jelling Mænd siden den Tid, bemeldte Bønder er bortkommen, have de med deres Folk, Heste og Vogne skovet til Faarup, hvis Ildebrand Anders Madsen havde fornøden dér paa Gaarden af Jelling Skov. Tilmed er det dennem vitterligt, at ikke en eneste Bonde er til Faarup Hovedgaard beholden af alle dennem, som tilforn haver dreven Ladegaardsens Avl.

Jellingbønderne er godt paa Veje til at blive almindelige Hovbønder. — Men det hele blev dog kun som et optrækkende Uvejr. 1668 gled Jellinggaardene atter over i Kronens Eje, og 1670 døde Anders Madsen.

Hans Enke, Dorthe Hansdatter af Slægten From, beholdt Gaarden i 2 Aar. Hun førte Proces med Henrik Thott, som mente, at han var blevet forurettet ved Indførselen 19. Marts 1666. Ogsaa Anders Madsen havde han sagsøgt, men Landsdommeren i Jylland, Jens Rothsteen, havde ved Dom af 15. Septbr. 1669 givet Anders Madsen Medhold. Aaret efter kom Sagen for Højesteret. Henrik Thotts Fuldmægtig fremlagde da følgende Protestation:

Stormægtigste Konge, Allernaadigste
Arffueherre.

Min underdaanigste Prætention imod de gode Mend, som hafuer werit Commissarier imellem mig og Anders Madsen udi Collding, nemblig Jürgen Juull till Angersbøll och Diedrich Blomme till Niibel, er denne:

Først, da de hafuer gioert Indførselen, er mig iche loulig derom aduahrit, at jeg kunde wiede at møede, saa och at giøre dennem dend Opliußning om Gaarden, och dendtz rette Tilliggellße, som de hafde behøfuit at wiede, da de Vdlegh gjorde, huorforre jeg allervnderdaanigst formeener, de mig hafuer forurettit.

Først effterdi mitt till hannem vdgifuene Pantebreff siger, at hand schall haffue till Vnderpant min Hofuitgaard Faarup, med ald dens Tilliggellße, som er och haffuer werit vnder Hofuidtgaardens Taxt, huilchet iche Gaardtzens Biugning er meent; desforuden haffuer de till Gaardtzens Herlighed vdlagdt en Eng som kalldis Oede mark, som ligger en Miil herfra Gaarden, huilchet er en aparte Ejendom och iche Gaarden wedkommer. Dog alligevel haffuer Commissarierne det vdlagt, och saasom for intet reignet. Desforuden bemegter sig nu Anders Madsens Effterlefuersche et Støche Schouff kalldis Gresdall, och schylder aarlig til Jelling Kierche 10 β, som och saa er et sert Kiøb [o: Særkøb], och Gaarden iche wedkommer, som sees aff Sahl. och højlofl. Ihuekommelse Konning Christian den Fierdes Skiøede. Noch bemegter hund sig en Eng liggendis een Miil fra Gaarden kaldis Roßkier, som aarlig kand høstis 10 Læs Høe och er itt sær Mageschifte, som udi Sahl. Højlofl. Ihukommelse Konning Friedrich dend 2dens Tied er erlanget, som udaf Skiødet naad. kand erfahris, saa alligevel beuises her vnderdaanigst, med Forteignelse paa det Goedtz, huoraff Faarupgaard er biugdt, huoraff kand erfahris, at Anders Madsen nochsom kunde woerde contententerit, foruden disse trende Posters Ejendommer, effter huilche Omstendigheder jeg allervnderdaanigst hermed sitter udi Rette, effterdi Commissarierne mig saalides (det jeg formener) haffuer forurettit, och iche alleene vd-

lagt ham Biugningen, som intet var ham pantsatt, men och taxerit den for 700 Rixdl. ringere end jeg den i Sødshendi Schifft hafuer tagen, vanseet den i min Tid er megit forbedrit, och iche forverrit, huorfor jeg och har vdlagdt de 700 Rdl, jeg har behollden i Biugningen till min Daater for hendis Møderne Arff, huorfor jeg formeener jeg bør att beholde de tre Ejenomme, nembliq Oedemark og Roßkier och Gresdaal, som iche ligger vnder Gaardsens Taxt, saa och min Daaters Formynder, Welb. Jürgen Rosenkrantz, bør att niude de 700 Rixdlr. aff Anders Madsens Enche forloddis ud, om hund Gaarden wil niude, omb huilche Omstendigheder jeg en naadig Domb erwarter.

Haffnia, dend 8. Augusti Ao. 1670.

Deres kgl. Majestæts allerunderdaanigste Tiener

Hinrich Tott.

Jørgen Rosenkrantz¹⁾ protesterer paa Sophie Thotts Vegne og hævder ligesom Henrik Thott, at Pantebrevet til Anders Madsen ikke melder noget om Bygningen, men først om Ret til Udlæg i Ager, Eng, Skov, Fiskevand og Fægang og dernæst i nærmest omliggende Bøndergods. Det er med Urette, at Anders Madsen har tilegnet sig Bygningen, for han kunde have faaet Dækning nok i Hartkorn og Bøndergods. Anders Madsens Enke bør derfor betale ham de 700 Rixd., som »effter Schifftebreffuitz Formelldning er vdlagdt til Sophie Thott«.

— Men Dommeren mente anderledes. Han formodede, at Jens Rothsteens Dom var rigtig:

»Da effter Tilltalle, Giensuar och denne forberørte Sags Beschaffenhed, blef herom for Retten afsagt,

¹⁾ Broder til Sophie Thotts afdøde Moder. Sophie, den eneste af Henrik Thotts Børn, som var i Live, var sindssyg.

efterdi intet nøjagtigt er blefuen forrebragdt, som enten Commissariernis Forrettning, eller Landzdommerens Domb kand suecke, da bør de i alle Maader ved Magt at bliffue.«¹⁾

— — 1672 solgte Dorthe Froms Faarup til Oberst Conrad von den Brincken til Haraldskjær.

Den nye Ejer var født 1633. Som ung kom han til Danmark fra Kurland, hvor Svenskerne under Gustav Adolf havde gjort sig til Herrer. Mange saa med Misundelse og Had paa Sveriges voksende Magt efter Trediveaarskrigen, og adskillige ventede, at Danmark-Norge skulde faa Held til at ydmyge de overmodige Svenske.

Det er sandsynligt, at den unge Adelsmand fra Kurland søger til Danmark for om muligt her at faa Lejlighed til at gengælde noget af det onde, Sverige havde tilføjet hans Fædreland og maaske hans egen Slægt.

Han opnaar hurtigt en smuk militær Karriere: 1661—62 Ritmester for et Frikom. paa Bornholm, 1666 Oberstløjtnant i holstenske Landeværnsregiment, 1676 Oberst og Kommandør, senere Chef for slesvigske natt. Infanteriregiment.

Han deltog i den skaanske Krig, var med i Slaget ved Landskrona, men det var jo ikke til Lands, at Danskerne udmærkede sig. Conrad v. d. Brincken oplevede ikke at se Sveriges Nederlag. Ved Fredsslutningen forhindrede Frankrig, at vi fik Skaane tilbage. Griffenfeldt havde faaet Ret: Vi skulde ikke have vovet os ud i Krig med et Land, som havde Frankrig til Forbundsfælle.

Den 15. Dec. 1677 fik v. d. Brincken Orlov til sine Godser i Jylland og er derefter opført paa en Liste

¹⁾ Dombog 1670, 2. Bind, Fol. 687.

over den danske Armé som Gratialperson, og paa Pension og til Disposition.

Foruden Haraldskjær og Faarupgaard ejede han ogsaa den kgl. Pensionærgaard, Vojensgaard, som i Svenskekrigen 1657—60 var blevet ruineret. V. d. Brincken havde faaet Gaarden *1667 og var blevet fritaget for Skatter og Afgifter i 5 Aar mod, at han forpligtede sig til at reparere Bygningerne.

Efter Krigen optog Godsejervirksomheden ham mest. Han boede paa Haraldskjær. Paa Faarupgaard havde han en Forvalter, som hed Anthoni Barchmann. Conrad v. d. Brinckens Karriere vidner om, at han har været en udmærket Officer. Som Landmand var han ogsaa interesseret og dygtig. Han har selv givet en lille Beskrivelse af Faarupgaard. Den findes indklæbet i Markbogen i Matrikelsarkivet og er vistnok ret enestaaende i sin Art. Den siger os i al Fald, at han har haft et grundigt Kendskab til sin Ejendom i Jelling Sogn.

Præsten i Jelling roser ham, fordi han er punktlig med sine Afgifter og rundelig med sit Offer.

Ifølge v. d. Brinckens førnævnte Beskrivelse af Gaarden var Jorderne delt i 12 Indtægter. Deres Beliggenhed er skildret nøje i Forhold til hverandre, men der er ikke anført Marknavne. Formodentlig er de gaaet i Glemme under de skiftende Ejere.

V. d. Brincken ser noget mørkt paa Værdien af de til Faarup hørende Marker og Enge. Han vidste godt, at Matrikuleringen skulde give Rentekammeret et Grundlag for Ligning af Skatterne.

Man skal derfor ikke tage følgende mørke Skildring altfor bogstavelig: »Belangende Rugsæden til Faarupgaard, da er det ombliggende Naboer nochsom beuest [og bevidst], at di fleste Aaringer bliffuer Rugen for-

derffuedt, som menes aff Søen, och bliffuer saa suang i Tofften som Thag [Tagrør], och moxzen inttet Rug vdi.«

Om Engene staar bl. a.: »Noch et Støcke Eng wedt Siden aff Søen, kaldis Trangtrope. Samme Eng er udi nogen Wel Kielder, saa det er siellen at faae samme Eng aufflet eller i Land førdt.«

En lignende Skildring som af Trangtrope i Faarup giver Markbogen af Trangkier i Jellingene. Naar man sammenligner dette med Navnet paa det Stykke af Ribervejen, som endnu kaldes »Traangtrap«, er man ikke i Tvivl om, at »trang« her staar i Betydningen »besværlig«, saa at f. Eks. »Traangtrapvejen« betyder den trange, stigende Vej [Trappe bruges ifl. Fejlbergs »Jysk Almuesmaal« i Bet. Stente. I de førnævnte Navne maa være gaaet over til at betegne noget i Terrænet, som er stærkt stigende]. I v. d. Brinckens Beskrivelse læses følgende: »1 liden Eng for Vejel, kaldess Raszkie, som er hel besuerligt at faa aufflet och lang Veye.

Wdi Nøuang Herredt, wed Lag, legger noget Eng, som kaldes Ødde March, hører til Forrupgaard, som er mere end som en stor Miell, och naar det er tør Aaringer, auffles lidet med stor Bekostning och Vmag.« I selve Markbogen læses: »Ved Faarup Hoffuidgrd. findes en stor Søe, som vell siønes at være Fisch vdj. Noch findes 2 de øde Dammer ved Gaarden, findes og der ved 2 Løsthaffuer med Able [ɔ: Abild] og andre smaa Thæer vdj.

Skoffuen til Gaarden kand feede, naar fuld Olden findes 1½ Tal Suin, er: 9 Suin. — — —«

Provst Wedell skriver: »1698 har Obrist von Brinken afhændet et stort Stykke Jord, som kaldes den øde Mark og i Landmaalingen er sat for 70 Læs Hø, derfra til Hvolgaard. Vel er sandt, at samme Jord er

langt belejliger for det sidste Sted end for Faarupgaards Ejere, da det ligger i Langskov Sogn ind til Hvolgaards Mark, en stor Mil og derover fra Faarup. Imidlertid tabtes derved noget, som laa under Hovedgaardens Taxt og endnu er indbegreben under dens Hartkorn, saa at Faarups Ejere, da Gaarden er ucomplet, maa svare de kongelige Skatter ligesaavel af bemeldte Jord som af det, der endnu ligger til Gaarden, hvilket er dobbelt Tab.«

Aarstallet »1698« maa være forkert, for v. d. Brincken døde allerede 1696 og blev begravet i Skibet Kirke. Hans Hustru Anne Ahlefeldt var blevet begravet samme Sted 1694.

Den ældste af v. d. Brinckens 7 Børn, Godske, fik Haraldskjær. Den yngste, Bendix, fik Faarup, men døde allerede 1703.¹⁾

I Skiftet efter Bendix v. d. Brincken ser man, at der 1704 var en Besætning paa 41 Køer, 40 Stude, 28 Ungnødder og 12 Heste paa Faarup.

En Søster til Bendix, Bertha Magdalene, fik nu Gaarden. Kort Tid efter, vistnok 1709, blev hun gift med Johan Eggert v. der Lühe, der ²/₁₂ 1707 var blevet Prmlt. 1709 blev han slettet i Etaten. Kun et Par Aar havde han Faarup.²⁾ 1711 solgte han den til Justitsraad Axel Bille til Holbækgaard og Ørumgaard. Dermed kom Billeslægten atter til Faarup. Axel Billes fornemste Interesse var hans Godsejervirksomhed. Han førte 1713 lange Stridigheder med Niels Morville til Brantbjerg om den Smule Kirkejord, som laa paa Gaardens Grund, og som i 132 Aar havde fulgt Jelling Kirke som Frijord.

¹⁾ Oplysningerne om v. d. Brincken er dels efter Hirsch: Danske og norske Officerer (Kgl. Bibl.), dels efter Louis Bobe: Familien v. d. Brincken i 7. Bd. af Efterladte Papirer fra den Rewentlowske Familiekreds. —

²⁾ Maaſke er han rejst til sine Fædres Hjemstavn, Tyskland. Navnet Lühe skal Familien have taget efter en lille Biflod til Elben af dette Navn.

1729 solgte han Faarup til Løjtnant Frantz Rantzau. Provst Wedell skriver om ham: »1729 fandt daværende Ejer, Løjtnant Frantz Rantzau, for godt (man ved ikke i hvilken Hensigt) at ville have en Jord, Jelling Kirke tilhørende, som laa under Gaardens Taxt, udskiftet for sig selv, omendskønt han havde den for en ringe Afgift, og ingen bekymrede sig om paa Kirkens Vegne enten at vide, hvor samme Jord laa, ej heller at den skulde uddeles, men han, som meldt, fandt selv derpaa og gjorde Ansøgning derom til Rentekammeret, siden Kongen ejede Kirken. Hans Begjæring blev og straks opfyldt, og en Del af Hovedgaardens bedste Mark ved dens østre Side afdelt at skulle efterdags tilhøre Kirken. Men hverken han eller hans Efterkommere vandt derved; thi først tabte Faarup ved den Lejlighed en Del af sin bedste Skov, som ingen tilforn tænkte paa eller befattede sig med uden Gaardens Ejere alene, og derved har Kirkejorden, som staar for 3 Td. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn og forhen er indbegreben under Gaardens Jordskyld, været nærvæd i følgende Tider at komme ganske fra Faarup ved Fæste til andre, som har søgt derom, indtil det endeligen ved Auctionen over Jelling Kirke og andet Hr. Majestæts Gods i Aaret 1765 er eengang for alle fastsat, at Faarups Ejere skal beholde den imod aarlig Afgift 5 Rdl. 3 M. 12 Sk. til Kirkens Ejer, samt svare Tiende og alle kongelige Contributioner deraf og desuden ved Forandring af nye Beboere 35 Rigsdaler til Indfæstning. Hermed er Faarup vel nu forvissat om at beholde Jorden, men med langt større Indfæstning end i forrige Tider, og desuden er Kirkeskoven nu rent borte, som Kirkens Ejer alene raader for.«¹⁾

¹⁾ Kirkejorden laa paa begge Sider af Vejen fra Skoven mod Jelling. Husene paa denne Jord kaldes endnu af de ældre »Kirkehusene«. Ca. 1700 ejede Brantbjerg Jelling Kirke. Kort efter Processen mellem Bille og Morville købte Frederik IV den.

Den Frantz Rantzau, der her er Tale om, og som aabenbart ikke har udmærket sig ved Fornuft, er formodentlig den samme, som i Hirsch: »Danske og norske Officerer« opføres som Ejer af Canegaard. Han døde $18\frac{1}{9}$ 1768 i Holstebro som den sidste Mand af sin Linie, hvorfor Vaabnet nedlagdes med ham i Kisten.

1836 havde han solgt Faarup til Rasmus Stæhr, Rugballegaard, som 1745 afhændede den til Hans Hansen Varmark for 1800 Rdl. Varmark solgte den samme Aar til Hans Nicolajsen Goldbech, tjente 1000 Rdl. paa den og tog derefter Ophold i Vejle.

Hans Goldbech solgte det lille jordløse Hus, Bilidt, som laa paa Faarupgaards Grund, samt et Stykke af Hovedgaardens Mark og Skov (10 Skp.) til Birke-dommeren for Skovgaard Birk, Laurids Thistrup, som derefter gjorde et lille Lyststed af den nye Ejendom, som han kaldte Skovdallund.

Skovdal Mølle havde siden Anders Madsens Tid hørt til Faarup, men ogsaa den solgte Hans Goldbech.

1754 købte Laurids Thistrup den beklippede gamle Herregaard. Ogsaa han solgte et Stykke fra, nemlig Engen ved Vejle, Roskjær, der kunde give 10 til 12 Læs Hø. — Tid efter anden var der paa Gaardens Grund opført adskillige Afbyggersteder, saasom Faaruphuus, Baggesholm og Moselund. De havde faaet anselig Jord tillagt. Fæsterne skulde yde Landgilde og Hov til Hovedgaarden. Thistrup satte to nye Afbyggersteder.

1754 købte han Refstrup, men døde allerede 1757, hvorefter Madam Thistrup solgte Faarup til Laurids Gydesen, forhen Ridefoged paa Engelsholm.

»Extraordinaires Avertissement« 1757 No. 30 lyder saaledes: Tirsdagen den 10. May bliver ved offentlig Auction paa Refstrup ved Weile bortsolgt en gl. Herregaard og Sædegaard navnl. Faarup beliggende i Tørrild

Herret, Coldinghuus Amt, Jellinge Sogn, skattes af 9 Tdr. Hartkorn 6 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. Skovskyld 3 Skp. 1 Fdkr. 2 Alb. Til Gaarden kan saaes aarlig 24 à 26 Tdr. Giøderug. Byg 4 til 6 Tdr., Havre 70 til 80 Tdr. og Boghvede 10 Tdr., avles 100 Læs got Høe. Til Gaarden en god Ege- og Bøgeskov; til Gaarden er ogsaa god Fiskerie i en god Søe tæt ved Gaarden af adskillige Slags Fisk. Ved Gaardens Eng græsses og fores 60 Stkr. Fæe Høveder og 100 Stkr. Faar; til samme Gaard ligger paa Gaardens Mark en Mølle, skattes af Mølle- og Jordskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr., som svares aarlig Landgilde 30 Rdl. 4 Mk. Nok findes paa Gaardens Mark 5 Afbyggere, som skattes af 8 Td. 7 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. og svarer aarlig Landgilde 36 Rdl. 4 Mk. foruden endeel Hoverie. — — — Ejeren Mad. Thistrup paa Refstrup.

Provst Wedell skriver: »Hvad Gaardens Bygning angaar, da har den faaet stor Forandring i Birke-dommer Thistrups og Laurids Gydesens Tider, hvilke har ganske ombygget og flyttet selve Gaarden, undtagen den store grundmurede Lade, som endnu staar og er det eneste, som er tilovers af de gamle Bygninger. Tilforn laa Gaarden søndenfor Laden, længere ned mod Søen og var da et grundmuret Hus paa Borgegaarden med Aarstal 1600, men samme blev tilligemed de andre Huse, undtagen den forommeldte gamle Lade, i benævnte Ejeres Tid afbrudte og af ny igjen opført nordenfor Laden. Hverken Borge- eller Ladegaarden er saa stor og vidtløftig nu som før, men net og ørdentlig indrettet, og alt i god Stand.«

Laurids Gydesen fuldførte altsaa Faarupgaards Ombytning. Desuden satte han Møllen i god Stand. Han døde 1765. Aaret efter ægtede Enken Møns^r Anders Andersen.

Omtrent 1786 købte Hans Marcussen Ammitzbøll

Faarup. Slægten Ammitzbøll var og er endnu meget udbredt. Hr. I. Ammitzbøll formoder i sine Meddelelser om Slægten, at Navnet stammer fra Byen af samme Navn i Ødsted Sogn og giver følgende Oplysninger om Hans Marcussen: f. paa Rask 8. Okt. 1761, d. i Vejle 4. Apr. 1831. Solgte Faarupgaard 1803 til H. Clausen af Stapelgaard. Ejede derefter Sophienlund i Hover Sogn, var 1806—10 Medejær af Tirsbæk.

Gift 1) Jelling 19. Okt. 1787 med Marie Nellemann, f. 66, d. Faarupgd. beg. 6. Aug. 88. (F. Mogens N. til Leerbæk, M. Ane Medea Balslev). Gift 2) Cathrine Dorthea Høstmarck, f. 25. April 68, d. Kbh. 8. April 1847. 2 Sønner, 3 Døtre.

Hans Clausen havde oprindelig været Forpagter af Avnbølgaard, Ullerup i Sundeved. 1798 købte han Refstrup, 1803 var han altsaa Ejer (eller Forpagter) af Stapelgaard i Rødning Sogn ved Skive.

Allerede 1805 døde han og blev begravet paa Jelling Kirkegaard, og hans Enke, Anna Petersen, født i Flensborg 1768, havde derefter Gaarden i 2 Aar.

Den samtidige Ejer af Rugballegaard var en ung Mand ved Navn Johannes Andreas Kirstein. Han var født København 1781, hvor hans Fader, Ertmann Kirstein, dengang var Købmand. Slægten var tysk, Johannes og de andre Børn blev døbt i den tyske Kirke i Kbh. Ca. 1795 købte Ertmann en stor Gaard i Sandved ved Kappel, og 1800 købte han Rugballegaard til Johannes. Formodentlig har han arvet Faderens Forretningsblod. Anna Clausen paa Faarup var et godt Parti. 11. Juli 1807 ægtede Kirstein Madame Anna Clausen. Deres Alder var henholdsvis 25 og 39 Aar. — 1820 døde Anna Clausen.

Kirstein var egentlig mere paa Alder med sin Steddatter, Juliane Lucie Clausen, og han søgte — efter

hvad der fortælles — om Tilladelse til at ægte hende. Men det nægtedes.

En Dag kørte den tro Tjenestekarl, Lars Jensen, Kirstein og hans Steddatter til Kolding. Nogle Maaneder efter hentede han dem igen. De havde været »oppe i det tyske«, sagde man. Kort efter tog de et lille Plejebarn til sig, Johanne Kirstein, født den 27. September 1825.

Over Kirstein og Lucie Clausen rejstes en Mindesten, som nu staar udenfor Jelling Kirkedør. Paa Stenen staar:

Under dette Minde hviler Støvet af Johannes Andreas Kirschstein, født den 29. August 1781, død den 14. Januar 1856, og

Juliane Lucie Clausen, født den 14. October 1786, død den 22. Juli 1850. Fred være med eders Aand, velsignet være eders Minde.

Da Lucie Clausen var død, tog Kirstein den 25-aarige Johanne ved Haanden. Og da de havde staaet lidt ved det afsjælede Legeme, sagde han: »Ja, hun var din Moder, og jeg er din Fader!«

Kirstein var nøjsom og paapassende. Han kørte til Vejle i Kassevogn. Selv i stærk Vinterkulde havde han kun et Dækken om Benene, Fødderne stak i et Par Sivsko. Luksus som Fodpose brugte han ikke. — »Vis mig din Kniv, Dreng!« sagde han ofte til Tjenestedrengen. Han forlangte, at Drengen altid skulde have dette nødvendige Redskab hos sig. — »Bring mig Stumperne!« sagde han til sine Tjenestefolk eller Fæstere, naar et af Arbejdsredskaberne var gaaet i Stykker. — Kirstein er den af Faarups Ejere, som har haft Gaarden længst.

Under Trearskrigen blev han anset for at være tysksindet. En Dag skulde Lars Jensen levere en Hest

i Kolding, men undervejs hørte han, at Slaverne i Rendsborg var lukket ud og kom hærgende og brændende op gennem Jylland. Han sprængte derfor tilbage til Faarup. Kirstein var i Vejle; men de skrækslagne Damer beordrede øjeblikkelig Lars Jensen ud efter ham. Og den tro Svend red, saa Skummet drev af Hesten.

I Vejle havde man ogsaa hørt Rygtet, og de gode Borgere var draget ud for at møde Fjenden, udrustet med mange mærkelige Vaaben. Da de havde faaet at vide, at Rygtet var grundløst, var de vendt hjem, vel nok lettede, men dog stadig ophidsede. Hvem var Rygtesmeden? Tyrving havde lugtet Blod og vilde nu se Blod.

Fra Gæstestuen i Værtshuset blev Kirstein opmærksom paa et Opløb paa Torvet. Centrum var en Rytter, der med fordrejet Ansigt raabte og skreg op om »Røvere, der kom sydfra«. Hesten rystede over hele Kroppen, og Skumklatterne fløj om den. I Begyndelsen kunde Kirstein hverken kende sin Karl eller sin Hest; men endelig gik det op for ham, at det var Lars Jensen.

Men Borgerne var rasende over atter at høre dette Vrøvl om Slaverne. Her var Rygtesmedene: Den tyske Herremand og hans Karl. Og de gik løs paa dem. — Heldigvis kom Herren til Tirsbæk i det samme. Han fik Gemytterne dæmpet. Kirstein fik Lov at komme hjem; men den uskyldige Lars Jensen maatte blive til næste Dag, til det var godtgjort, at han ikke var Rygtets Ophavsmand.

En Søn af Hans Clausen, Matthias, var ligesom Juliane Lucie blevet ved at gaa paa Faarup. Han kaldtes Forvalter. Da han i 40-Aars Alderen vilde indgaa Ægteskab, fik han et lille Stykke Jord ved

Sydøstsiden af Søen i afgiftsfrit, livsvarigt Fæste. Her boede han i ca. 40 Aar som en fattig Mand. Daglig kunde han se over Søen til sin Faders gamle Gaard: »Jo, Lykken kan omskiftes — —«. Hans Søn, den gamle Skrædder Clausen paa Jennum Mark, lever endnu og taler ofte om sin Farfar, der var Herremand paa Faarup.

Han er opnævnet efter Kirstein, hedder Johannes Andreas, og arvede derfor 200 Rigsdaler efter ham. Hans Søsken fik hver 100 Rgdl.

Johanne Kirstein arvede Faarup. Inden Kirsteins Død havde hun indgaaet Ægteskab med Bernardus Melskens, en Hollænder fra Provinsen Nordbrabant, der havde kørt med Kobbervarer fra Haraldskjær Kobberfabrik.

Melskens var Katolik og hørte til den katolske Menighed i Fredericia. 1878 solgte han Faarup til Grosrerer Tidemand fra Holbæk²⁾, hvis Svigersøn, P. Pedersen, havde den til 1889, da Adam P. Estrup, en Søn af den kendte Højrepolitiker, fik den. Hans Hustru, Ellen Skeel, var Datter af Kammerherre Skeel paa Birkelse. Hun døde paa Faarup 1893 af Tæring. Estrup kunde derefter ikke tænke sig at blive paa Gaarden og solgte den 1900 til Sagfører O. P. Buch, Vejle. 1911 solgte Fru Buch den til Gaardejer Justesen fra Lolland³⁾. Men han havde den kun et halvt Aars Tid, hvorefter Vejle Amts Udstykningsforening købte den.

Ca. 80 Tdr. Land blev ved Hovedbygningen, medens Resten udstykkedes til Husmandslodder.

P. Chr. Kæmpegaard⁴⁾ var fra 1912—17 Hovedgaardens Ejer og oprettede et Optagelseshjem for aandssvage.

¹⁾ B. og J. Melskens ligger begravet paa vestre katolske Kirkegaard i København. — ²⁾ Tidemand bekostede Opførelsen af en ny Hovedbygning med Spir. — ³⁾ Baade Buch og Justesen kom ulykkeligt af Dage. — ⁴⁾ Nu Amtsfuldægtig i Skanderborg.

St. Hansaften 1914 blev man trindt om fra opmærksom paa et vældigt Blus ved Faarup Sø. Det var Faarupgaard, der brændte. Branden var paasat. En af de aandssvage havde lavet det mægtige St. Hansbaal.

Hovedbygningen med det smukke Spir og den gamle Lade brændte.

1917 solgte Kæmpegaard, som havde restaureret og genopført Bygningerne, Gaarden til Københavns Kommune, som benytter den dels til Afvænningshjem for Drankere, dels til Reconvalecenthjem for Patienter fra Kommunehospitalerne i København. Hjemmets nuværende Forstander er P. Johansen.

— — — Men spredt paa den gamle Herregaards Mark ligger ca. 20 velholdte og smukke smaa Hjem. Landsbyen Faarup er genopstaaet.

LINDEBALLE SKOV

AF RASMUS MORTENSEN

Blandt de jydsk Skove er der et Par, som har betydlig Interesse ud over det sædvanlige: Hald Egeskov ved Viborg og Bøgeskoven i Lindeballe, Vejle Amt. Om dem begge gælder det, at de hver i sin Art udgør den sidste større Levning af den oprindelige Løvskov paa Halvøens Midte og Vestside.

For Bevaringen af det Stykke Natur, Hald Egeskov giver sit ejendommelige Præg, er der sørget ved Inddragning af det mest karakteristiske Omraade under Naturfredningen. Lindeballe Skov har altid haft og har fremdeles en mere usikker Tilværelse.

Det er nu nogle Aar siden, man fra forstkyndig Side henstillede til mig at udrede Lindeballe Skovs Historie, idet man gjorde opmærksom paa, at »Lindeballe Skov nævnes som Eksempel paa en Skov, der blev stærkt medtaget, ikke alene ved Rydning, men ogsaa ved Fældning af alt stort Træ« i det for de private Skove saa skæbnesvangre Tidsrum 1805—1830, da Skovrydning almindelig fandt Sted og ikke mindst i Vejle Amt bragte talrige Privatskove alvorlige Tab.

Den antydede Opgave maatte synes saa meget mere tillokkende, som der over Lindeballe Skov i flere Henseender er noget særegent, man kan godt sige uberrørt — ogsaa i den Forstand, at ingen Skildrer har

behandlet den før¹⁾. Sidstnævnte Omstændighed medfører imidlertid det kedelige Forhold, at Kilderne til Viden om Skovens Historie er særdeles fattige. I det hele taget viser vor historiske Literatur en mærkelig Tavshed vedrørende Landets Skove. Det bliver i Arkivernes utrykte Materiale, man maa søge Oplysninger om Skovenes Fortid. Men, desværre: i Tilfældet her findes kun saare lidt, næsten intet. Besigtigelsen paa Lenene i Skaane, Bleking og Jylland af 1645, som er en uvurderlig Kilde til Kundskab om mange Skoves Navn og Skæbne, idet den ikke alene eftergaar, hvor stor Skade Skovene har lidt under de fjendtlige Indfald i Trediveaarskrigens Dage, men tillige ofte vedføjer en Bemærkning angaaende deres almindelige Tilstand og det trufne Sturvildts Tal — naaede ikke til Lindeballe, skønt Sognet laa ind under Coldinghus Len. Oldenregnskaberne, der tit giver et ypperligt Begreb om en Skovs Størrelse og Kraft, mangler for Lindeballes Vedkommende baade i Coldinghus- og i Engelholm-Arkivalierne (en Tidlang tilhørte Skoven Engelholm). Heller ikke »Sogne Jordebøger paa Landgilde, Udsæd og Avling 1661—62« over Gadbjerg—Lindeballe har noget om Lindeballe Skov; her siges blot, at »1 boll« i Tykhøyed har Olden til 6 Svin, og at »thill alle gaarde udi Smidstrup er 24 suins aalden«, men dette vedkommer alene den — kort efter helt ruinerede — Skovstrækning i Gadbjerg Sogn, man nu kalder Tykhøjet Krat. Imellem Linjerne af sidstnævnte Dokument er man dog i Stand til at læse en Del vedrørende Skoven. Det ses, at i Lindeballe By er Præstens Annexgaard øde og nedbrudt, og Byens

¹⁾ Mærkeligt nok har Jægermester L. A. Hauch ikke faaet Øje paa Lindeballe Skov, skønt han under Forarbejdet til sit ypperlige Værk: Danmarks Trævækst (1920—22) dog kommer om ad baade Hastrup-, Gjødding- og Randbøl-Skovene.

syv Gaarde betegnes som øde; Aast har 2 øde Gaarde, og 2 andre er øde og afbrændt; Gjødsbøl er øde, en Gaard i Nørskov »øde uden sæd och besidelse«, en anden øde og nedbrudt. Man tør gaa ud fra, at naar Sognet har lidt saadant Hærværk med Hensyn til Gaard og Mark, har Skoven ogsaa faaet sin Part af Fjendens Strenghed. Samme Skøn kommer man til, dersom man sammenligner Katastrofen her med Forholdene andre Steder, hvor der baade findes Vurdering af Bøndergodset og Skovene, idet Skade paa Gaardene sædvanlig ledsages af tilsvarende Fortrød i Skovene.

Gennemgaaende bliver det da først ved et ret sent Tidspunkt i Udviklingen, at Billedet af Skoven træder nogenlunde skarpt frem for os; i det hele vil det ikke kunne undgaas, at der over Skildringen kommer noget brudstykkeagtigt og spredt. For at faa Arbejdet saa tilfredsstillende som muligt, har jeg formaaet Hr. cand. pharm. Arnold Hansen, Horsens, til at behandle den botaniske Side af Sagen; hans Undersøgelse danner et selvstændigt Afsnit Side 203 f. Jeg skylder Hr. Kandidat Hansen Tak for denne Hjælp. Ligeledes maa jeg udtale en ærbødig Tak til Hr. Professor Helms og Hr. Professor Oppermann for Vejledning saavel angaaende nærværende som vedrørende andet Arbejde med Skovhistorie.¹⁾

Omraade og Størrelse.

Bortset fra de ældste Sæt af Storskov, der jo undrager sig den lokale Sammenligning, kan det paa-vises, at Skoven tidligere har været langt større end nu. Hver Gang Sognet nævnes i gamle Papirer, tilføjes gerne en Bemærkning om, at her er en stor Skov;

¹⁾ »Skovplantningen paa Hederne før Dalgas«, Aarh. Stifts Aarb. 1917.

noget fast Tal for Størrelsen gives naturligvis ikke, men Udtrykket »stor« varierer med »meget stor«, »kolossal« og lignende. Præsteindberetningen 1638 til Dr. O. Worm drager Grænsen nærmest: »... Synden kirchen er en stoer skoff oc synden skoffuen ligger først Ost øster paa oc siden Amlund mod vesten . . .« Naar hertil føjes, at Skovens nordøstlige Del over Møgelbjerg og Grønbjerg Bakkedrag gik i eet med Tykhøjet og Smidstrup Skov, er Omraadet i det væsentligste angivet. Gennem Aarhundreder har Skoven i historisk Tid haft sin Plads paa Bakkeknuden mellem Lindeballe Kirke — eller rettere: Engdraget kort Syd for Kirken — og Terrainsænkningen ved Aast—Amlund.

Udenfor dette sluttede centrale Parti laa saa nok flere mindre Stykker Skov. Johannes Mejers Vægtkort fra 1659 og sammes forskellige lokale Kortskitser har Navnet »Herredskov« til en lille Lund i Nærheden af Sogneskillet mod Vandel; ligeledes viser nævnte Kort som ogsaa Videnskabernes Selskabs Kort (1789), at Enemærkeskoven Nord for Lindeballe By har været en Del større, end Tilfældet er i vore Dage; den strakte sig fordmum ikke alene op over Bakkekammen henad Byen, men naaede ogsaa ret langt i Nordøst, hvad forøvrigt de Gamle endnu kan huske. Tillige laa der sagtens Skov omkring Udmarken til Gaardene i Nørskov (»Norskoff«), vel særlig langs Smidstrupsiden. Matrikelskortet over Nørskov (1820) giver et Fingerpeg i den Retning i de to ganske interessante Stednavne: Lindhoved Mose og Lindhoved Hede ned mod Farre.

Saadanne spredte Lunde og Strimler har tilsammen kunnet øge Indtrykket af den egentlige Skovs store Udstrækning. Væsentlig større Plads end her antydet kan Skoven imidlertid ikke have indtaget. En Undersøgelse viser nemlig, at talrige Gravhøje, hvoraf Største-

parten dog nu er sløjfede, ligger nær ind til Skovens gamle, yderste Rand, betegnende Bostedernes og Agerbrugets Grund. Og naar der i Kirkebygningsperioden blev lagt Kirker baade i Aast (Amlund), Lindeballe og Farre (hvortil Nørskov dengang maaske delvis sluttede sig), saa forudsætter dette jo, at passende Menneskemængde var tilstede, hvilket maa anses for umuligt, dersom Grænsen mellem Ager og Skov ikke nogenlunde fulgte de her optrukne Linjer.

Gaar vi udenfor Sogneskillet og spejder efter Tegn paa Skovens Sammenhæng med tidligere Skovstrækninger i det store, kirketomme Rum vestpaa, møder vi straks sikre Holdepunkter, der viser, at Lindeballe Skov er Resten af Fortidens Storskov i disse Egne. En lang Række Stednavne, af hvilke kan nævnes enkelte som Uhe Krat, Høgelund, Baastlund, Billund, Elkjær, Egsgaard, Karlskov, Silleshoved (Skovhoved o: fremspringende Skovparti), Filskov o. s. v. helt ned til »Skovsende« i Sønder Omme Sogn — staar tilbage, vidnende om den oprindelige Løvskovs svundne Herlighed.

Det er nødvendigt saaledes at se langt ud i Vesten, thi kun derved vindes Forstaaelse af Skoven, vi har i Behold. Da Gammelskoven faldt — Tid og Aarsag skal ikke drøftes — og de frygtelige Virkninger slog sammen over Vestlandet, lagde Fladen øde, gav Lyngen Eneret for langsommelige Tider og gjorde Tilbageerobringen til Kultur og Grøde saa ulidelig træls — da led ogsaa Lindeballe Skov ilde Medfart, men den red dog den værste Storm af. I det Vinden og Sandet og Lyngen vestfra paa Forfølgelsen efter den vigende Skov naaede det brede, med runde Aase og dybe Sænkninger stærkt sammensatte Bakkeparti her, maatte alle disse strenge, piskende Fjender standse og lægge

sig til Ro. Ved Bakkedragets Fod eller halvt oppe paa Skraaningen mod Solens Nedgang stredes det sidste, voldsomme Livtag, før der kom Ligevægt. Men Blæstens vide Porte stod nu aabne, og Vindene vilde smutte længere ind, saa snart Lejlighed bød sig. Skoven indrettede selv sit Forsvar. Med Rødderne fast i den lerede og grusblandede Jordbund lukkede Træerne sig sammen tæt ude ved Randen. Med Grenene i de underligste Vridninger hen over Jorden og ind mellem hinanden, paa Knæ og med hvert Blad vendt mod Øst dannede Træerne, hvad enten det de forskellige Steder mest var Bøg eller Eg, i broderlig Forening, i streng sammenbøjet Skikkelse et levende Hegn, som Lyngen ikke var i Stand til at bryde igennem, men som kun Menneskene formaaede at nedhugge eller lade deres Dyr fordærve. Det er altsaa det, de til sine Tider paa visse Steder har tilladt.

Videnskabernes Selskabs Kort af 1789 tegner os Billedet af den helt igennem sluttede Skov; det samme gør et Kort fra 1786 over Lindeballe By og Mark, »bestøt af Hrr. Claus Tommerup Henrichsen til Ræfstrup« — saa vidt det rækker. Ogsaa Matrikelskortene 1820 har Skovsignatur over det samlede gamle Skovareal uden andre Aabninger end nogle Engstrimler, der fra Nordvest og Sydvest skyder sig ind i Skoven, og som kaldes »Stribler«. Men mange Steder var det nu kun paa Papiret, man kunde tale om Skov her. Stubbene stod vel tilbage og markerede for saa vidt Skovens Omraade paa Pladsen og Kortet — i Virkeligheden havde man som næsten alle Vegne i Udskiftningstiden hovedsagelig fældet for Fode hvert stort Træ, man paa nogen Maade kunde gøre til Penge. Slaget var ført voldsomt igennem, og det maa have fundet Sted kort før og efter Aar 1800. Skovforord-

ningen af 1805¹⁾ kom for sent; havde Nedsablingen ikke været tilendebragt, vilde den jo have reddet dog nogle Strækninger fra Ødelæggelse, men saadanne spores ikke. Paa den anden Side kan Skoven næppe være fældet ret længe før 1800, thi 20 Aar senere laa Bunden endnu dækket af Græs.

En Udskrift af »Journal fra Matriculeringsarbejdet i Lindeballe 1820«²⁾ vil give et betegnende Indtryk af Tilstanden og Forholdene:

Gjødshøll Bye:

Da nuværende Skove og Skovstrækninger, der under Matriculeringsarbejdet erklæres bestemte til Skovs Opelskning efter Forordning af 27. September 1805, bliver under den nye Matriculering at fritage for Skyldsætning og disses Grænser at afsætte . . ., saa maa jeg herved give mig den Frihed at forespørge, om der paa Gjødshøll Byes Jorder gives nogle Skovstrækninger, som agtes indtagne til Skovopelskning og hvilke disse da ere — herom udbeder jeg mig Lodsejernes Bestemmelse her paategnet.

Gjødshøll, den 7. Juli 1820.

Ullum, Landmaaler.

Til Lodsejerne af Gjødshøll Byes Skov,

Lodsejernes Erklæring lyder saaledes:

Da vi behøver Græsningen af vore Skovlodder, saa ønsker vi ikke, at samme under Matriculeringsarbejdet skal behandles som Fredskov.

Gjødshøll og Trøgelborg d. 8. Juli 1820.

*Jens Sørensen, Christen Jensen, Peder Hansen,
Gottfred Leemann, Inger Hans Datter, Niels Kristian Hansen.*

¹⁾ Dennes vigtigste Bestemmelser var følgende: 1) At alt Fællesskab i Skov skal ophæves. 2) At alle Skove skal fredes og indhegnes, og at ingen Kreaturer, Svin undtagen, maa græsses deri. 3) At Skovens Borthugning ikke bør være en Hovedspekulation ved Godsets Køb, hvorfor ingen, som ved Køb bliver Ejer af en Skov, i de første 10 Aar maa hugge til Salg af samme. — ²⁾ Matrikelsarkivet.

Til Lodsejerne af Amlundgaard, Wester- og Øster Aast Byes, Brændgaard Byes og Sandagergaards Skove.

Da nuværende Skove og Skovstrækninger, der under Matriculeringsarbejdet . . . , saa forespørges Lodsejerne herved, om der paa deres Jorder gives nogle Skovstrækninger, som De agter at indtage til Skovopelskning, og hvilke disse da ere, derom udbedes Deres Bestemmelse her paategnet.

Wester Aast d. 22. Juli 1820.

A. Hauberg.

Paa foranførte er modtaget følgende Erklæring:

Vi undertegnede Ejere af Amlund, Vester Aast, Øster Aast og Brændgaards Skove kan ikke undvære vore Skove til Fredskov.

Jens Pedersen, Amlund, Tonnis Christensen, Hans Jacobsen, Jon Jensen i Brændgaard Bye, Hans Christian Hansen, Hans Gydesen, Michel Sørensen og Niels Jørgensen i Wester Aast Bye, Ander[s] Jensen, Peder Hansens Arvinger og Henrick Hansen i Øster Aast Bye.

Lindeballe Bye:

I Følge Rentekammerets Instruktion, der er givet for Matriculeringen, skulde jeg herved . . . af Lods-ejerne til den paa Lindeballe Byes Grund værende udskiftede Skov affordre Erklæring: om nogen af Ejerne agter af Skoven at indtage noget til Fredning og da paa hvilken Maade, paa det at saadant kan blive mig forevist . . .

Lindeballe d. 15. Juli 1820.

N. Mortensen.

Paa foranførte er meddelt følgende Erklæring:

Vi agter ikke at indtage noget til Fredning, men paa bedste Maade at holde Fred over samme, fordi

ingen Græsning finder Sted. Dette attesteres herved af os paa Byens Vegne.

Datum ut sie.

P. Larsen, Peder Sørensen, Hans Pedersen.

(Gaardene i Lindeballe By ejedes ved denne Tid af Peder Larsen, Mads Larsen, Knud Sørensen, Peder Christiansen, P. Sørensen, Hans Pedersen, Søren Thomsen, Niels Johansen, Peder Thomsen, Karen Margrethe Eriks Datter, Thue Madsens Enke.)

Der blev altsaa ingen Fredskov denne Gang. Senere, vistnok navnlig i 1870'erne, indtoges en Del Skovloder under Fredskovforpligtigelse, og nu efter Verdenskrigen kom flere til.

Det kunde af anførte Erklæringer at dømme tegne ret lyst for Lindeballe Bys Skove, bedre end Aast og Gjødsbøls. Man vil »paa bedste Maade« »holde Fred over samme«, og »ingen Græsning finder Sted«. Ikke desto mindre formede Udviklingen sig netop lige saa kritisk her som der. Gamle Thue Madsen i Lindeballe, hvis Skov var en af de største og bedste, har ofte fortalt, hvorledes man i hans Formands Tid, omkring 1830, over hele Strækningen slog Græs med Le og vejrede det til Hø, og man formaaede ikke at finde et Træ stort nok til, at man deraf kunde faa en Lægte.

1823 skrev den udmærkede Landøkonom Carl Dalgas, Aldebartsminde ved Vejle, til Landhusholdningsselskabet bl. a. om Skoven i Lindeballe: »Lindeballe Sogn har betydelige Skove, men som man, efter hvad der forsikres mig, af al Magt stræber at ødelægge, saa at om et halvt Hundrede Aar maaske ingen Skov vil findes der mere«. ¹⁾ Senere kom han ind paa samme

¹⁾ »Vejle Amt«, 1. Bind af Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser, Kbh. 1826.

Emne og raadede stærkt Regeringen til at anvende nogle af de Penge og det Arbejde, som medgik ved Statsplantagerne i Randbøl Sogn og andre Steder, paa Lindeballe Skov for at redde denne fra fuldkommen Undergang.

Et lignende Vidnesbyrd har man i en Udtalelse af Hedeselskabets Stifter: »Ved Lindeballe var der i forrige Aarhundrede en kolossal Skov, der som et mægtigt Bolværk paa Toppen af de høje Bakker fangede eller mildnede de skarpe Vestenvinde . . . , og den dannede omtrent eet Hele med Tyk høje og Smidstrup Skove. Nu bestaar den kun af Stumper og Stykker, tilmed slet passede«. ¹⁾

»Stumper og Stykker«! Ja, der var jo altsaa ryddet.

Blæsten og Lyngen, Øksen og Leen, Dyrenes bidende Tand — nu ogsaa Hakken og Ploven! Sandelig, Tiderne var onde, Anfaldene svære. Rydjærnet gav Skoven ulægeligt Saar. Saa længe dog Roden stod fast, spirede der Liv; da den væltedes i Vejret, blev alt Haab lukket ude.

Foran er et Par Gange fremhævet det smukt afrundede i Skovens tidligere Form; den uregelmæssige, særdeles uheldige Figur, Skoven nu har, er Rydningsværk gennem de sidste hundrede Aar, nærmere bestemt i Tidsrummet 1820—1870.

Tager vi hvert Distrikt for sig og begynder ved Lindeballe Skovs Nordside, finder vi, at et stort Stykke af Lindeballegaards Vestermark er ryddet Skovbund, Kristian Jensens, P. K. Pedersens og H. Jørg. Jørgensens Gaarde ligeledes. Det var naturligvis slemt nok, at disse Ejendomme gik tabt for Trævækst, men de udgjorde Skovens Yderside og havde rimeligvis siden den almindelige Nedhugning ikke haft Kraft nok til at bære ny Bevoksning frem; i det højeste kunde her

¹⁾ E. Dalgas: Geografiske Billeder fra Heden. 1867—68.

træffes spredte Kratpartier og forkrøblede Buske, som jo ganske vist dog ydede noget Læ for Opvæksten længere inde, og altsaa havde de endnu deres Betydning. Langt mere skæbnesvangert var det imidlertid, at man ved Rydning skabte den brede Flænge mellem Lindeballe og Aast Skove, som gav en lang Række Ejendomme Plads, men ogsaa blev Blæstens aabne Vej ind til Skovomraadets dybeste Kroge. Fra Nordvest mod Sydøst og Øst ryddedes det Bælte, hvor følgende Ejendomme ligger: Mads Pedersens, P. J. Pedersens, Rasmus P. Rasmussens, N. H. Petersens tidligere Bopæl, Stavnkjær (hed i gamle Dage Stavnkjærhus, men blev ved Rydning paa begge Sider af Aast-Vejen til en anselig Gaard), Benned Jensens, Niels Johansens, Mosegaard (delvis, Resten opdyrket Mosejord), Jens Christian Larsens, Andreas Bennedsens, Hans Nielsens og tildels Søren L. Sørensens. Naar undtages P. J. Pedersens Ejendom, der hidrører fra Amlund Skov, er alle de nævnte Ejendomme komne fra Lindeballe Skovdistrikt.

Amlund Skov har vist ikke afgivet synderlig mere end anført. Derimod er det gaaet stærkt ud over Gjødsbøl Skov: Søren Rasmussens gamle Ejendom, Kr. Mortensens, Hans Raabjergs, Jens Peder Snedkers, Povl Nielsens, Hans Sørensens, Karl Henriksens og Otto Pedersens Jorder stammer helt eller delvis herfra.

Aast Skov, som nogenlunde har bevaret sin sluttede Form, og som den Dag i Dag er bedst ved Magt, led knap saa meget. Der er ryddet nogle Agre — Vest for Vejen — under Aastgaard kaldet Egebjerg, og paa den anden Side af samme Vej faldt en Del Skov, da Arealet omkring »Kornhave« ryddedes. Nede ved Mejeriet er der ryddet nogle Skovstykker. Af Søren Gydesens og Niels Peder Gydesens Skove ryddedes

ogsaa flere Strækninger i Yderkanten. Men selvstændige Ejendomme opstod ikke ved Rydning her.

Naar til alt dette føjes, at talrige »Stribler« og »Rundinger« (henholdsvis smalle og brede engagtige Partier i Skoven) ligger indtagen til Græs, vil man have Grundlag nok til Forestilling om, at Skoven er bleven mindre med Tiden.

Beretningen — denne triste Historie om fortsat Nedgang — burde nu kunne fæstnes lidt nøjere med faste Tal, men saadanne er, som før sagt, vanskelige at faa fat paa. Pontoppidans »Danske Atlas«, Yonges »Ludvig Holbergs Geografie« og Arent Berntsens »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed« varierer Temaet: »Udi dette Sogn ligger en stor Skov«. Carl-Dalgas siger »betydelige«, Oberst Dalgas: »i forrige Aarhundrede kolossal«, et andet Sted: »i forrige Aarhundrede over 1200 Tdr. Land, men nu er reduceret til 500 Tdr. Land, meest af ringe Beskaffenhed« (skrevet 1883)¹⁾. Trap 1859 har: »ca. 1000 Tdr. Land«, hvorhos tilføjes, at Indvaanerne finder deres væsentligste »Underhold ved Agerdyrkning, da den i Sognet værende Skov kun afgiver et meget ringe Udbytte«. Trap 1875: »ca. 1000 Tdr. Land Skov« og samme Bemærkning om Indvaanernes Underhold og Skovens Udbytte. Trap 1896: 798 Td. L. Skov, »Sognet har haft langt mere Skov tidligere«. I den Dur springer Tallene. Men Dalgas' 500 Td. L. er for lidt; saa langt ned kom Skoven aldrig. Efter nyeste Vurdering — til Ejendoms-skyld — ligger Størrelsen omkring ved 600 Tønder Land; dog maa dette vistnok ogsaa være lavt regnet, ellers er Traps Angivelse 1896 for rigelig, thi i de 20 Aar, som ligger imellem, har Skoven ingen Afgang

¹⁾ Fortids- og Fremtidsskovene i Jyllands Hedeegne. (Udsnit af Hede-selskabets Tidsskrift 1883—85.)

haft, snarere er der hist og her lagt en Del til. Hvad skal man saa tro? Det sikre er, at Skoven nu findes i god Vækst. Træ har faaet Værdi, det er for dyrt at rydde; og vilde nogen alligevel tage Skridt dertil op ad de stejle Skraaninger, vil han snart give tabt: alt tilbageværende Skovland er enten høje Bakkedrag, dybe Lavninger eller vandrigt Terrain. Den bedste Garanti for Skovens Bevarelse i Fremtiden danner Ejernes og hele Sognefolkets Kærlighed til den gamle, mærkelig skønne Plet. Faren — en Fare er her nemlig — gælder ikke længere Skovens Grund, den truer Vegetationen store Strækninger over — hvorom senere.

Skovens fornemme Karakter i Velmagtsdagene faar bedre end ved de genstridige Tal sit Udtryk i den Omstændighed, at Lindeballe under Herremændenes Regimente havde en Skovfoged. Dette siger en stedlig Tradition, og Skødet paa Engelsholm Gaard med underliggende Gods af 28. December 1730 nævner en Skovfoged i Lindeballe By: Jens Christensen. Et eller andet Sagn gaar ud paa, at Skovfogeden boede i Gjødsebøl. Maaske har der været to; han kan jo ogsaa være flyttet. To var næsten for meget, thi Skoven betød vist ikke saa særlig meget som Indtægtskilde for Ejeren. Den tilhørte skiftevis Engelsholm, Haraldskær og Refstrup, og kunde altid bl. a. dog bruges ved Magelæg med andre Ejendomme. Det fortælles ogsaa, at den som Faddergave en Gang gik fra Engelsholm til Haraldskær eller omvendt. Hvad skulde for Resten Herremændene paa Engelsholm, Haraldskær og Refstrup gøre ved Skoven der langt ude i Lindeballe Sogn andet end lade den ligge. Hvor kunde de finde Afsætning paa Træet, hvis de vilde lade det fælde, hvad ikke gerne var Tilfældet med store Skovejere i den rigtige gamle Tid. Vejle, eneste Købstad og Stabel-

plads, laa alt for fjærn. Det Træ, Borgerne i Byen behøvede, og det, man udskibede herfra, hentedes nærmere ved. Vejle Amt var jo altid skovrigt. Bønderne i Nabosognene tærede næppe ret meget, saa længe der var Skov flere Steder under Horisonten, men efter at Skoven paa Lindeballeknuden stod ene tilbage, skuende ud over Fattigdom og Øde til alle Sider, langt, langt i Syd, Vest og Nord — blev der Tilløb og Efterspørgsel. Hver Pind, Stolpe og Spænde maatte hentes her. Da fik Skovfogeden travlt, ikke saa meget maaske med at tage mod Penge just, Vagt-tjenesten har sikkert taget større Del af hans Tid. I økonomiske Brydningsperioder kommer Lov og Moral ofte tilkort. Skovtyveri blev en ligefrem Næringsvej. Gamle, nedarvede Forestillinger fik atter Overhaand: er ikke Skovens vildtvoksende Træer ligesom Fuglene under Himlen og Fiskene i Havets Vand ingens — eller alles? Endnu vises en Vej gennem Lindeballe Skov: »æ Tyvvej«; den er baade dyb og bred, og det kan ikke skjules, at den peger mod Nordvest. Gjødsbøl, Amlund og Aast Skove havde naturligvis ogsaa svært Rykind. Hver Mand vidste det og i en sløj Tid gav det Samtalestof og Spænding, vaagen og i Drømme: Fantasien havde noget at arbejde med. Gotfred Skovtrine laa en Nat i sin Seng, hvad han vel gjorde saa tit; han sov, men pludselig paakom der ham en vedholdende og inderlig Latter. Omgivelserne undredes; hvad var mon sket? Snart gik dog Latteren over i Tale: »Nu har de Førstballere været inde i Mølle-skoven og stjaalet et Læs Træ, og saa væltede de nede ved Vadsted«. (Mølle-skoven var et Stykke af Aast Skov under Gjødding Mølle; »Vadsted« : Overgangen over Mørup Bæk.)

Selvfølgelig drev man ogsaa ærlig Handel, og her

førte Lindeballerne selv an. Man forarbejdede forskellige Redskaber af Træ og drog til Markederne i Vesterengen, helt ned til Dalager, Borris Sogn, og paa Vorbasse Marked solgtes ligeledes en Del. Nogle synes særlig at have leveret Planker til Vogndelev; adskillige Steder ses i Skoven Rester af Savkuler, d. v. s. gravede Huller, hvor man væltede de store Træstammer ned og savede, idet en Mand stod oppe over Træet og en nede i Graven; sammenlign Stednavnet Savskov.

Bevoksningen.

Man kan vel egentlig kun bedømme Skovens Tilstand efter det Syn, den afgiver, det Trækquantum, den formaar at frembringe. Men Betragterens Maalestok kan jo være noget forskellig. Naturligvis vil en Øbo eller anden Østerlænding, hvis Øjne er indstillede paa frodig Fylde og vejrstræbende Højde, se ovenover Toplinjen her, medens Vestjyden mindre fordringsfuld maa undres og tænke paa Urskov. Hvor skal man staa for at se ret? Hvad skal man sammenligne Skoven med? Ved Siden af de fjærne Naboer langs Bælte og Sunde falder den straks igennem, i Forhold til de tabte Skovegnes fattige Kræt viser den Rigdom. Hist nødes man til at tale om formildende Omstændigheder, her ligger det nær at indrømme Jordbundens heldige Art. Lad os da kort drage begge Dele i Minde.

Hvad der særlig virker neddæmpende paa Skovens Vokselyst opad er den udsatte Beliggenhed. Bakke- dragets Gennemsnitshøjde er mellem 120 og 130 Meter (højeste Punkt 137 m), medens mere end Halvdelen af Øerne og Jylland ligger under 30 Meter. I vore Dage yder vel Nyplantningerne ude omkring noget Underlæ, men paa den Tid, Skoven atter skulde gro

op efter de store Hugster og just trængte mest til Skærm, var Vejle Amts vestre Dele saa aldeles trætomte, at en Forfatter som Støtte for Bestræbelse efter ny Vækst ikke kunde finde andet at nævne end to Popler, der trivedes helt godt ved Sønder-Omme Kro. Han ønsker, at Folk i milevide Sogne vil se hen til dette Bevis paa Mulighed for Grøde, thi da fanger de nok Mod og Lyst igen.

Dernæst er Stedets Klima temmelig ublid. Lindeballe findes indenfor de Egne i Midt- og Nordjylland, hvor Middelterperaturen (1886—1915) ligger nede mellem $6\frac{1}{2}$ og 7° Varme (næstmindste i Landet), og hvor — hvad der ikke er mindst hæmmende — ret store Svingninger, bratte Temperaturovergange ved Foraar og Efteraar er hyppige. Navnlig er disse Forhold bestemmende med Hensyn til Bøgens og Rødgranens Levekaar, og den næste klimatiske Faktor: Nedbøren gør Stillingen endnu ugunstigere for nævnte to Træarter. Egnens Middelnedbør ligger mellem 700—750 mm (næsthøjeste i Danmark¹⁾), hvilket vil sige, at her er et Misforhold mellem den ringe Varme og den store Regnmængde, noget Bøgen og Rødgranen ifølge deres Væsen reagerer stærkt overfor. Velskikket Jordbund kan ganske vist hjælpe Bøgen, saa den faar taalelig Kraft, men Rødgranen er vanskeligere, og man vil da ogsaa ved at gennemgaa Rødgranbevoksningerne i Lindeballe Skov snart finde — dertil behøver man ikke at være særlig forstkyndig — at dette Træ her i en ung Alder bærer Vidne om Svækkelse, angribes af Svampesygdomme, faar et vissent Udseende, staar hen uden at vise en Udvikling, som paa nogen Maade svarer til Egens og Bøgens. Det er dette Forhold, jeg tænker paa, naar jeg foran antyder en Fare

¹⁾ Se L. A. Hauch: Danmarks Trævækst. 1919—22.

og Karakterændring. Skovens Grundvegetation fra Naturens Haand er Løvtræ. I Almindelighed har Plukhugst været Sædvane, og under denne er Skovens Foryngelse sket uden Menneskets Hjælp, men stundom afdrives nu i senere Tid et samlet større Stykke, og da plantes stadigvæk Rødgran. Fortsættes Udviklingen saaledes, faar man paa den gamle Løvskovs Plads en Granskov, som man har den alle andre Steder, Egnen taber sin Pryd, og Ejernes Aktiv bliver mindre værdifuldt. Egen og Bøgen har staaet Prøven ud, de har gennem Generationer under særdeles vanskelige ydre Kaar kunnet beholde Fodfæste, selv om Tiderne var aldrig saa onde, og være rede til, naar Fredstid undtes dem, at danne smuk Skov igen. Man kan være sikker paa, at de er rette Træ paa rette Sted. Jeg vil tilføje et Par Udtalelser af vor fortræffelige Kender, Jægermester L. A. Hauch¹⁾: »Et Skovdistrikt, hvor man staar frit i Valg af Træart, ligesaa godt kan dyrke Bøg eller Eg eller andre Løvtræer som Rødgran, vil, hvis det fortrinsvis kommer til at bestaa af Rødgran, maaske nok i et kortere Tidsrum — man kender iøvrigt ikke Fremtidens Priser paa Naaletræ — give større Indtægt, end hvis det overvejende indeholder Løvtræskov, men det er et Spørgsmaal, om det vedblivende vil gøre det, i det lange Løb gælder det maaske ikke, thi Rødgranskoven giver ikke samme Sikkerhed, at anbringe Kapital i Rødgranskov er som at anbringe den i 2den Prioritet, man erholder som et mindre godt Papir.« »Hvis Maalet for vor Skovbehandling ikke blot skal være at frembringe Bevoksninger, der en kortere Tid kan bestaa, men hvis Opgaven — som den efter min Mening skulde — samler sig om at frembringe Bevoksning af Træarter, hvis

¹⁾ Danmarks Trævækst I, Side 94, 98—99, 100,

Omdrift man nogenlunde er Herre over, som, hvis det er ønskeligt, kan holdes i høj Omdrift, da er vi ikke frit stillede i vort Valg af Træart, vi kan ikke efter Behag vælge anden Træart end den, om hvilken vi paa Forhaand kan vide, at den paa den mest fuldkomne Maade formaar at udnytte de givne Livsvilkaar; og fremfor alt skulde vi søge det sikreste — som P. E. Müller har udtalt: »helst anvende den Træart, der har kunnet holde sig i Kampen mod Rivalerne i lange Rækker af Skovgenerationer« — saaledes i Danmark kun nølende indføre Rødgran — eller overhovedet noget Naaletræ — hvor Bøg eller Eg har Udsigt til at danne gode Bevoksninger.« »— — jeg mener, det er en vigtig Opgave for danske Forstmænd at drage de rette Grænser for Rødgranen, at begrænse dens Omraade til saadanne Lokalteter, hvor kun den, men ikke Bøg, Eg med andre Løvtræer, kan udvikle sig med Fylde eller dog danne nogenlunde god Skov.« »Selv under Jordbundsforhold, der stiller Bøgens Dyrkning større Vanskelighed, mener jeg, at hvis der dog blot er Mulighed for at frembringe god Bøgeskov, skulde Rødgranen være udelukket, ligesom at man ikke skulde indføre Rødgran paa Lokalteter, hvor Egen, saa lidt som paa Voksesteder, hvor flere andre Løvtræer, kan udvikle sig fyldigt. Selv om Tvangshugsten paa saadanne Lokalteter har frembragt aabne Arealer, maatte man hellere have ladet dem henligge med Forkultur end kultivere dem med Rødgran.« Disse Erfaringer, fremsatte af en Forstmand, der har haft ganske sjælden Lejlighed til at gøre praktiske Iagttagelser hjemme og ude, gælder i Almindelighed; havde han set Lindeballe Skov, vilde han — derom er ingen Tvivl mulig — specielt have dømt saaledes her.

Vi kommer nu til det tredie af de Forhold, som hæmmer Skovens naturlige Udfoldelse. Før er dvælet ved det forrevne, hullede Indtryk, Skoven gør efter Rydningerne. I samme Retning virker alle de mange Engstrimler, og den Omstændighed, at Sognets vigtigste Vejnet gennemkrydser Skovarealets midterste Strøg, hidrager sit til, at Aabningerne bliver end større. Det tør være indlysende for enhver, hvor skadelig saadanne Aabninger er for Liv og Grøde i Skovbunden. Paa vindudsatte Lokalteter vil Jordlaget efterhaanden udtørres, Regnorme- og Bakterievirkomheden ophører, den tidligere frugtbare, mørke, grynede, smuldrende Muld bliver fast og død, og den naturlige Foryngelse kan ikke længere finde Sted; Planternes Affald bindes ved Rødder og Svampemycelier sammen til en sejt Filt, der dannes Morlag, en Vegetation af Lyng eller Blaabærris o. l. indfinder sig, og ovenover denne Skovbund staar Bøg og Eg i Stampe. Den Slags Pletter har Lindeballe Skov desværre altfor mange af. Men en anden, mindre paaagtet, dog maaske endnu mere betydningsfuld Uregelmæssighed præger vor Skov, nemlig Kronetagets hyppige og skarpe Afbrydelser. Jordbundens varierende Beskaffenhed fra Mergel og Ler til Kwartssand og Kærdannelse frembringer en saare uensartet Bevoksning, hvis Toplinje findes særdeles bølget, og det stærkt vekslende Terrain med høje Aase og dybe Kløfter hjælper til at gøre Kronetaget ujævnt. Hertil kommer igen de talrige Aabninger rundt om i Skovens forskellige Partier, hvor Vinden kan finde en Vej at slaa ned igennem. Det vil altid være Skovdyrkerens Opgave og Maal at faa et jævnt Kronetag frem, og naar Skoven er under samlet Styre, kan dette i de fleste Tilfælde lade sig gøre; adskilligt

vanskeligere, ja ganske umulig bliver Bestræbelsen i et Omraade som her med mange Ejere, hvis Skovskifter oftest er af mindst heldig Form: lange og smalle. Under saadan Udstykning vil den enkelte Ejer, selv om han er nok saa omhyggelig med sin Part, være udsat for pludselig Forringelse deraf ved Naboens Dispositioner.

Naar Lindeballe Skov trods alle disse nedtrykkende Faktorer alligevel maa siges at frembyde et smukt Billede af ret frodig, mærkværdig sammensat Bevoksning — har dette sin Aarsag i Jordbundens temmelig gode Art. Underlaget er hovedsagelig Mergel og Ler. Mergelen kommer ofte helt op i Overfladen, ellers dækkes den af Ler, Grus og stundom Sand i forskellig Mægtighed. Enkelte høje Bakkerygge kan vel være noget tørre, men overvejende maa Skovomraadet siges at være meget vandrigt.

Som allerede nævnt er Bevoksningen udpræget blandet. Bøg udgør for Tiden Hovedtræet, men Egen synes afgjort at trives bedst; især paa de lidt lavere Afsatser ned mod Terrainets Bund viser den en Frodighed, der ikke kan andet end vække Opmærksomhed. Hvis man lod Egen faa tilstrækkelig Tid — Omdriften er altfor kort — vilde den sikkert kunne danne endogsaa meget smuk Bevoksning her. Men Kampen for Tilværelsen er haard. Bøgen trænger stærkt paa, og sædvanlig naar Egen ikke nær den Alder, da Frugtbarhed paa Agern er størst, saa For yngelsen foregaar vanskeligt. En af Skovens største Ege — i Amlund Skov — maalte ca. 95 cm. i Diameter, og de nederste 4 Meter Stamme indbragte, da Træet nylig fældedes, 75 Kr. Fortidens Kæmper var naturligvis en god Del større. I Kulkjær ligger

Resterne af en gammel Eg væltet om i Mosejord (Sydøst—Nordvest), med en Diameter paa ca. 1,20 m; da det kun er Kærnen, som er bevaret, og da Stamme-stykket ($10\frac{1}{2}$ m) omtrent har nævnte Bredde paa alle Punkter i Længden, forstaar man, at Træet oprindel-ig maa have været baade tykkere og meget højere, end Ege nu bliver i denne Egn.

Angaaende hvilke Træarter, der i Øjeblikket findes i Lindeballe Skov, henvises til Kand. Hansens Redegørelse. Fire Trækulsprøver, som Dr. K. Jessen, Danmarks geologiske Undersøgelser, velvilligst har under-søgt for mig, viser følgende S sammensætning:

- I. Prøve: Birk (almindelig), Eg (2 Stykker), Hassel (1 Stk.), Pil? (2 Stk.).
- II. — Birk (almindelig), Bøg (1 Stk.), Ask (enkelte Stk.), Eg (fl. Stk.), Hassel (enk. Stk.).
- III. — Bøg (talrige Stk.).
- IV. — Bøg — *Fagus sylvatica* — (samtlige Stkr.).

Det bemærkes, at de tre første Prøver hidrører fra Skovens Nordskraaning, hvor Jordbunden er skiftende fra lerblandet Grus til Kærdannelse ovenpaa Sand. Trækulsprøve Nr. 4 er taget i Sydsiden af Aast Skov (Eskild Nielsens Skifte). Trækullene formodes at stamme fra Udsmeltning af Myremalm; mere kan ikke siges om deres Alder. Men man ser altsaa, at Træbestanden paa vedkommende Tidspunkt omtrent har været som Nutidens. Ask (sammenlign Stednavnet Eskjær) har før været Skovtræ her (se Analysen) — det vilde sikkert gavne Skoven som Helhed, om alle de mange Engstykker igen blev fyldt ud med Ask. Lind mangler i samtlige Trækulsprøver.

Et Glimt fra Storskovens Dage kom frem ved Tørveskæring 1917 nede i det Lavdrag, der omgiver

Bavnegaards Jorder mod Nord ikke langt fra »Ene-mærkeskoven«. Man opgravede en stor Flække af et mægtigt Fyrretræ, som med sin knudrede Barkflade afgav det prægtigste Syn. Et særlig knudret Stykke blev savet fra og tjener nu som Dække over Gaardens Brønd.

De gamle i Sognet fortæller gerne, at deres Fædre berettede om stedlige Træer, der var større, end man kunde have dem mellem Vognkæppene, naar de skulde køres bort. Det var meget ønskeligt, om en og anden Skovejer vilde lade nogle af de Ege og Bøge, som nu er ved at blive høje og tykke, henstaa i Fred, til det yderste Maal af Alder og Kraft naaedes. Ikke alene har saadanne store Træer, enkeltstaaende eller samlede i Grupper, en egen Skønhed, men de danner tillige et Ideal for Skovdyrkerne at se hen paa. Hvis intet hæver sig over det middelgode, bliver dette let, som Oppermann siger, en Norm for Skovdriften. Man slaar sig til Ro med, at Skoven ikke kan yde mere, og der er kun et Skridt fra middelgodt til middelmaadigt. Hvilken Værdi ligger der ikke i at have en ideelt dreven Mark for Øje, men netop det samme gælder med Hensyn til Skoven; ogsaa her trænger man til Idealer at stræbe hen imod.

Nogle Stednavne.

I flere Tilfælde vil Stednavne fra Skovens Dele og Kanter kunne være vejledende, naar vi søger Kundskab om Fortiden.

Vi træffer da først Sognavnet. Det skrives 1340 Lindebalugh (»Ribe Oldemoder«), 1483: Lynebali (Jydske Tingsvidner), 1500: Lindhneballæ (Jydske Tingsv.), 1573: Lindbali (Coldighus Jordebog) 1638: Lindeballe (Præsteindberetning til Dr. O. Worm). 1659

mødes første Gang Formen »Linneballe«, som har holdt sig saa tapper, at den knap nok er udryddet endnu. Det var en Præst oppe i Thy, der begyndte.¹⁾ Skjoldborg Kirkebog udviser, at Stedets Præst nævnte Aar paa Kirkegaarden begravede en gammel Kone »fra Linneballe ved Vejle, i Landflygtighed for de indbudne fremmede Gæster, Brandenburger og Polaker« — vore slemme Forbundsfæller under Svenskekrigen. Den arme Kone har naturligvis selv sagt Præsten, hvor hun kom fra, og det lød troligt nok nær op mod de to n'er, som det jo gør den Dag i Dag.

Baade For- og Efterstavelsen er interessant. Lad os tage sidste Navneled først. Det er altsaa i den Kilde, man regner at være fornemst i Sydjylland, skrevet -ugh, hvilket er en Overgang fra -høgh, og var Ændring ikke sket, skulde Navnet da nu skrives: Lindeballehøj. Endelsen er sædvanligvis meget vanskelig at bestemme, fordi den i Tidens Løb de fleste Steder er bleven stærk omdannet. Stundom menes Forbindelsesordet til -høgh at angive Tingsteder eller andre hellige Pladser, i flere Tilfælde maa Endelsen komme af Gravhøj. I denne Egn fremtræder dette sidste med Størst Tydelighed i Ringive, 1340: Ryngøgh, 1512: Ringøwe, senere Ringyve og lignende Variationer. 1769 gengiver Dansk Atlas en stedlig Tradition saaledes: »Nogle ville, at Ringgyve eller Ringgive bør egentlig hedde Ringhøi, efter jydsk Udtale Ringhyv, og have sit Navn af en Høj, der ligger straks ved Kirken i Præstegaardens Toft, hvorudi en Sysselkonge, nemlig Ring, at være begravet«. I mit lille Arbejde »Balders Offerplads« paaviste jeg Tilstedeværelsen af »Torshøj« og flere, nu jævned, Høje tæt ved Balders

¹⁾ Villads Christensen i Hist. Tidsskrift VI, 5.

Offerplads. Det ligger nær at stille dette Forhold i Forbindelse med Endelsen -høgh (ugh), og tænke os Sognavnet, der da i tidligste Form har meget ærværdig og ældgammel Oprindelse, knyttet til Omraadet ved Møgelbjergs Skraaninger med de nævnte Sakralnavne. Her kan Egnens Konger eller Herskere have »siddet paa Høj«, som Saxo lader Balder og Høder »fra Toppen af en Høj give Kundgørelser til det raadspørgende Folk«¹⁾. Uden Tvivl var Lokaliteten meget tidlig af Vigtighed fremfor andre Punkter i Sognet. Flere Fund langs Randen i Syd vidner om Bopladser allerede paa Bebyggelsens første Trin, og kun et kort Stykke længere mod Øst laa Jelling med et særdeles vigtigt Knudested for Samfærdselen (Viborg—Urnehoved, Skanderborg—Ribe). Imidlertid: Endelsen tabtes; tilbage var -bal, som blev til -balle over -bali, hvilket paa Oldnordisk betyder en jævn Forhøjning eller Vold langs en Strand. Dersom for Strand sættes Bred, kunde intet passe bedre, thi Slutten mellem Lindeballeknuden og Mørup-Førstballe har været dækket af lavt Vand. Iøvrigt er -balle alle Vegne knyttet til højtliggende, kuplet, ofte ved Render delt Terrain: Lindeballe-Førstballe (sml.: Balle ved Silkeborg: Storeballe og Lilleballe, flere Steder: Øster- og Vesterballe o. l.). Saa meget om Endelserne. Men nu Forstavelsen, hvorfra stammer den?

Danske Atlas meddeler: »Lindeballe siges at have Navn af Lind-Træer, som der i Egnen voxer«, en Opfattelse, som ogsaa deles af Vaupell. Dalgas skriver: »Skolelærer Balling har meddelt os, at Navnet Lindeballe hidrører fra, at der i Lindeballe Skov tidligere fandtes mange Lindetræer, og at der endnu findes

¹⁾ Dr. Marius Kristensen og Magister H. V. Clausen: Vore Stednavne, •Fortid og Nutid• 1915.

nogle deraf.«¹⁾ Maaske gengiver Balling blot Danske Atlas' Udtalelse; snarere har han kendt og henholdt sig til en stedlig Tradition (kan hælde, denne netop er holdt i Live af D. Atlas), der gaar ud paa det samme. Dog ligger her vist en Fejltagelse. Jeg har aldrig set en Lind i Skoven, hvad naturligvis ikke siger meget; Stednavnet Lindhoved i Nørskov lader os formode en tidligere Tilstedeværelse af Lindetræer. Men man vægrer sig ved at tro, at dette bløde Træ nogen Sinde kan have givet Skoven saadan Karakter, at Navngivning kunde flyde deraf. Oppermann mener da ogsaa: »Lind betyder i Reglen et vandrigt Drag, ikke Lindetræ«, og denne Erfaring falder nøje sammen med det Resultat, jeg ved sammenlignende Undersøgelser af flere Lindenavne er naaet til. Om visse bløde Materier som f. Eks. Grød, Mosejord o. l. siger vi i Jylland, at den er »lind«: Tingen giver efter, er »mild«, modsat fast. Nu er Lindeballe akkurat omgivet af saadan blødt, sumpet, vandrigt, lindt Lavland paa de tre Sider, Syd, Øst og Nord, der i den Tid, Navngivning fandt Sted, var mest tilsyne, og hvorfra Sognets Bebyggelse utvivlsomt har haft sin Indgang — Sødannelsen langs Sydkanten er ovenfor nævnt, hertil slutter sig Vardeaas Udspring, i Øst- som i Nordsiden gør Vandløb med tilliggende Eng-(Mose-) drag Skel mod Gadbjerg og Give Sogne — og det kan næppe betvivles, at det er disse Naturforhold og ikke et uvæsentligt Skovtræ, der har givet Sognet sit Linde-Navn.

Fra Vest mod Øst i Lindeballe Skov ligger: Folkjær Eng, Folkjær Bank, Brokbanker, Swotskuel, Kremmelhwonskov, Skiden Roond, Brejnbank, Smedesbank, Trindbank, Kiestbank, Lerkjærbank, Maskil

¹⁾ E. Dalgas: Fortids- og Fremtids-Skove. 1883-85.

Mues, Trindhaw, Brudpøt, Brudpøtbank, Skiden, Vej, Eskjær, Risknudd, Gassekjær, Gassekjærrendd, Købenavnerstedbank, Bollkjær, Brændskov, Maren Hermans Vej, Longkjær, Trindkjær, Trindkjærrendd, Grønbank, Sølgrav, Riidall, Mølbjærre, Balders Offerplads, Tor Hyv, Hvirvel Bank, Kremeragre, Grønbjerg.

Aast Skov: Svinkjær, Hansestibank, Lillekjær Slej (Lavning), Bredal, Met Jørgens Kjær, Starkjær, Kvonhaw, Egebjerg, Stavnkjær, Kjællingtandbank, Kathyv, Rovbjerg, Kvolkjær, Savbank, Trædeng.

Amlund Skov: Hejstdrøvt, Savskov, Agerskov, Lundagre, Abrahams Kedel, Brændvindshwol, Højskov.

Gjødbsøl Skov: Bøgebjerg, Skolboll.

Til Sammenligning vedføjtes de Navne, Markbogen for Matrikuleringsarbejdet 1688 har (vedkommer ganske vist i ringere Grad Skoven, eftersom det med Undtagelse af Engene er den dyrkede Mark her er behandlet, men et og andet Stednavn kan dog have Interesse): Lindeballe (stavet Lindballe): Baunbjerg, Løcke Agre, Grønhøis fald, Grønbierre fald, Sandfald, Wester ager fald, Raabiere fald, Lang fald, Stauell bierigs fall, Tued høys fald, Vesterr lunden (»ligger i Heden«, nu kaldet Vestervang), Tegel ofven Tofft; nogle Enge: Brudpitt schiffte, Eschekier (samme kaldes nu Eskjær; Esche = Ask), Sølgrafsschiff, Boskier, Leerkier, Schiidenvej, Braakier, Langkier, Trindkier, Gossekier, Ballers haufve, Lild moesse, Duntmae, Foelkier, Slingerne, Marckskel moesse, Jiiskier, Røflesiig, Puds siig (et andet Sted: Kudsiiig); Horskier.

Aast (»Aaest en mark«): Klau høys fald, Katt høys fall, Stacket agers fall, Leergraffs agere, Sandager. Enge: Moeskier, Engkier, Vandeldam, Tued schiffte, Bræmaae, Starkier, Træd eng, Kolkier, Staufn kier, Løyen tofft, Circum da bum (tilhørte Kirken), Stoch-

broe schiffte, Harch schiffte, Bech schiffte ved aas bech, Haarkier, Wendkier.

Amlund (»Amblund, en eneste Gaard«): Høyvang, Vejfeld, Tornfald, Lille tornfald, Damager fald, Gioldbierg, Giesbølbancke (nogle Agre norden Gaarden), Lillevang. Enge: Gielberg eng, Bremaae, Vandelbech, Kulkier.

Gjødsbøl (»Gjødsbøll, en Enestegaard«): Nørager, Rugbjerg, Holmsager, Sandager, Hejlager, Røe pøtt agre. Enge: Mager kier, Hoel eng, Holms mose, Holt mose, Vestermose.

Bindesebøl (»Bennisbøll, en Enestegaard«): Kaasbjerg, Damager, Becks agre, Toftagre, Kattbjerg agre fald. Enge: Bindisebøl holt.

Nørskov: Søndermarken, Ue vej fald, Becke jndtegt, Sønder flod, Gøflinghøj, Hølliskrog, Norflod. Enge: Plumpe vaad. — »Nebvad, et bol« ingen Navne.

Jeg har uden at gaa ind paa videre Tydningsforsøg villet nytte Lejligheden til at medtage disse gamle Stednavne, som ikke gerne helt skulde glemmes af Sognets yngre Slægt. Engene, hvoraf der jo er mange i Tal, er for det meste smaa tragtformede Lavdrag, Udløbere fra Bakkeknudens Nedhæld mod det flade Land, sure af overflødig, stærkt jærnholdigt Vand. Bunden indeholder sædvanlig en Del Myremalm og er ret værdiløs som Eng. Det vil ses, at flere Navne hentyder til Husdyrs Gang i Skoven.

Sagn.

Til Skovomraadet knytter sig følgende Sagn:

I ældgamle Dage boede i Randbøl Sogn en Konge ved Navn Rand. I sin høje Alder geraadede han i Trætte med Kongen paa Lundenæs i Aast, Lindeballe Sogn, og det kom til aaben Strid imellem dem. Kong

Rand forskansede sig da i en Dal Nord for Randbøl, som endnu kaldes Kongsdalen, og oppebiede der sin Fjendes Ankomst. Dette skete i en taaget Morgenstund, da Kongen i Aast nærmede sig fra Skoven; men saasom han havde ladet alle sine Mænd udpynte med grønne Grene, lignede hans Hær en Skov, ved hvilken List de ubemærkede nærmede sig Kongsdalen og overrumplede Kong Rand, som der fik Banesaar.

Sagnet er behandlet hos Suhm og Thiele, det minder om den vandrende Skov i Machbeth m. fl. St. og har vel nok — skønt hvad ved man — laant det klassiske Fif udefra. Lundenæs kender ingen nu. Men man føres til at tænke paa et andet Sagn, der i al sin Korthed lyder saaledes: Amlund var en Gang i gamle Dage en Kongsgaard, og her boede Kong Amlet.

Det maa formodes, at Amlund (som maaske dækker Lundenæs) i sin Tid har ligget nærved Aast Kirkeruin, der ogsaa kaldes Amlund Kirkeruin. Stedets Befolkning antages at være gaaet til Grunde under den sorte Død, da Kirken i »Ribe Oldemoder« betegnes som øde.¹⁾

Brudpyt skal have Navn efter en Brud, som væltede her med Vognen paa Vej til Kirken og druknede.

I Kiestbank er begravet en Skat; stundom høres fra Bakkens Indre en sælsom Lyd; det er Kistens Laag, der smækker i.

En Gang var Sognefogdens Farbroder og en Pige ved at rive Hø i Brudepyt-Engen. Der kom noget Spind mellem Rivetænderne, og som de saa ud over Engen, var denne pludselig alle Vegne dækket af det fineste Hørgarn. Pigen tog da en Pind og begyndte at vinde Traaden op, men saa forsvandt Garnet, og der var kun Hø igen.

Ikke langt fra Gaarden Baldershave skal man i

¹⁾ Se nærmere herom i H. Kau: En gammel Kirkeruin, Vejle A. Aarb. 1912,

ældre Tider have kunnet paavise en aaben Plads i Skoven, hvor Omegnens Folk efter gammel Sædvane ved Sommertid samledes til Dans. Der er paa vedkommende Sted fundet Mønter i Jorden.

Denne Erindring, hvor dunkel den end ser ud, har vistnok ikke ringe Interesse. Som Bebyggelsen har fæstnet sig gennem historisk Tid, er »Dansepladsen« kommen til at ligge forholdsvis afsides; mange andre Pletter i Skoven ligger nærmere, naar Samlingssted skulde vælges efter frit Skøn. Hvorfor blev det saa netop her, Folk søgte hen?

Det ligger nær at stille Overleveringen i Forbindelse med Balders Offerplads tæt ved. Dansepladsen er af lige saa hedensk Oprindelse som Offerstedet. De to Ting hører sammen. Dansen var et Led i den hellige Handling, der i en fjern Fortid udspillede omkring »Ballers haufve«. Trosskiftet kunde lægge Mørke og Glemsel over selve Offerpladsen og hvad den tilhørte, men naar Menneskene i festlige Stunder tragede mod Leg og Lystighed, fulgte man de gamle, vante Stier, Slægterne før havde banet.

Hvis min Udlægning er rigtig — det er den nok — falder herfra et nyt Lysstrejf over Balders Offerplads¹⁾, og man faar bekræftet den gamle Sandhed, at Traditionens Magt er stærk.

Forøvrigt kan et ganske tilsvarende Forhold paa-peges i Kragelund Sogn, Hids Herred. Inde i Stenholt Krat findes en hedensk Helligdom og tæt ved den et aabent Sted, som Beboerne kalder den gamle Danseplads. »Stedet ligger nærmest i den sydøstlige Skovdel, og Stenholt By laa paa den anden Side af Skoven i Nordvest. Hvorfor skulde Folk i Stenholt By vælge den for dem meget afsidesliggende Plads til Forlystelses-

¹⁾ Se Vejle Amts Aarvog 1919.

sted eller Sammenkomst? Og var det ligeledes ikke et ret mærkeligt Tilfælde, at Stedet blev valgt lige ved Siden af Gudehovet? Der synes ikke at være Tvivl om, at her er en Forbindelse mellem den hedenske og den kristne Tid; man har uanset Trosskiftet og Tidernes forskellige Omskiftelser holdt fast ved dette at samles paa den gamle hedenske Offerplads«. ¹⁾

Dalgas nævner i »Geografiske Billeder«, at han har kunnet se Lindeballe Skov fra Hjøllund Krat, fra Paatbøl Banke — begge Steder 4 Mil borte — og fra Egerisbanke paa 6 Miles Afstand. Saaledes spejder Folk i træfattige Egne efter den Skov, der minder dem om, hvad de har mistet. Med Savnet og Modsætningen som Baggrund formes det Skønhedsbillede af »Danmarks vestligste Bøgeskov«, man træffer indprentet i Menneskers Bevidsthed langt omkring.

Afstand lægger gerne lysere Skær over Forholdene, end Virkeligheden paa nært Hold kan svare til. Bøgeskoven her holder fuldt ud, hvad den lover, og det vil den vedblivende kunne være i Stand til, saa længe Løvtræet gives størst Plads paa Højderne. Mangt og meget har enhver anden Løvskov maaske lige saa godt: Bøgens unge Pragt ved Foraarstid, Sommerens Blomsterflor, Vinterens Afsløring af store Træers Form og Kraft, Solens legende Glimt paa Blad og Bark, paa Bær og Bregne, paa gamle Stubbes grønne Mos, Dyrenes Puslen, Bækkens Fald, Planternes krydrede Duft, Skovdybets Stilhed og Fred, Lys og Skygge i Skifte over Vejbanens langsomme Sving, Grøftekantens Fletværk af Hassel og Tjørn, af Brombær og Hindbær,

¹⁾ Meddelt af Sognefoged J. Jensen, Refshalegaard.

Gedeblad og vilde Roser — skønne vilde Rosenbuske med Blomst og Hyben røde af Sol. — Alt dette er fælles. Men een Ting er karakteristisk for Lindeballe Skov: den forunderlige Blanding af alle Slags Træer og mangfoldige Slags Planter, krybende og klatrende og dem, der gaar i Vejret, ind imellem og ved Siden af hverandre. Paa enhver Aarets Tid lægger dette herlig Skønhed over Skoven, vidunderligst i Senhøstens Dage, naar Farver i alle Fortoninger smelter sammen til en gylden Krone over Bakker og Dale.

Egnens Præg skyldes ogsaa i fremtrædende Grad selve Landskabets Linjer, de stærke og dog saa rolige Drag. Hvor Øst og Vest mødes, opstaar tit interessante Dannelser, smukke Partier; midtjydsk Bakkeland har ikke større Vidde, mere yndefulde Enkeltheder indenfor hele den harmoniske Opbygning end paa dette Sted.

I nogen Maade beror det Indtryk af uberørt Natur, man her modtager, desuden i den Omstændighed, at der bag Grønsværet, under Skovens Skærm bevaret for Udslettelse, kan træffes de talrige Spor fra Fortidslægternes Liv og Færden. Naar næsten alt staar i Forandringens Tegn, er det velgørende og underligt dragende at staa overfor en Plet, hvor det skiftende kun svagt mærkes.

Den, som vil gæste Lindeballe Skov, maa selv opsøge alt dette. Ingen Turistforening har gjort Sagen let ved afstukne Færdselsruter eller anden Vejledning. Opdagelsens Glæde er da saa ogsaa meget større, end hvis han havde vandret efter mange Fingerpeg.

LINDEBALLE SKOVS OG OMEGNS FLORA

MEDELT AF ARNOLD HANSEN

Nedenfor skal jeg meddele lidt om Lindeballe Skovs Planteverden, idet jeg dog maa forudsige, at jeg ikke bor dér paa Stedet, og at der derfor let kan være noget, som jeg ikke omtaler, og som maaske burde have været med. Jeg har dog flere Gange foretaget Vandringer i Skoven og gjort Optegnelser¹⁾.

Foruden vort vigtigste Skovtræ, Bøgen, findes ogsaa i Lindeballe Skov vore to Egearter. Bøgen er, saa vidt vi ved, indvandret i Danmark i den fugtige og varme Egetid. Hvor Bøgen kommer til at vokse i Skov sammen med Egen, fortrænger den denne, saaledes som Vaupell saa interessant har paavist i sine Skrifter. Grundene til Bøgens Sejr over Eg og andre Træer er, at den er et stærkt skyggegivende Træ, og at den springer ud et Par Uger tidligere end Egen og altsaa kan overskygge dennes spæde og ømtaalelige Blade, lige naar de er komne ud af Knoppen. De forholdsvis talrige Egekrat i Vestjylland kan tyde paa, at Bøgen her har haft Vanskelighed med at fortrænge Egen. Paa Jyllands Sandbund har Bøgen tidlig dannet Mor og derved slaaet Bom for sin egen videre Fremtrængen. En Skovs isolerede Beliggenhed kan ogsaa gøre Bøgens Fremtrængen vanskelig.

Egen er et ældgammelt Træ i Danmark; den indvandrede i Fyrretiden (Slutningen af Fastlandstiden), men herskende Træ blev den først i Egetiden, som var Køkkenmøddingernes og Stenalderfolkets Tid. Endnu for 400 Aar siden var vore Skove hovedsagelig Egeskove; de mange Ege i vore Bøgeskove og de mange Ege-Purrkrat i Jylland er Vidner om Egens fordums Magt og Udbredelse²⁾. I Lindeballe Skov vokser begge vore danske Egearter, Sommer-Egen og Vinter-Egen. De staar i botanisk Henseende hinanden meget nær, henførtes ogsaa af Linné til kun een Art, og der er Melleformer mellem dem, maaske Bastarder. Botanikeren, Lærer N. J. Andersen, Vejle, mener, at en Del af Egene i denne Skov er saadanne Melleformer.

Om Egekrattene skriver Vaupell bl. a.:

„Naar vi fra det centraljydske Skovland gaar mod Syd efter Vejle, træffer vi Egekrattene ved Byen Vrads, hvor de strækker sig langs Bakken; Kolben, før Egeskov, er nu i Færd med at blive

¹⁾ De, der ønsker at læse noget mere indgaaende om vore Skove, vil jeg anbefale at stifte nærmere Bekendtskab med følgende Værker: Chr. Vaupell: De danske Skove, København 1863, og Eug. Warming: Dansk Plantevækst, 3. Del, København 1916-1919, hvilke Værker jeg ogsaa har benyttet ved Udarbejdelsen af ovenstaaende. — ²⁾ Vaupell nævner som Eksempel paa Egepurrer af frodig Vækst een, der findes i den vestlige Del af Nørup Krat.

Egekrat; sydligere ligger Grædstrup Krat og Krattene ved Nørre Snede. Jeg kender ikke til de Krat, som findes i Nykirke Sogn; men Sydvest for Nykirke findes der ved Give By Egepurrer. Sydvest herfor danner Bøgeskovregionen en Ø eller et i Heden løbende Forbjerg, der indtager Lindballe, Nørup og Gadbjerg Sogne. Trods den udsatte Stilling vokser Bøgen, som her staar paa Ler, meget godt. I dette Bøgeskovparti ligger Tykhøj Krat, der strækker sig langs Landevejen fra Vejle til Ringkøbing. Det bestaar mest af Eg, som i Regelen kun er Purrer. Hvor disse fredes og ikke er udsatte for Vinden, kan de arbejde sig op til 16 til 24 Fod høje Træer. Imellem Egene er der indblandet mange Espe og en Del Bøge. Ligeledes findes i Nørup Sogn en Del Egekrat paa Skrænterne af en Dal tæt Øst for Nørup By, samt ved Nørup Kjær, som strækker sig fra Engelsholm Skov til Gjødning Mølle. Dette Krat, der er en Fortsættelse af Engelsholm Skov, er ved sin Begyndelse og ogsaa i Midten temmelig anseligt, idet der findes Ege med 1 Fod tykke Stammer, dog at det almindeligste er $\frac{1}{2}$ til $\frac{1}{4}$ Fod. Men mod Vest synker det ned først til et meget tæt, uigennemtrængeligt Krat, og derpaa opløser dette sig i Purrer, hvis Høje varierer mellem $\frac{1}{4}$ og 6 Fod, og hvis Tvermaal er fra 1 til 12 Fod. Det fortsætter sig med Mellemrum op til Papirmøllen og kan paa denne Maade forfølges op til Lime og Bindeballe Skove.“

I Lindeballe Skov har man den skønneste Lejlighed til at iagttage vore to Birkearter og deres Forhold, men man træffer ogsaa paa Former, der vistnok maa betegnes som Bastarder. De to Arter er Dunbirken og Vortebirken, der staar hinanden meget nær og af Linné opstilledes som to Varieteter af samme Art, Hvidbirken. De mange Mellemformer, som i alt Fald til Dels antages opstaaede ved Krydsning af de to Yderformer, danner næsten en jævn Række mellem disse. Da Karaktererne kan være overordentlig blandede, er Birkenes Systematik vanskelig. Birkenes Ungdomsformer afviger ogsaa ret betydelig fra de udvoksne Individuer.

Rødæl, der ogsaa hører til Birkefamilien, vokser i Lindeballe Skov; den er almindelig i Skove paa fugtige Steder; i Eftersommeren kan man paa den se 3 forskellige Slags Rakler, nemlig „Hr. El, Fru El og gamle Fru El“, som Manudaktøren sagde til os, da vi læste. Det er smaa Rakler bestemt til Overvintring, grønne Hunrakler fra samme Aar og sorte Hunrakler fra foregaaende. Rødællen er vist indvandret i Danmark i Begyndelsen af Egetiden.

Det fører for vidt at komme ind på alle de almindelige Skovtræer og Buskene, som danner Underskoven, men her skal lige

nævnes følgende fra Lindeballe Skov: Fyr¹⁾, Ædelgran¹⁾ og Rødgran¹⁾, Fuglekirsebær, Poppel, Hassel, Almindelig Røn, Avnbøg, Tørstetræ (hvis Bark anvendes i Medicinen som afførende Mid- del efter at være indsamlet og tørret et Aar; fremkalder i frisk Tilstand Brækning), Pilearter, Tjørn og Krat af Rubus og ende- lig en Del Kristtjørn og Ene. Vild Gedeblad og Vedbend slynger sig mange Steder fra Skovbunden op ad Stammerne. I Skov- bunden vokser mange forskellige Blomsterplanter, Bregner, Padderokker o. s. v., ligesom der naturligvis ogsaa findes en Del forskellige Mosser og Laver. Lindeballe Skov er ret stor i Ud- strækning, og da der findes baade tættere Skov og større aabne Pladser, baade fugtige og tørre Steder, og da man ogsaa finder Hedeplanter her, saa kan man jo nok forstaa, at der er en saa righoldig Flora, at man godt kan samle et helt Herbarium paa disse Omraader. Jeg skal lige nævne nogle Planter, som jeg har fundet paa forskellige Ture i Skoven, men ogsaa tilføje, at der ganske sikkert kan føjes endnu en Del Navne til:

Alm. Engelsød, Ager-Padderokke, Alm. Kællingetand, Alm. Mælkurt, Alm. Snerre, Alm. Røllike, Alm. Mjødurt, Agermynte, Blaamunke, Blaabær, Brunelle, Blød Hestegræs, Eng-Nellikerod, Engblomme, Engelskræs, Følfod, Farve-Visse, Gyldenris, Gul Snerre, Gulax, Hedelyng, Hvid Anemone, Harekløver, Hjerte- græs, Hulsvøb, Jomfruhaar, Klokkelyng, Kæmpe-Vejbred, Knol- det Brunrod, Liden Klokke, Liliekonval, Lancetbladet Vejbred, Læge-Ærenpris, Melbærris (hvis Blade anvendes i Medicinen), Majblomst, Mark-Jordbær, Rapunsel, Smalbladet Dueurt, Stor- konval, Skovstjerne, Surkløver, Skjaller, Stifmoderblomst, Skov- galtetand, Tormentil, Ørnebregne og Øjentrøst.²⁾

Af sjældne Planter, som findes der i Omegnen, skal jeg til Slut nævne:

Ved Frederikshaab vokser Vaar-Kobjælde, som er en af vore mest sjældne Planter. Længere mod Nord i Randbøl Sogn findes Hvidlig Gøgeurt, Slangetunge og Alm. Maanerude; i Randbøldal vokser Abeblomsten. Ved Engelsholm Sø vokser Kalmus og gul Fvighedsblomst (dér, hvor Søen gaar ud i gyngende Grund. Med- delt af Lærer N. J. Andersen). Ved Give vokser Haaret Visse; Tysk Visse findes flere Steder paa Heden. 1861 fandt man Stor- blomstret Trolldurt eller Kongesceptret i Brande Sogn, men senere er denne Plante forsvunden.

¹⁾ Plantet. — ²⁾ Endvidere: Arnika, Abeblomst, Bukkeblad, Bakke Gøge- lille, Hjortetrøst, Kvalkvæd, Knoldet Brunrod, Langklaset Vikke, Løgkarse, Nikkende Limurt, Sødskærm og Skov Storkenæb.

LÆGE CHRISTIAN PETERSEN

F. 17. MAJ 1829 † 11. FEBR. 1915

DEN FØRSTE SYGEHUSLÆGE I KOLDING

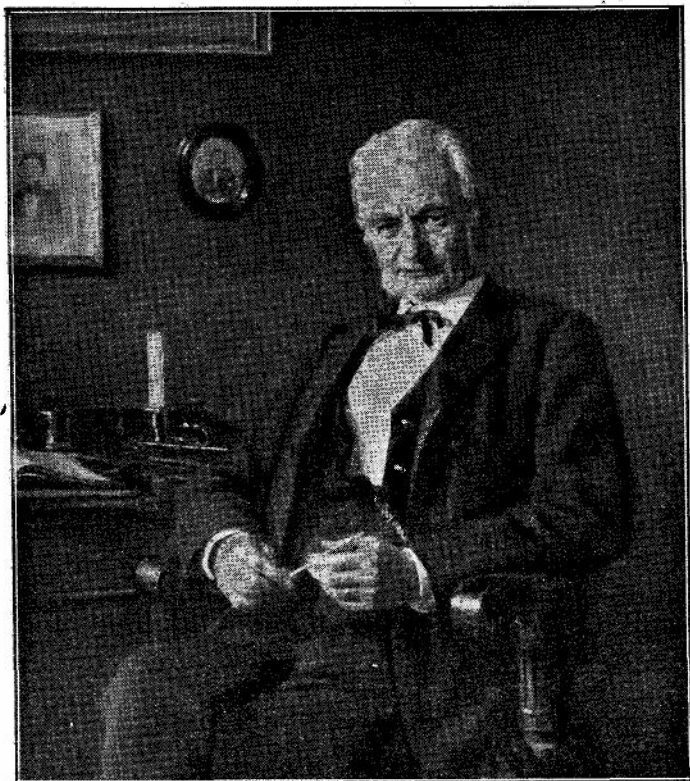
AF CHRISTIAN B. SCHJØRRING, HORSSENS

Niels Edvard *Christian Petersen* blev født den 17. Maj 1829 i *Bedsted*, som ligger mellem Hovslund og Løgumkloster i Sønderjylland, hvor Faderen, *Andreas Petersen* var Præst. Faa Aar efter kom *Andreas P.* til *Sønder Bjært* ved Kolding, hvor han var Præst til han døde i 1868, 78 Aar gammel.

Allerede fra Barn af havde Chr. P. stor Lyst til Bogen, og for at bibringe ham saa store Kundskaber, som der paa den Tid krævedes for at komme i »den sorte Skole«, fik han Huslærer.

Saa tidligt det lod sig gøre, blev han konfirmeret og kom 1844 til København. Om hans og Broderen *Carls* Indtog i Onklens, Pianoforteinstrumentmager *Hans Peter Møllers*, og Hustrus Hjem fortæller disses Søn *Frederik Møller* i »Fars gamle Minder«: ». . . Den Fødselsdag, som jeg mindes, var min 5 Aars i 1844. Paa den Dag lidt over Kl. 6 Morgen rykkede nemlig mine to Fætre *Carl* og *Christian Petersen*, Sønner af Mors Søster og Pastor *Petersen*, der var Præst i Sdr. Bjert ved Kolding, ind i vort Hjem, hvor de skulde bo under deres Studieophold i København. Vi kjendte hinanden fra Præstegaarden, hvor Mor og vi Børn var aarlige Gæster, naar der ikke var særlige Hindringer

i Vejen. De to unge Mennesker, der var henholdsvis 17 og 15 Aar, skulde uddannes, den ældste, *Carl*, som dansk Jurist, den yngste, *Christian*, som Læge, i hvilken

Læge Christian Petersen.

Anledning Far gik ud med ham til »Borgerdyden« paa Christianshavn, hvor han blev optaget i 3. Klasse. — Da *Fætter Christian* kom hjem fra Christianshavn, skulde vi drikke Chokolade, men de to Ynglinge var saa trætte ovenpaa deres Dagvognsrejse fra Kolding, at de fik

Lov til at gaa i Seng, hvorefter de sov til næste Morgen. Den Gang var det nemlig ikke saa lige en Sag at rejse til København fra Kolding.

Ingen Jernbane fandtes, og man havde Valget mellem at rejse med en Jagt eller køre med Dagvogn, og det var den sidste Rejsemaade, de havde valgt . . .«

Den 7. Juni 1846 havde Chr. P. den Sorg, at Broderen *Carl* døde og blev begravet paa Assistens Kirkegaard i København; fra den Tid var han alene, men han var altid optaget af Studier, som han drev med stor Flid.

I 1848 blev Chr. P. Student, og 2 Aar efter tog han den saakaldte »Anden Eksamen« med et saa fint Resultat, at han blev »indkaldt«, det vil sige sammen med ligestillede præsenteret for Universitetets Rektor.

I Studentertiden levede han sammen med mange gode Venner, der alle blev betydelige Mænd for vort Land; af dem nævnte Chr. P., naar han talte om deres Forening, »*Oasen*«: den senere Overformynder, Kammerherre *Linde*, den ægyptiske Dommer *Holten*, den kendte Pastor *Frimodt*, som senere prædikede i *Kolding Kirke*, naar han var i Besøg hos Chr. P., Godsejer *Schwensen*, senere Bibliotekar i Studenterforeningen, Professor *Studsgaard*, Biskop *Clausen* i Aarhus og *Christian Richardt*.

Ved deres Sammenkomster skrev *Christian Richardt* sine første Viser. Nedenstaaende er skrevet til den 2. December 1848, det Aar Chr. P. blev Student, og er den første Vise, *Christian Richardt* har skrevet; den har ikke været trykt før:

Mel.: Aa køre Vatn o. s. v.

Engang vi traved til Christianshavn,
Men al vor Færden var saa bunden,
Nu er vi naaet i Athenes Favn,
Og nu er Skillevæggen svunden;

Hver Dag vi Dampen fra Fabrikken saae,
 Men Bollens Dampe see vi heller paa;
 Vi har forstaaet,
 Den Tid er gaaet,
 Da Nul Symbolet var for Sorgen!

En Skaal for ham, som saa sikkert har
 Besteget Artiums Himmelstige,
 Men straks til Reisen sig gjorde klar,
 Ad Grændsen for det danske Rige;
 »Betrængte Slesviger« han hører til,
 Men Eet jeg blot Jer nu fortælle vil:
 Han »trænger« kuns
 Til et Glas Puns,
 Saa er det væk med hans Betrængthed.

Thi Danske er vi i Sind og Skind,
 Og Dansken sømmer det at solde;
 Vor fælles Ven, som os bød herind,
 Han siger vist: »quantumvis tolle!«¹⁾
 Viid derfor: Den som ikke drikker ud
 Og strax ei lystre vil paa Bacchi Bud
 Han er for mig,
 Det siger jeg,
 Et Utysk, Nei han er en Tydsker!

Og har du først faaet Artium
 Og fusket i Studentens Rolle,
 Saa er du strax i Elysium,
 Hvis notabene Du kan solde.
 See tusind Glæder kalde med et »Kom!«
 See derfor ret dig i Elysium om!
 Drik da tilbunds
 Hurtig din Puns,
 Saa lover jeg, Du bliver »salig«.

C. R.

»Anden Eksamen« fejredes ligeledes ved et Sold
 hjemme hos Onkelen, og Chr. Richardt mødte da med
 følgende Vise:

¹⁾ Tag saa meget som du vil.

19. Febr. 1850.

Mel.: Tag Brødre Glas i Haand . . .

Af Philosophens Kar
 Drak Punsch vi sidste Efteraar,
 Og det Abstrakte var
 Os mangen Gang en bitter Taar.
 Men kan man bruge Punsch abstrakt
 Endnu, endnu?
 Nei, vi vil suge Punch-extrakt
 Saagu, saagu!
 Forlængst Examen er forbi
 Og al dens Bryderi.

Men ham, som Præses var
 Som »indkaldt« ved Examen blev,
 Som os nu indkaldt har —
 Han nys sit Embeds-Votum skrev;
 Ja ham, som os forsamlet har,
 Var Rus, var Rus,
 Men nu som Philosoph han ta'er
 Sit Kruus, sit Kruus,
 Og raaber: »Medicinen jeg
 Vil vælge til min Veil«

Nu er vel »Medicin«
 Som Levebrød lidt lovligt suurt,
 Men ganske vist for hiin
 Vil Praxis gaa, som det var smurt.
 Og da vi har et Glædesbaal
 I Gang, i Gang,
 Saa lad os drikke Mandens Skaal
 Med Sang, med Sang:
 Gid han Patienter nok maa ha'e
 Og Patientia!

Chr. R.

Naar Bøgen var sprunget ud, tog »Oasen« til Hertadalen ved Roskilde, og, selv om Turene prægedes af den yderste Sparsommelighed, stod disse Udflugter for Deltagerne som nogle af de bedste Oplevelser fra Studentertiden.

1855 blev Chr. P. Kandidat med en fin Eksamen, og han gjorde derefter i et Par Aar Tjeneste ved de københavnske Hospitaler.

I »Koleraaaret« var han paa Frederiks Hospital i Bredgade, og skønt de andre Læger flere Gange bad ham om at skaane sig selv, var han oppe Nat og Dag for at hjælpe de syge.

Da Læge V. J. A. *Markussen* 1857 døde i *Kolding*, fik Chr. P. Opfordring fra Læge *Rosendahl* († 1860), som han før i Ferierne havde hjulpet, til at komme til Kolding, og da *Rosendahl* kort Tid efter faldt af en Vogn og kvæstede Ryggen, blev det bestemt, at Chr. P. skulde nedsætte sig som Læge i denne By, hvor han kom til at virke i over 50 Aar.

I den første Tid boede Chr. P. paa »Hotel Brødsgaard«, det bedste Hotel paa den Tid; senere flyttede han hen til gamle Farver *Utzon* i Søndergade, hvor han blev boende, til han blev gift den 3. Nov. 1859 med *Ane Johanne Christiane Schultz*, f. 27. Septbr. 1839 paa »Wissingsminde« i Skanderup Sogn, Ribe Amt, som Faderen, *Peter Schulz*, ejede, indtil han senere købte »Seestgaarden« i Seest Sogn.

Bekendtskabet blev gjort i Bjert Præstegaard, hvor *Ane S.* var kommet i Huset som ung Pige. Efter »Stuebrylluppet«, hvor Chr. P.'s Fader viede dem, flyttede de ind i Bager *Graus* Gaard paa Kirketorvet. 1876 flyttede de til Meyers Gaard paa Hjørnet af Helligkorsgade og Søndergade, hvor tidligere *Jens Peter Wissings* Hus laa. Da Borgmester *Monrad* flyttede fra Byen 1876, købte Chr. P. Jernbanegade Nr. 11¹⁾, hvor han boede til sin Død.

¹⁾ Ejendommen *Jernbanegade Nr. 11* blev 1916 solgt til Industriforeningen, som senere solgte Huset og den nederste Terrasse. Resten er nu (1922) omdannet til Foreningens Have.

Her var deres egentlige Hjem, hvor Børn og Børnebørn voksede op og legede i den gamle Have, som var delt i 3 Terrasser og hvor der var Frugttræer, forskrevne fra Holland fra Slotshavens Tid.¹⁾

I Ægteskabet var der 5 Døtre og 1 Søn: *Andrea*, gift med Hofapotheker *N. C. Müller* († 1919), *Charlotte*, ugift († 1900), *Emilie*, gift med Overretsassessor *G. V. Neergaard* († 1919), *Inger*, gift med Herredsdommer *L. Schjørring*, Horsens, og *Gerda*, ugift, samt Sønnen *Johannes Schultz Petersen*, gift med *Betty*, født *Outzen*. *J. S. P.* ejer nu Tyrstrupgaard ved Christiansfeld.

De Forhold, som Lægerne dengang arbejdede under, var helt andre end nu: ingen Landlæger — Telefoner — Automobiler — Sygehuse o. s. v., og af den Grund maatte *Chr. P.* saa godt som altid være paa Færde. Vognene mødte ofte allerede Kl. 4 om Morgenen, for at Lægen kunde komme hjem Kl. 8 til Patienterne i Byen.

Chr. P. havde Sygebesøg i hele *Kolding Omegn*; vestfra kunde han godt blive hentet 3—4 Mil ud, og kom der saa, imedens han var ude, en Vogn til *Kolding* fra samme Kant for at hente ham, maatte man nøje udregne, hvor nu Lægen kunde være og saa lade Vognen køre ham i Møde; paa den Maade »hjælp« man mange Gange paa Tiden. »Doktorstolen« blev saa flyttet over paa den anden Vogn, og paa den Maade kunde han blive »hentet« mange Gange paa een Dag.

Under Krigen i 1864 var det ikke nemt for *Chr. P.* at køre paa Landevejene, især om Natten, for saa snart han mødte en tysk Vagtpost — af hvilke der var en Mængde — maatte han af Vognen og følge

¹⁾ *P. Eliassen*: »*Kolding*«, Side 111: I private Haver i *Kolding*, saaledes i *Læge Chr. Petersens* og *Morten Nielsens* — altsaa paa den gamle Slots-Urtehaves Grund — findes 3 Sorter Pærer, der ikke kendes andet Steds i Landet. De menes at hidrøre fra ældgammel Tid.

med hen til et Sted, hvor de ved Hjælp af en Lygte kunde undersøge hans »Schein«. Egentlig maatte Passet kun lyde paa nogle faa Dage, men gennem den prøjsiske Oberst v. *Benheim* havde Chr. P. faaet et Pas uden Angivelse af Dagen, paa hvilken det var udstedt. Paa denne Maade slap han for hver enkelt Gang at maatte bede om Pas til de bestemte Steder.

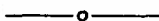
Efter Krigen kom der et strengt Aar for Lægerne, thi da rasede *Tyfus* i Byen og paa Landet, og i det Aar kunde der gaa flere Dage, hvor Chr. P. maatte nøjes med den Søvn, det kunde give i »Doktorstolen«, men Resultatet blev ogsaa, at han selv blev angrebet af Sygdommen og maatte holde Sengen i længere Tid. — —

Sidst i 60erne blev Chr. P. en Nat hentet ud til Nr. Bjært, men da Kusken havde benyttet Øjeblikket i Byen til at drikke noget mere, end godt var, blev Resultatet, at han tæt ved Bjert væltede Vognen, og da Chr. P. vilde springe af den i det Øjeblik, den væltede, sprang han fejl og brækkede Benet nede ved Anklen; han blev straks bragt ind i den nærmeste Gaard, hvor Læge Rosenstand fra Kolding blev tilkaldt, og efter at han var blevet forbundet, kørtes han til Kolding.

Naturligvis anede Folk, som søgte Lægen langt vestfra, det ikke; de kom stadig til ham, og Chr. P. maatte tale med Folk, selvom han laa i Sengen.

Hvor utrættelig hans Energi var, kan disse to smaa Træk vidne om: En Dag kom der en Kone ude fra Ødis, som skulde have en Tand ud, og skønt hun hørte, at Lægen laa i Sengen, var hun ikke til at faa til at gaa til en anden Læge; Chr. P. maatte saa lade Konen ligge paa Knæ ved Siden af Sengen for paa den Maade at faa Tand trukket ud, idet han selv

lænedes sig ud af Sengen. — — — En anden Dag kom der en Mand med en bulden Hofte og Side, og da han heller ikke vilde til en anden Læge, maatte Chr. P. skære i ham, liggende ud over Sengekanten, men denne Gang havde han dog Læge *Eenus* til Hjælp.

I *Kolding Bys Regnskaber* for 1738 findes for første Gang »*Sygehuset*« omtalt¹⁾. Dets Inventar staar her opført paa Inventarielisten og bestod af: 1 gl. Jærnbilæggerovn, 1 Sengested og en gl. Bænk; noget særligt Hus har der næppe været opført til at rumme disse Genstande, mere berettiget er Navnet »*Sygestuen*« — et Navn, der endnu i vore Dage ofte bruges paa Landet i Stedet for Sygehus. —

I 1760 kaldes det »*Sygehuset i Klostergade*« og skal have udgjort en Del af Fattiggaarden, som laa der, hvor senere Havnegade begyndte.

1822 flyttedes det til *Losbygade* og blev senere indrettet til Friskole.

Efterhaanden forfaldt Sygehuset mere og mere. 1835 var det ganske ubrugeligt som Sygehus, og Byen og Landdistrikterne i Forening opførte da et grundmuret Sygehus nord for St. Jørgens Hospital, det blev taget i Brug den 1. April 1838.

Fremskridtet var stort, i et Indbydelsesskrift til Højtideligheden ved Indvielsen af det ny *Raadhus* i Kolding paa Kroningsfesten den 28. Juni 1840 skrev daværende Distriktskirurg i Kolding *P. A. C. Rosendahl* († 1849): »Hvormeget er der ikke virket for Byen i de senere Aar; et *skjönt og rummeligt Sygehus*, som næppe har sin Lige i nogen af Jyllands Kjøbstæder«.

¹⁾ »Træk af Sygehusets Historie« af Reservelæge E. Brandorff.

Det var ikke med samme Begejstring Dr. Chr. P. 30 Aar senere giver en fyldig Beskrivelse af dette samme Sygehus: Det bestod af en 1-Etages Bygning, indeholdende 7 Sygestuer, 1 Badeværelse og en Visitationssstue, der baade tjente som Lægeværelse og Operationsstue. En af Stuerne var i Tidens Løb blevet lavet om til Celle for Sindssyge, oprindeligt var Cellen i et Baghus med et Vaskerum, et Sandrum (man havde dengang altid Sand paa Gulvet) og to Latriner til Naboskab; men da dette, efterhaanden som Hygiejnen voksede, blev anset for mindre heldigt, blev Rullestuen i Forhuset ombyttet med Cellen i Baghuset; men Rullestuen maatte nu tillige tjene til — Lighus.

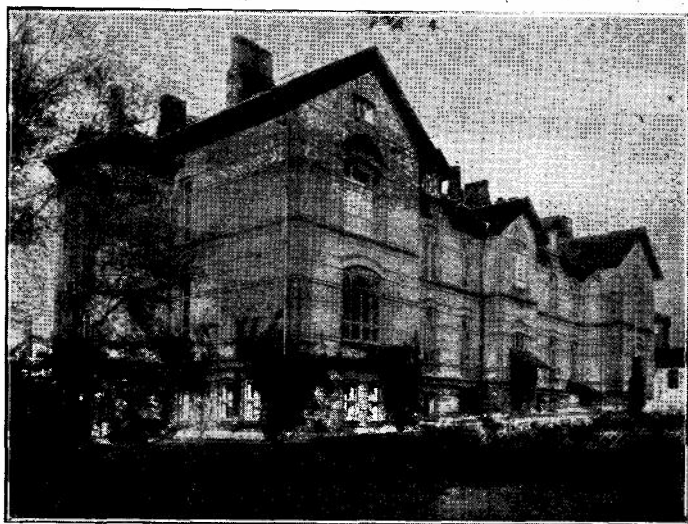
Paa Grund af Pladsmangel blev der i 1864—65, da de 8 Sogne fik Adgang til Sygehuset, paa Loftet lavet 4 Gavlværelser; ellers fandtes der paa Loftet Tørv og kløvet Brænde, og man kan prise det Held, at der aldrig har været større Ildebrand i Sygehuset; Loftsværelsernes Beboere vilde da være redningsløst fortabt. Efter denne Udvidelse havde Sygehuset Plads til 29 Senge.

Allerede i 1865 blev der Tale om at bygge et nyt Sygehus og 27. Juli fremlagdes Tegning til et saadant efter Opfordring fra Amtmanden i Vejle; men Pragfredens § 5 var Skyld i, at det blev stillet i Bero. —

1874 blev Sagen atter taget op, og 7. Juni 1877 blev Forslaget vedtaget. Grunden købtes i Zahns Toft, ca. 3 Tdr. Land, og kostede 10439 Kr. Grundstensnælggelsen fandt Sted den 27. Juli, og her rejstes saa Sygehuset. November 1880 fandt den endelige Aflevering Sted, og denne fejredes med en Middag paa *Kolding Raadhus*.

Mange mente, at Sygehuset var større end nødven-

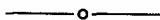
digt, men dette viste sig snart aldeles ikke at være Tilfældet. Kirurgien havde efter at Antiseptikken var blevet indført, taget et hidtil ukendt Opsving. Mange som tidligere ikke var blevet indlagt paa Sygehuset, blev nu kirurgisk behandlede, og i 1894 rejstes Kravet

Kolding Sygehus (Epidemibygningen).

om en særlig Epidemibygning, som blev en toetages med 40 Senge.

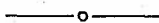
Dette var den sidste Tilbygning, som Chr. P. fik, inden han i 1900 trak sig tilbage som *Sygehuslæge*.

Oprindeligt var det Distriktskirurgen (senere Distriktslægen), der som saadan var selvskreven til Pladsen som Sygehuslæge, men ogsaa andre end denne har behandlet sine egne Patienter dér.

Den første Læge, som ogsaa havde Sygehuset i

Hospitalsgade, var *P. A. C. Rosendahl* († 1847). Hans Efterfølger *P. F. E. Bloch* († 1867) overlod senere Pladsen til en af Byens praktiserende Læger *T. Rosenstand*. Kort Tid efter, at Distriktslæge *Bloch* var død, rejste *Rosenstand* fra Byen, og atter gik Sygehuslægepladsen over til Distriktslægen Dr. med. *C. E. A. Fibiger* († 1873). Ved hans Død konstitueredes Chr. P. som Distriktslæge, og da den ny Distriktslæge blev udnævnt, udnævntes Dr. Chr. P. til *Sygehuslæge* i September 1873 og var altsaa den første Læge i *Kolding*, som var Sygehuslæge uden tillige at være Distriktslæge. —

Da Chr. P. havde været Læge i 25 Aar i Kolding, holdt ca. 100 Damer og Herrer fra Land og By en Fællesspisning for ham i Klubben. Talen for Hædersgæsten holdtes af Justitsraad *Saxild*, som bragte ham en hjertelig Tak for hans velsignelsesrige Virksomhed som Menneske og Læge, en Virksomhed, der i de forløbne 25 Aar havde vundet ham *alles* Agtelse, Kærlighed og Taknemlighed. Chr. P. takkede for al Opmærksomheden og mindedes den Dag, han som ung Læge var kommet til Byen, og nu da han saa al den Hæder, man viste ham, saae den flagsmykkede By, den talrige Forsamling, de smukke Gaver, man havde overrakt ham, forekom det ham næsten som en *Drøm*; han sluttede med at udbringe et Leve for Byen, hvor man havde vist ham saa stor Venlighed. Konsul *Grau* talte for Jubilarens Hustru Bankbestyrer *Warburg* for Chr. P. som *Sygehuslæge* Læge *Fich*: Han var en Mand i Ordets fulde Betydning, en Mand, som vidste, hvad han vilde, og som aldrig var vegen tilbage for, hvad han ansaa for det rigtige, baade som Læge og Menneske. Den inderste Kærne i hans Væsen

var *Sandhed*. Men forenet dermed var han i Besiddelse af en stærkt udviklet kritisk Sans, og den Beskedenhed, der ligeledes var udpræget hos ham, var maaske Skyld i, at man kunde se ham her i Byen som 25 Aars Jubilar. Blandt dem, som med ham tog Embedseksamenen var han den bedste, og naar han ikke var stegen op til en fremragende Plads, var det sikkert ene og alene hans Beskedenhed, som var Skyld deri Rektor *Theisen* talte for »den stille Magt«, som man kaldte Chr. P., naar han kom i Klubben til Whist hver Onsdag og Lørdag, naar Patienterne kunde give ham Ro *A. L. Johansen* takkede fra Arbejderforeningens Sygekasse, som ellers klagede over alt og alle, men *aldrig* over Chr. Petersen . . .¹⁾

Chr. P. har aldrig deltaget i det offentlige Liv i Byen eller paa nogen Maade traadt offentligt frem, men altid interesseret sig saa meget for Sygehuset og sine Patienter, som han varetog med sjælden Energi og Dytighed, at han altid havde sin Tid optaget.

Paa hans 70 Aars Fødselsdag vilde man i Erkendelse af hans lange og trofaste Tjeneste give ham en Gave. Efter hans eget Forlangende blev denne, at Patienterne, der faar »*Fuldkost*«, hver Dag Aaret rundt skal have *Eftermiddagskaffe* med *Franskbrød* eller *Wienerbrød* til, som han havde lagt Mærke til, at de gamle Patienter fra Landet daarlig kunde undvære.

Herved bortfaldt det meget uheldige Forhold, at Patienterne kunde købe Kaffe etc. paa Sygehuset — at »*Gaven*« til Chr. P. staar ved Magt, kan man se, naar man om Eftermiddagen kommer paa Sygehuset, thi da faar Patienterne Kaffe med *Wienerbrød* — altsaa et stadigt Minde om »gamle Doktor Petersen«.

¹⁾ Jeg har med Vilje givet et saa langt Referat af Festen, for at man skal faa et Indtryk af, hvordan *Samtiden* saa paa Chr. P.

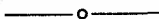
I Juli 1900 tog Chr. P. sin Afsked fra Sygehuset, 71 Aar gammel, men blev nogle Aar endnu ved at praktisere som Læge i Byen, — hans Efterfølger som Sygehuslæge er den nuværende Overlæge Dr. med. *J. F. W. Boysen.* —

Den 25. Febr. 1908 blev der paa Sygehuset afsløret et Maleri (Billedet paa Side 207) af Chr. P., malet af *C. Wentorff.* Billedet er ophængt i Hovedopgangen til Sygehusets 1. Sal og tager sig smukt ud, som det prægtige Kunstværk det er, yderst vellignende og ypperligt genspejlende Dr. Chr. P.s kendte Træk. —

Til Afsløringen var mødt den gamle Læges nærmeste Slægt og Venner, en Del af hans tidligere Klientel, Sygehusbestyrelsen, Stiftsamtmænd *Bardenfleth* o. m. a.

Sagfører *Lau* takkede Chr. P., fordi han havde givet Tilladelse til at lade sig male . . . Stiftamtmand *Bardenfleth* gik ud fra det lille Ord »Tak«, som rummer saa meget Chr. P. takkede for Æren og udtalte til Slut: »Gid Billedet, som det nu hænger der, maa se mange og glade Patienter vandre forbi.«

Den lille Højtidelighed var atter et nyt Vidnesbyrd om den Højagtelse og Kærlighed, hvormed *alle* i *Kolding* omfattede »den gamle Læge«. —

Chr. P. blev Ridder af Dannebrog 23. Nov. 1888 og modtog — ved sin Afgang fra Sygehuset — 30. August 1900 Dannebrogordenens Sølvkors.

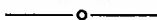
I de sidste Aar levede Chr. P. i sin gamle By, hvor han gik lange Ture og lige til det sidste fulgte alt nyt, som blev lavet, med den største Interesse.

Om Sommeren rejste han gerne et Par Maaneder

til Sønnen, som den Gang havde »Bjeragerhougaard« paa Odder-Eggen, eller til Datteren Inger, gift med Herredsfoged *Schjørring* i Bjerre ved Horsens.

Den sidste Fødselsdag, som Chr. P. holdt, fejrede han i Bjerre; nogle Uger senere rejste han atter hjem, og fra den Tid af tog Kræfterne mere og mere af, indtil han døde den 11. Febr. 1915.

Med ham gik en af de gamle *Kolding-Borgere* bort, men hans Minde vil leve; Mindet om et sjældent, godt og dygtigt Menneske.

Chr. P.'s efterlevende Hustru, som alle Dage var sin Mand en kærlig Støtte og en omhyggelig Moder for Børnene, boer nu i »Hill-House«, Ottosgade 4 i Kolding.

Her samles alle Familiens Medlemmer ved de store Højtider, og »Bedstemoer« er da til lige stor Glæde for alle, saavel store som smaa, ikke mindst paa Grund af sit velbevarede sprudlende Humør.

EN SALUT FRA FREDERICIA VOLD

VED W. BRØCHNER-MORTENSEN, FREDERICIA

Udskrift af Fredericia Stads Politieprotocol.¹⁾

Aar 1834 den 30. Septemberi sattes en Politiret i Overværelse af Vidnerne Madsen og Olsen, hvor der fremlagdes en Amtsskrivelse af 26. dennes, hvorefter Borgerne her af Staden Kjøbmand Brøchner, Gjestgiver Hyrup og Skipper Møller som dem, der efter Commandantskabets Klage have overtraadt Anordningerne, ved uden Tilladelse, saavel paa Volden, som i Havnen, at have afgivet Sallut med Kanoner i Anledning af Hans Kongl. Højhed Prinds Frederik Carl Christians Ankomst hertil. Skrivelsen paategnet Rettens Indkaldelse fremlagtes til Indlemmelse og lyder saaledes:

Commandantskabet i Fredericia har under 16. dennes tilskrevet mig saaledes:

Flere Gange har det været Tilfældet, at Borgere her af Staden have tilladt sig at give Sallut med Kanoner inden for Fæstningens Rayon, uden dertil at indhente min Tilladelse, dog har jeg ladet det beroe med at tilkjendegive Vedkommende det urigtige i denne Handling. Da imidlertid 2de Borgere heraf Staden, Kjøbmand Brøchner og Gjestgiver Hyrup tværtimod bedre Kundskab, ved hans Kongelige Højhed Prinds Frederik Carl Christians Ankomst hertil Søndagen den 14 d. M. have tilladt sig uden min Tilladelse at opføre Kanoner

¹⁾ Hvor Retskrivning og Sætningsbygning synes mangelfuld, skyldes det *Politieprotokollen*.

paa den paa Fæstningens Vold staaende Mølle¹⁾, og dermed at give Sallut selv forinden Fæstningen sal-
luterede, og Skipper Møller fra sit i Havnen (hvilket
ogsaa er inden for Fæstningens Rayon) liggende Skib,
saavel ved Prinds Frederiks Ankomst som og ved
Prinds Christians Bortrejse, ligeledes tillod sig at sal-
lutere forinden Fæstningen gav sin Sallut, og da Ka-
nonerne som ved Prinds Frederiks Ankomst stod paa
Møllen, ved Prinds Christians Bortrejse vare opstillede
ved Foden af Volden og derfra atter salluterede, dette
nu strider imod de kongelige Befalinger og al god
Orden i en Fæstning, skulde jeg tjenligst have Deres
Højvelbaarenhed anmodet om at lade fornævnte Bor-
gere nemlig: Kjøbmand Brøchner, Gjestgiver Hyrup
og Skipper Møller tiltale, og efter Omstændighederne
mulctere for denne deres urigtige Handling.

Ved at meddele Hr. Cancellieraaden Foranstaaende
bliver de tjenstligt anmodet om snarest muligt at an-
stille fornøden Undersøgelse af indbemeldte Sag, samt
derefter tiltale og dømme Vedkommende ved Politi-
retten for det af dem udviste Forhold. Om Udfaldet
venter jeg mig underrettet.

Vejle Amtscontoir d. 11. Septbr. 1834.

Til Hr. Cancellieraad Rahbek.

I Medhold af foranstaaende Amtsskrivelse indstæv-
nes hermed med lovlig Aftens Varsel og under an-
ordnet Ting Hr. Kjøbmand Brøchner, Gjestgiver Hyrup
og Skipper Hend. Møller til at møde for en Politieret
som holdes paa Byfogedcontoiret Tirsdagen den 30.
Septbr. næstkommende om Formiddagen Kl. 10 for i
Mangel af Sagens mindelige Afgørelse at lide Tiltale

¹⁾ »Carolinelunds Mølle, nu »Havnemøllen«, der ejedes af Købmand
Th. Brøchner og Konsorter. Thøger Brøchner var Fader til Filosofen Hans
Brøchner, død 1875.

og Dom for Sagen selv med hvad videre deraf kan flyde og følge.

Til Bekræftelse under Haand og Embedssegel.

Fredericia Byfogedcontoir den 29. Sept. 1834.

Rahbek,
(L. S.)

Aar 1834 den 29. September have undertegnede edsvorne Stævningsmænd lovlig forkyndt foranstaaende Stævning for Kjøbmand Brøchner og Gjæstgiver Hyrup i egen Bopæl og i eget Paahør ligeledes for Skipper Hendrik Møller i hans Fraværelse for hans Moder som foregav at Møller var i Kjøbenhavn, hvilket vi i Henhold til vor aflagte Ed erklærer.

Lundvald. Madsen.

Fredericia, den 30. Septbr. 1834.

Rahbek.

Ligeledes blev fremlagt et Brev fra Brøchner samt Skrivelse fra Commandantskabet af Dags Dato. Indlægget er saalydende:

Deres Velbaarenhed har haft den Godhed at communicere mig Amtets Skrivelse til Dem af 19. dennes, hvorved oplyses at Hans Excellence Hr. General Castonier finder sig fornærmet, at jeg med mine Medinteressenter den 14. dennes fra vores paa Volden staaende Mølle med nogle smaa Haandkanoner ytrede vor Glæde ved Hans Kongl. Højhed Prins Frederik Carl Christians Ankomst, og ligeledes Skipper Hendrik Møller, der for Tiden er fraværende, ligeledes ytrede sin Glæde ved Sallut fra hans i *Havnens Indløb* liggende Skib. Højest forbavsende var os det kongelig Amtscontoirs Tidende, at vi af Hans Excellence havde paa draget os Bøde. — Vi vare endog saa enfoldige at troe, at vi skulde have været saa heldige at vinde hans Tilfredshed, idet vi kappedes med efter Evne at ytre vores

Højagtelse og vores Glæde ved vores kongelige Prindses Nærværelse.

Først nu begriber jeg at have fejlet ved at affyre vore Haand Kanoner paa Møllens Stilling, da samme staar paa Volden, men vi haabe den høje Pladscommandant i Betragtning af Anledningen saavel som vores Uvidenhed tilgiver os vor Forseelse.

Enhver Dansk elsker sit Kongehuus. I andre Byer tillades det enhver at kappes om at ytre Glæde og Højagtelse, ogsaa Fredericianerne haabe det er os tilladt.

Idet jeg nu indseer min og de øvrige anklagedes Fejltagelse, bedes Deres Velbaarenhed at undskylde, at vi ogsaa hos Dem forsømte at udbede os Tilladelse, og bede vi Dem hos den høje Pladscommandant paa det bedste at undskylde os.

Ærbødigst

Th. Brøchner.

Fredericia den 24. Septbr 1824.

Velbaarne Hr. Cancelliraad Rahbek
Borgmester i Fredericia.

I Henhold til den kongelige Weile Amtstues Skrivelse hvori det Ønske ytres at den mod Kjøbmand Brøchner og Medinteresserede og Skipper Møller indklagede Sag for ulovlig Skyden med Kanoner paa Fæstningens Volde og dens Havn, mindeligen maatte bilægges, undlader jeg ikke hermed skriftligen at gjentage, hvad jeg mundtligen har sagt Hr. Cancellieraaden nemlig: at jeg for min Person aldeles ikke fandt mig fornærmet, men at jeg i min Egenskab som Commandant er pligtig til at vaage over god Orden paa Fæstningens Teritorium og altsaa maa paatale enhver til min Kundskab kommende Uorden.

Dersom altsaa de Indklagede i et Brev til Commandantskabet vilde vedgaa at de have fejlet, og ytre det Ønske, at Sagen for denne Gang maatte bortfalde, og

dernæst forpligte dem til ikke tiere at begaae slig Uorden, da er jeg villig til at lade Sagen dermed beroe, i modsat Tilfælde maa jeg bede Sagen fremmet efter Loven.

Fredericia Commandantskab, den 30. Sept. 1834.

Castonier.

Hr. Cancelleraad Borgmester Rahbek
Byfoged i Fredericia.

I Sagen forvoldet af Hr. General Castonier indklaget til Dags Dato bedes ærbødigst at maatte bemærkes hvad mig betræffer:

1. General Castonier siger i sin Klage, at have flere Gange forbudet Skydning fra Volden og bemærker at jeg har handlet *tværtimod* bedre Kundskab — er aabenbar Usandhed. — General Castonier har ingen- sinde forbuden eller har havt Lejlighed til at forbyde mig Skydning fra Volden, da det fra min Side er første Gang, jeg saalunde har været delagtig, og ej heller kunne ahne, at slige smaa Haandkanoner (ej stort større end Nøglebøsser) kunde skade eller fornærme Generalen.
2. General Castonier siger, at jeg ved Hans Kongelige Højhed Prinds Christians Ankomst eller Afrejse har plantet Kanoner neden for Volden, — dette er ligeledes Usandhed — jeg var ej ved Havnen ved hans Højheds Afrejse, havde endog forbudet Skydning fra Volden, ej heller var det de Kanoner, der var paa Møllen.
3. General Castonier ytrer Besværing over, at fra Møllen salluteredes før fra Batteriet, og atraaer dermed formodentlig at give vor Sallut anden Betydning end vores Hensigt. Herpaa maa jeg forklare: Grunden hvorfor vi saa tidlig sallutterede er Generalen eller hans Adjutant Hr. Captain v. Schøller ej uvidende om, thi samme Dag Hans Kongelige Højhed Prinds Frederik ankom hertil,

da ytrede Captain Schøller sig for mig, at Generalen var vred. Jeg fortalte ham da, at vi skød saa tidlig, fordi vi skulde bruge samme Kanoner som Skipper Hendrik Møller, der ogsaa fra sit i Havnens Indløb liggende Skib vilde give sin Glæde og Højagtelse tilkjende.

4. Generalens mod mig nedlagte Beskyldninger paa-
staar jeg han skal tilbagekalde, jeg har ej vist mig
hans Ordre overhørig, thi da Hr. Captain v. Schøller
havde sagt mig at Salut fra Møllen var Generalen
imod, forbød jeg samme, og derfor skete hverken
Sallut fra Møllen eller Volden ved Hans Kongelige
Højhed Prinds Christians Ankomst eller Afrejse.

For min Brøde at være deelagtig i første Sallut og
som jeg skriftlig for Hr. Cancelliraad Borgmester
Rahbek har vedkjendt, sees det nærmere Udfald roligt
i Møde, da jeg er mig overbeviist, at min Hensigt ej
har været hermed anden end at ytre min Glæde ved
Hans Kongelige Højheds Ankomst.

Fredericia d. 30. Septbr. 1834.

Ærbødigst
Th. Brøchner.

Til Politimesteren i Fredericia.

Fremlagt ved Fredericia Politiret d. 30. Sept. 1834.

Rahbek.

Af de indstævnte var Skipper Hendrik Møller fra-
værende paa en Rejse. — Hr. Kjøbmand Brøchner og
Hr. Gjæstgiver Hyrup var mødte.

Efterat Amtets Skrivelse ligesom ogsaa Skrivelsen
fra Commandantskabet vare Comparenterne forelæste,
bemærkede Hr. Kjøbmand Brøchner, at han saavidt
han troede det var passende, havde vist sig villig til
at faa denne Sag paa egne og Medinteressenters Vegne
i Mindelighed afgjort idet han nemlig saasart han

havde erholdt Kundskab om Amtets Ønske at faa Sagen uden for Rettergang afgjort, straks og under 24. dennes har tilskreven Dommeren som Øvrigheds-person og deri erkjendt alt, ja endogsaa mer end hvad Commandantskabet i det i Dag fremlagte Brev har forlangt.

Da denne Skrivelse ham bekendt personligen af Dommeren har været Hr. Commandanten overleveret med det ytrede Ønske, at Sagen hermed maatte være opgivet, og det aldeles maa være ligegyldigt om denne Skrivelse som stilet til Øvrigheden, eller en Skrivelse direkte til Commandanten, fandt han i Fordringen herhen ikkun et Bevis paa Lyst til endvidere at krænke ham og hans Medinteressenter.

Efter Omstændighederne maatte han derfor hellere underkaste sig Rettens Dom end give efter for hvad han troede ubilligt Forlangende. — Og skjøndt han vel var vidende om at han ej kan undgaa Mulkt, var han dog overbevist om, at denne efter de oplyste Omstændigheder billigen vilde blive afmaalt.

Aftraadt og fremstod

Hr. Gjæstgiver Hyrup der erklærede at han i et og alt henholdt sig til Hr. Brøchners Tilførsel. Og bemærkes, at Rettens Forsøg muligt anvendte Flid paa at faa Sagen mindelig afgjort var forgjæves.

Da det var betydet, at Sagen maatte udsættes for medels Skipper Møllers Fraværelse tilkjendegav Hr. Brøchner, at han var bemyndiget af ham til at gerere sig som Fuldmægtig for ham, at de vare komne overens om, at Sagen maatte henstilles som af Hr. Brøchner ovenfor tilført og da Resultatet af Dommen ikkun kan blive Mulkt, troede han ej at Retten mod Fuldmagt kunde have noget at erindre, og da han ej havde videre

at tilføie, ligesom ogsaa var Tilfældet med Hr. Hyrup, indlude de Sagen, som Retten derpaa optog.

Retten hævet.

Actum
Rahbek.

Som Vidner
Madsen. Olsen.

Aar 1834 den 2. Oktober sattes en Politieret i Overværelse af Vidnerne Lundvald og Madsen, hvor der afsagdes Dom i Sagen Commandantskabet mod Kjøbmand Brøchner med flere, der om Dommens Afsigelse vare underrettede.

Dommen er saalydende:

Dom:

Foranlediget af indløben Klage fra Commandantskabet her i Byen, tiltales ifølge Amtets Ordre af 26. f. M.: Kjøbmand Brøchner, Gjestgiver Hyrup og Skipper Hendrik Møller som de, der uden Commandantskabets Tilladelse med Kanoner, de 2de Førstnævnte paa deres paa Fæstningens Volde staaende Mølle og den Sidstnævnte fra sit i Havnen liggende Skib, have givet Sallut ved Hans Kongelige Højhed Prinds Frederic Carl Christians Ankomst hertil Søndagen den 14. f. M. og Sidstnævnte endvidere ved Hans Kongelige Højhed Prinds Christians Afrejse herfra den paafølgende Dag.

Denne Sags mindelige Afgørelse har Dommeren, saavel uden for Retten, som ved Sagens Incammination, forgjæves forsøgt, endskjøndt Commandanten har tilbudt de Indstævnte at ville frafalde Sagen efter hans fremlagte Skrivelse, naar de i et Brev direkte til ham vilde erkjende, at de have fejlet, og forpligte dem til ikke oftere at begaa slig Uorden. — Da de Tiltalte, efter Opfordring, i Skrivelse af 24. f. M. til Dommeren qva Øvrighed har vedgaaet den begangne

Forseelse og tilsagt Afholdelse derfra for Fremtiden, altsaa erkjendt alt hvad Commandanten har forlangt, og denne Skrivelse ved Øvrigheden har været overleveret Commandanten, finde i Forlangendet om at gjentage denne Skrivelse til Commandanten ikkuns Hensigt til yderligere Krænkelse, og da de have staaet i den Formening, at det var dem som Enhver tilladt at ytre deres Glæde ved en saadan Anledning som den indbemeldte, og dem mod deres Benægtelse og er overhørt at have haft Kundskab om, at de til Affyren af Haandkanoner behøvede Commandantens Tilladelse, have de paa denne Grund nægtet at opfylde Commandantens Forlangende idet de ytrede hellere at foretrække en Mulct end at gjøre en yderligere Afbigt, som de ansee af Commandanten ubilligen forlangt. —

Endskjøndt det nu virkelig forholder sig som fremført, at en Skrivelse, hvori de endog vidtløftigere end af Commandanten forlangt erkjender deres Fejl og Afstaaelsen derfra for Fremtiden, med Begjæring for denne Gang efter Omstændighederne at undskylde samme, er tilstillet Øvrigheden, og af denne overleveret Hr. Commandanten, med det ytrede Ønske, at Sagen dermed maatte være afgjort, og det synes ligegyldigt om denne Skrivelse eller lignende direkte til Commandanten afleveres i Original, ja muligen endog maa antages, at den første Maade er den rigtigste, da de som Borgere gennem Øvrigheden passende synes at maatte correspondere med Commandantskabet, tror Retten dog ej, at de med Hensyn hertil og de særlige for dem talende Omstændigheder kunne fritages for Mulkt. — Efter Instruks 13. April 1744 maatte Commandantens Tilladelse været erhvervet, og da saadant er efterladt, har han haft Grund til Klage, og maa de

undgælde derfor, da de ej have indvilliget Sagens mindelige Afgjørelse paa den Maade, som af Klageren forlangt og hvori Retten for dem ej kan finde noget Fornærmende, være at ansee med Mulkt, dog alt med Hensyn til de indbemeldte Omstændigheder.

Thi kjendes for Ret:

Indstævnte Kjøbmand Brøchner, Gjestgiver Hyrup og Skipper Hendrik Møller bør hver især erlægge en Mulkt af 2 Mark Sølv til Stadens Politikasse. — At efterkomme efter Øvrighedens nærmere Foranstaltning under Adfær efter Loven. —

Actum

Rahbek.

L. S.

Af de tiltalte var Kjøbmand Brøchner personligen mødt, de 2de Andre derimod udeblevne. Efterat Dommen var afsagt, bad Brøchner Protokollen direkte tilført, at han og de øvrige Medinteressenter med Fornøjelse erlægger den idømte Mulkt, da de derved undgaar videre Krænkelser af Kommandanten, og forbeholdt de dem deres Tiltale mod Kommandanten med Hensyn til hans Ytringer i hans fremlagte Skrivelse.

Retten hævet.

Actum

Rahbek.

Som Vidner:

Lundvad. Madsen.

SMAASTYKKER

Fredericia i Fest 1767.

Ved *Hugo Matthiessen.*

Da man i Anledning af Christian VII's højtidelige Salving d. 1. Maj 1767 fejrede loyale Fester over hele Riget, holdt Fredericia sig med sin Garnison og talrige Embedsstand naturligvis ikke tilbage, ja havde tilmed frem for andre Stæder den Triumf at kunne højtideligholde Dagen ved at døbe en Neger i St. Michaelis Kirke. Om denne Begivenhed giver Adresseavisen 12. Maj 1767 følgende kuriøse Beretning:

»Paa vores allernaadigste Konges Salvings-Fest blev i Fridericia (efterat Søndagen forhen af begge Sognepræsterne var gjort den anbefalede Formaning og Bøn i begge Kirkerne) denne høytidelige Dag af Sognepræsterne i deres Prædiken ihukommet.

Sogne-Præsten for den Tydske Meenighed Hr. Bergendal anførte efter Bøn og kort Forestilling om: at Kongens Salvings-Dag burde være Undersaatternes Bede-Dag; tog Anledning af Neh. 1. 4. og til Text 1 Tim. 2. 1. 4. og viste deraf paa en rørende og overbevisende Maade Undersaatternes Forbøn for Kongen med sin Beskaffenhed og store Nytte saavel i det aandelige som legemlige.

Efter Prædiken blev en Neger, som 3 Aar har opholdt sig her i Fridericia, af bemeldte Hr. Bergendal examineret, derefter døbt og kaldet Christian Glücklig;

til hvilken Forretning Commend. Cheff Hr. Gen. Major og Kammerherre von Lüthicou havde ladet invitere de Hrr. Officerer, og Hr. Etatsraad de Hoffman de Geistlige-Civile og Magistraten til samme at bivaane, og vare Fadderne høybemeldte Hr. Gen. Major v. Lüthicou, Hr. Oberste v. Andrehsen, Hr. Etats-Raad de Hoffman, Hr. Kammer-Junker Pentz, Hr. Capitain Hegelund og Hr. Borgemester Lund. Ved Tienestens Forretning blev opført Musiqve, og ved Kirken var Militair Vagt, siden der indfandt sig en stor Mængde Folk; efter Tienesten canonerede 11 til Engelland og et til Vestindien destinerede Fartøyer, som laae paa Strømmen og lod alle deres Flage vaye; hvorpaa de Hrr. Militaire spiste hos høybemeldte Hr. Gen. Major v. Lüthicou og de øvrige hos høybemeldte Hr. Etats-Raad de Hoffman, da Fartøyerne under Maaltidet ligeledes canonerede. I denne Glæde blev Selskabene tilsammen til langt ud paa Aftenen, da enhver indsluttede sin haabende Glæde i et troende Aften-Offer for Gud.

Dagen efter havde Rector Scholæ Mag. Neusch inviteret de fornemmeste af Indvaanerne af begge Kiøn, i den Latinske Skoele, og holdt en Oration i det Danske Sprog, hvorudi han viiste stor Lectur ved at udføre af geistlig og verdslig Historie den Hellighed, Kraftes og Velsignelses Eftertryk, som 7 Tallet har, med videre.

Før og efter denne Oration blev musiceret og udsunget nogle til den Ende af Rector forfattede Arier, saa at denne fattige Stad var i disse Dage sat i Bevægelse, Haab og Glæde, med inderlig Ønske: Gud velsigne Kongen i Landet og Landet ved Kongen.«

»Æ Landsmand«.

Niels Bjerre Thomsen, almindelig kjendt under Navn »æ Landsmand«, omtalt i »Vejle Amts Aarvog«, 2. Halvbind 1909, havde, som Lærer Barsøe rigtig bemærker, ikke noget særlig godt Lov paa sig. Her skal dog berettes om et lille Træk, der viser, at naar Niels Bjerre blev vist Tillid, kunde han ogsaa vise sig denne værdig.

Min Svigerfader Jens Buhl købte i Aaret 1849 en lille Gaard i Lilballe, den senere meget forstørrede »Vesterkjær«. Et af de første Aar, han havde Gaarden, solgte han nogle Stude til sin Morbroder Hartvig Hansen paa Haastrupgaard. Han trak selv afsted med Studene, og efter at disse vare satte paa Stald, fik Jens Buhl og Morbroderen, som naturligt var, en Passiar. Det endte med, at da Jens Buhl havde faaet Pengene i Lommen og skulde paa Hjemvejen, var det bleven Aften. Da han kom til Hulvejen ved Stenderup Skov, kom en Mand ud fra Skoven og bød »God Aften, Jens Buhl!« »God Aften, Niels Bjerre,« svarede min Svigerfader og tilføjede: »Det var godt, jeg mødte dig, Niels; jeg har nemlig været over hos min Morbroder i Haastrup med nogle Stude og har ikke saa faa Penge hos mig; jeg er derfor slet ikke dristig ved at gaa ene gjennem Hulskoven, saa jeg er glad ved at faa Følgeskab.« Hertil svarede Niels Bjerre: »Du kan være ganske rolig, saa længe vi følges ad, skal der ingen Overlast ske dig.«

Var det Tilfældet, der denne Aften førte Niels Bjerre paa min Svigerfaders Vej, eller vidste han, at Jens Buhl sandsynligvis ved Aftentide vilde passere Hulskoven med Penge paa Lommen, og har Niels Bjerre, indtil de mødtes, maaske gaaet med det Forsæt at

ville benytte Lejligheden til at gjøre en »Forretning«? Svaret kan ikke gives, men Niels Bjerre fulgte min Svigerfader hjem. Den Tillid, der var vist ham, vilde han i al Fald ikke skuffe. H. H. Frydendall.

Den første jødiske Synagoge i Fredericia. En gammel Strid.

I Ribe Stiftamts Kopibog for 1703 (Udsendte Breve) findes følgende om den jødiske Synagoge i Fredericia. Brevet har Interesse som Supplement til Artiklerne i »Vejle Amts Aarbøger« for 1905 og 1917 om den gamle jødiske Menighed:

»Saasom de trende Jøder Moses og Abraham Jacobsen samt Henrich Moses ved deres Klageskrift til Hs. højgrevelige Ekscellence Hr. Stiftsbefalingsmanden indgiven, sig besværger, hvorledes Joseph Moses og Natan Moses søger at drage dennem fra deres første indrettede Synagog og hen til et af deres udi Byen havende Huse, som de sig skal have erbudet til et Synagogs Indrettelse at ville afstaa, dog med den Condition, at disse klagende fattige Jøder skulle Indrettelsens Bekostning tilligemed de andre udstaa, hvortil deres Midler dog ikke skal være, med videre, som samme deres Andragende omformelder etc., da udi Hs. kgl. Maj.s Navn og paa højbemeldte Hr. Stiftsbefalingsmands Vegne meddeles dennem samtlig til Efterretning, at saafremt Joseph og Natan Moses ville afstaa og give samme deres Hus til et Synagog, og det paa egen Bekostning (foruden at de af Levi Stammer noget dertil give skulle, mens for slig Udgift at være fri og forskaanet), indrette og stifte saaledes som den forrige har været indrettet efter den jødiske Skik og Maner,

og Huset derforuden, om Hs. kgl. Maj. skulle i sin Tid allernaadigst behage den jødiske Religions Øvelse der i Staden at lade ophæve, til Staden at være hjemfalden, skal det dennem paa mer højbemeldte Hr. Stiftsbefalingsmands Vegne hermed være tilladt og bevilget, og skal da, naar Huset saaledes til et Synagog er stiftet og indrettet samt al anden Handtæring og Brug derudi afskaffet, de samtlige jødiske Familier udi Fredericia være tilforpligtede til samme indrettede nye Synagog endrægteligen at søge og derudi deres Gudstjeneste forrette. Skulde imod Forhaabning mer bemeldte Joseph og Natan Moses slige Conditioner med Synagogets behørige Indrettelse og Husets Afstaaelse ikke ville indgaa, da de, indtil videre Anordning, at være tilholdne tilligemed de andre Jøder at holde deres Samling og Religionsøvelse udi det Hus og paa det Sted, som det hidindtil i nogle Aar været haver, og det aldeles uden Forevendinger i nogen Maa-der, saafremt de ikke ville give Aarsage, at deres Egenraadighed for Hs. kgl. Maj. allerunderdanigst skulde blive andraget og de da, hvis Ulempe som deraf kunde entstaa, sig selv have at tilskrive. Og paa det den ædle velvise Magistrat herom kunde have Videnskab, skal dette dennem paa Raadstuen straks forevises og begæres, at det maa blive protokolleret.

Ribe, den 5. Juni 1703.

Udi ofthøjbemeldte Hr. Stiftsbefalingsmands
Absence under Deres grevelige Signet.«

(L. S.)

I samme Kopibog findes under 23. August s. A. en Skrivelse til Magistraten i Fredericia, hvorefter fremgaar, at Joseph Moses og Medinteresserede skal være blevne »begegnede med Hug og Slag af deres Vederparter

Moses Jacobsen og Interesserede«, ja endog er bleven »truede paa Liv og Levned«.

Magistraten i Fredericia opfordredes til at kalde Parterne for sig og mane dem til Enighed. Hvis Enighed ikke kan opnaas og deres Gudstjeneste derved skulde blive forsømt og nedlagt, da skal det paa begge Sider være dem tilladt at forrette deres Religionsøvelser i deres egne Huse, »indtil saa længe, at slige deres Uenigheder for højeste Øvrighed allerunderdanigst bliver andraget eller deres jødiske Samvittigheder dennem overbeviser, hvorledes de deres Synagoger med visse Antal Familier haver forsynet«.

Rettelser:

Side 144, 13. L. f. o.: 1690, skal være 1590.

Side 165, 7. L. f. o.: 1836, skal være 1736.